

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Οι εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη
το 1956
και ο αντίκτυπός τους στην Ελλάδα**

της Αντωνίας Καραδήμα

Επιβλέπων καθηγητής: Πολυμέρης Βόγλης

Βόλος 2014

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 12463/1
Ημερ. Εισ.: 21-03-2014
Δωρεά: Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ
2014
ΚΑΡ

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
1. Ο Ψυχρός Πόλεμος και η θέση της Ελλάδας στη δεκαετία του 1950	6
1.1. Ο Ψυχρός Πόλεμος.....	7
1.2. Η θέση της Ελλάδας στο διεθνές ψυχροπολεμικό περιβάλλον.....	14
2. Το 20ό Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης	21
2.1. Οι αποφάσεις του 20ού Συνεδρίου και η «μυστική έκθεση».....	22
2.2. Οι διεθνείς αντιδράσεις.....	33
2.3. Οι αντιδράσεις στην Ελλάδα.....	40
3. Η πολωνική και η ουγγρική κρίση του φθινοπώρου	57
3.1. Ο Πολωνικός Οκτώβρης.....	58
3.2. Η Ουγγρική Επανάσταση.....	65
3.3. Οι διεθνείς αντιδράσεις.....	74
3.4. Οι αντιδράσεις στην Ελλάδα.....	81
Συμπεράσματα	95
Βιβλιογραφία	100

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το 20ό Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, τις εξεγέρσεις στην Πολωνία και την Ουγγαρία το 1956 και τις αντιδράσεις που προκάλεσαν στην Ελλάδα.

Το 20ό Συνέδριο, το πρώτο που πραγματοποιήθηκε μετά τον θάνατο του Στάλιν, θεωρείται ως ένα από τα πιο σημαντικά συνέδρια στην ιστορία του ΚΚΣΕ. Η σημασία του έγκειται στην υιοθέτηση της αρχής της ειρηνικής συνύπαρξης με τις χώρες της Δύσης και κυρίως στην αλλαγή της στάσης της νέας σοβιετικής ηγεσίας απέναντι στον μέχρι τότε αδιαμφισβήτητο ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης, Ιωσήφ Στάλιν. Ο πρώτος γραμματέας Νικίτα Χρουστσόφ προχώρησε στην ηχηρή καταγγελία του πρώην ηγέτη και του συστήματος εξουσίας που είχε επιβάλει, των εγκλημάτων του και της λατρείας που είχε δημιουργηθεί γύρω από εκείνον. Η ομιλία του έγινε γνωστή ως «μυστική έκθεση» και προκάλεσε ισχυρούς τριγμούς στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα. Οι αποφάσεις του συνεδρίου έμοιαζαν να εγκαινιάζουν μία νέα εποχή για την ΕΣΣΔ και τις σχέσεις της με τη Δύση. Η αποσταλινοποίηση είχε άμεσες συνέπειες και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, και κυρίως στην Πολωνία και την Ουγγαρία. Στις χώρες αυτές το σοβιετικό μοντέλο απορρίφθηκε και ξέσπασαν βίαιες εξεγέρσεις, οι οποίες στην περίπτωση της δεύτερης κατεστάλησαν μετά τη στρατιωτική επέμβαση της Μόσχας.

Οι εξελίξεις στον σοσιαλιστικό συνασπισμό το 1956 έχουν απασχολήσει εκτενώς τη διεθνή βιβλιογραφία, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων το 1989 και τη διάσπαση της Σοβιετικής Ένωσης δύο χρόνια αργότερα, οπότε κατέστη δυνατή η πρόσβαση σε επίσημα έγγραφα και αρχεία, που μέχρι τότε παρέμεναν απόρρητα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την έναρξη της δημόσιας συζήτησης, τη μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης που επικράτησε στις χώρες αυτές, και τις προφορικές μαρτυρίες των πρωταγωνιστών των γεγονότων έδωσαν νέες διαστάσεις στην έρευνα του 20ού Συνεδρίου και κυρίως των εξεγέρσεων στην Ανατολική Ευρώπη. Έτσι, από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα δημοσιεύτηκε πλήθος μελετών που έφεραν στο φως νέα στοιχεία για το διπλωματικό, πολιτικό και κοινωνικό υπόβαθρο, τη λήψη αποφάσεων, τα κίνητρα των πολιτικών αρχηγών και τις συνέπειες των γεγονότων.

Τα κύρια ζητήματα που έχουν απασχολήσει τους ερευνητές του 20ού Συνεδρίου είναι οι λόγοι που οδήγησαν τους Σοβιετικούς ηγέτες στη διακήρυξη της ειρηνικής συνύπαρξης και κυρίως στην ηχηρή καταγγελία της προσωπολατρίας και του σταλινισμού, καθώς και ο αντίκτυπος τους στο εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης και του σοβιετικού συνασπισμού, στις σχέσεις του με τη Δύση και στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Όσον αφορά στις εξελίξεις στην Πολωνία και την Ουγγαρία ορισμένα από τα βασικά ζητήματα με τα οποία έχει ασχοληθεί η έρευνα είναι ο χαρακτήρας των εξεγέρσεων, εάν δηλαδή είχαν ως στόχο την ανατροπή του σταλινικού ή του σοσιαλιστικού συστήματος εν γένει, οι λόγοι που ξέσπασαν εκεί και όχι στις άλλες ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, καθώς επίσης και οι λόγοι που προκάλεσαν τη σοβιετική επέμβαση στην περίπτωση της Ουγγαρίας. Τέλος, πολυάριθμες μελέτες έχουν εκπονηθεί για τις διεθνείς αντιδράσεις, αρκετές από τις οποίες αφορούν στη στάση μικρών δυτικών χωρών.

Οι ελληνικές αντιδράσεις στα γεγονότα του 1956 δεν έχουν μελετηθεί εκτενώς, αλλά κυρίως στα πλαίσια της εξωτερικής και οικονομικής πολιτικής της χώρας. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι, αφού αναλυθούν τα βασικά ζητήματα των εξελίξεων στον ανατολικό συνασπισμό, να επιχειρηθεί η μελέτη των αντιδράσεων των πολιτικών παρατάξεων στην Ελλάδα και το πλαίσιο μέσα στο οποίο σχολιάστηκαν τα γεγονότα, καθώς και ο αντίκτυπός τους στην Αριστερά και στις σχέσεις της Ελλάδας με τις ανατολικές χώρες.

Η μελέτη των ελληνικών αντιδράσεων πραγματοποιήθηκε μέσα από τον Τύπο της εποχής και επιλέχθηκαν ενδεικτικά εφημερίδες από όλους τους πολιτικούς χώρους. Τα φύλλα των εφημερίδων αναζητήθηκαν στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας και στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) στην Αθήνα. Εδώ εντοπίζεται και ένα από τα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίσει ο ερευνητής, αλλά και το ευρύ κοινό, που βρίσκεται εκτός της περιοχής της πρωτεύουσας, στην πρόσβαση, την ανάκτηση και την αξιοποίηση των ιστορικών ελληνικών εφημερίδων. Για τον λόγο αυτό θα ήταν πολύ χρήσιμο να προχωρήσει η διαδικασία της ψηφιοποίησης και ψηφιακής διάθεσης των συλλογών των εφημερίδων μέσω του διαδικτύου, μία διαδικασία που έχει ήδη ξεκινήσει από την Εθνική Βιβλιοθήκη, ωστόσο τα τελευταία χρόνια έχει εγκαταλειφθεί.

Η εργασία αποτελείται από τρία κεφάλαια. Στο πρώτο, εξετάζεται η διαμόρφωση της διεθνούς κατάστασης μεταπολεμικά και ο Ψυχρός Πόλεμος μέχρι το 1955, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζεται η θέση της Ελλάδας στο διεθνές ψυχροπολεμικό περιβάλλον και η στάση που

τηρούσαν οι πολιτικές παρατάξεις απέναντι στον εξωτερικό προσανατολισμό της, ώστε να σκιαγραφηθεί το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έλαβαν χώρα τα γεγονότα του 1956.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται αναλυτικά οι αποφάσεις του 20ού Συνεδρίου του ΚΚΣΕ με έμφαση στην εισήγηση του Χρυστσόφ, που αφορούσε στη μεταβολή της εξωτερικής πολιτικής, και τη «μυστική έκθεση», οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτές και οι αλλαγές που έφερε η νέα πολιτική στη σοβιετική κοινωνία. Στη δεύτερη ενότητα αναλύονται οι αντιδράσεις της Δύσης, καθώς και οι αντιδράσεις και ο αντίκτυπος του συνεδρίου στις χώρες του σοσιαλιστικού συνασπισμού και τα δυτικά κομμουνιστικά κόμματα. Στην τρίτη ενότητα μελετώνται οι αντιδράσεις στην Ελλάδα ξεκινώντας από τις ημέρες του συνεδρίου και μέχρι τη δημοσίευσή της «μυστικής έκθεσης» τον Ιούνιο του 1956 στη Δύση. Τέλος, εξετάζεται ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι αποφάσεις του συνεδρίου στη διαμόρφωση των σχέσεων ανάμεσα στην Αθήνα και τον ανατολικό συνασπισμό και ο αντίκτυπός τους στην Αριστερά.

Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα γεγονότα στην Πολωνία και την Ουγγαρία και αναλύονται οι ιδιαίτερες συνθήκες που οδήγησαν στο ξέσπασμα των εξεγέρσεων στις χώρες αυτές και οι λόγοι που προκάλεσαν τη σοβιετική στρατιωτική επέμβαση στην Ουγγαρία. Στην τρίτη ενότητα εξετάζεται η στάση των χωρών του σοσιαλιστικού συνασπισμού, των δυτικών κομμουνιστικών κομμάτων και της Δύσης και οι λόγοι που απέτρεψαν την επέμβαση των δυτικών δυνάμεων. Στην τελευταία ενότητα μελετώνται οι αντιδράσεις των πολιτικών παρατάξεων στην Ελλάδα, το πλαίσιο μέσα στο οποίο σχολιάστηκαν τα γεγονότα, και οι συνέπειες τους στις σχέσεις της με τις χώρες της Ανατολής.

1. Ο Ψυχρός Πόλεμος και η θέση της Ελλάδας στη δεκαετία του 1950

Η συμμαχία που είχε συναφθεί κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών, της Μεγάλης Βρετανίας και της Σοβιετικής Ένωσης για τον αγώνα ενάντια στον φασισμό αποδείχτηκε βραχύβια και διαλύθηκε αμέσως μετά το τέλος του πολέμου από τον οποίο βγήκαν νικήτριες. Επρόκειτο για μία ετερόκλητη συμμαχία αποτελούμενη από κράτη με πολύ διαφορετικά πολιτικοοικονομικά συστήματα και ιδεολογίες, που δεν ήταν διατεθειμένα να αποδεχτούν μετά τον πόλεμο την αποκατάσταση της προπολεμικής παγκόσμιας κατανομής ισχύος, αλλά απέβλεπαν στην αύξηση της επιρροής τους και την άμεση παρέμβασή τους στη μεταπολεμική διεθνή πολιτική σκηνή. Έτσι, ήδη πριν από το τέλος του πολέμου, όταν άρχισε να διαφαίνεται η νίκη των Συμμάχων, ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις για τη διαμόρφωση της μεταπολεμικής ισορροπίας δυνάμεων. Στις διασκέψεις κορυφής που έλαβαν χώρα στην Τεχεράνη, τη Γιάλτα και το Πότσταμ το 1943-1945, οι Σύμμαχοι αποφάσισαν τον αποπλισμό και τον διαμοιρασμό της Γερμανίας σε τέσσερις ζώνες κατοχής, καθεμία από τις οποίες θα διοικούσαν οι ΗΠΑ, η ΕΣΣΔ, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία. Παράλληλα, χάραξαν τα σύνορα της Πολωνίας, που είχε διαμελιστεί το 1939 μετά την εισβολή των Γερμανών και των Σοβιετικών, μεταφέροντάς τα δυτικά σε βάρος των πρώτων, ενώ οι Σοβιετικοί υποσχέθηκαν την ανασύνθεση της φιλοσοβιετικής κυβέρνησης, που είχε εγκαθιδρυθεί μετά την κατάληψη της χώρας από τον Κόκκινο Στρατό, σε ευρύτερη δημοκρατική βάση και τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών μετά το τέλος του πολέμου. Επιπλέον, οι τρεις Σύμμαχοι συμφώνησαν να συμμετέχουν σε έναν διεθνή οργανισμό που θα είχε ως στόχο τη διατήρηση της παγκόσμιας ειρήνης και ασφάλειας, έτσι ιδρύθηκε ο ΟΗΕ τον Οκτώβριο του 1945, ενώ παράλληλα συμφώνησαν να βοηθήσουν στην αποκατάσταση της δημοκρατίας και την ανασυγκρότηση της Ευρώπης και να επιβλέψουν τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών σε όλες τις απελευθερωμένες ευρωπαϊκές χώρες και στις χώρες που είχαν συμμαχήσει με τον Άξονα. Ωστόσο, η Μόσχα δεν τήρησε τη συμφωνία.

Κύριο μέλημα του Στάλιν μεταπολεμικά ήταν η δημιουργία μίας ζώνης ασφαλείας ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και τη Δύση, απαραίτητη προϋπόθεση για την οποία ήταν η εγκαθίδρυση στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης καθεστώτων φιλικά προσκείμενων στη Μόσχα. Τα καθεστώτα αυτά εγκαθιδρύθηκαν μέσα από σύνθετες διαδικασίες που διέφεραν από τη μία χώρα στην άλλη τόσο χρονικά όσο και στη μορφή τους, ωστόσο, σύμφωνα με τον

Βρετανό ιστορικό Hugh Seton Watson, διακρίνονταν τρία στάδια: εγκαθίδρυση μίας κυβέρνησης συνασπισμού αριστερών, αντιφασιστικών δυνάμεων· διαδοχή της προηγούμενης από μία νέα κυβέρνηση συνασπισμού με ισχυρή παρουσία των κομμουνιστών, οι οποίοι εξουδετέρωσαν όσους δεν αποδέχονταν την υπεροχή τους· και τέλος, πλήρης επικράτηση του κομμουνισμού, η οποία σε πολλές περιπτώσεις συνοδεύτηκε από τη συγχώνευση του κομμουνιστικού και των άλλων αριστερών κομμάτων και οδήγησε στη δημιουργία ενός νέου κόμματος που ανέλαβε την εξουσία. Στη διάρκεια των δύο πρώτων σταδίων οι κομμουνιστές απέκτησαν μεγάλη επιρροή, καθώς έθεσαν υπό τον έλεγχό τους έναν σημαντικό αριθμό κοινωνικών οργανώσεων, όπως εργατικά σωματεία, ενώσεις γυναικών, οργανώσεις νεολαίας.¹

Η εγκαθίδρυση των σοσιαλιστικών καθεστώτων οδήγησε στη διαίρεση της Ευρώπης σε Ανατολική και Δυτική. Από την άλλη, η Ιαπωνία μετά το συντριπτικό πλήγμα που δέχτηκε από τη ρίψη της ατομικής βόμβας τον Αύγουστο του 1945 και την κατά συνέπεια συνθηκολόγησή της πέρασε στον έλεγχο των Αμερικανών. Ο υπόλοιπος κόσμος παρέμενε μέχρι εκείνη τη στιγμή έξω από τις δύο σφαίρες επιρροής, ωστόσο η επικείμενη αποαποικιοποίηση λόγω του προβλέψιμου τέλους των παλαιών αποικιοκρατικών αυτοκρατοριών δημιουργούσε προβληματισμό στις μεγάλες δυνάμεις σχετικά με τον μελλοντικό προσανατολισμό τους.²

1.1. Ο Ψυχρός Πόλεμος

Το διεθνές περιβάλλον που άρχισε να διαμορφώνεται αμέσως μετά το τέλος του πολέμου δημιουργούσε ανησυχία και έντονη καχυποψία ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις. Η Σοβιετική Ένωση, που είχε βγει από τον πόλεμο κατεστραμμένη και με τεράστιες απώλειες, έχοντας επίγνωση του πόσο επισφαλής ήταν η θέση της φοβόταν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα επιχειρούσαν να την αποδυναμώσουν ακόμη περισσότερο. Οι ΗΠΑ, από την άλλη, το οικονομικά και στρατιωτικά ισχυρότερο κράτος την εποχή εκείνη, φοβόταν ότι η ΕΣΣΔ λόγω της αδυναμίας και της ανασφάλειάς της θα επιχειρούσε μία επιθετική πολιτική.

Έτσι, η αμερικανική ηγεσία υιοθέτησε την πολιτική της αναχαίτισης, που σήμαινε την παροχή οικονομικής βοήθειας για την ανασυγκρότηση των ευρωπαϊκών κρατών προκειμένου να

¹ R. J. Crampton, «The communist takeovers», στο *Eastern Europe in the Twentieth Century and after*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη (Routledge) 1997, σ. 211.

² Eric Hobsbawm, «Ο Ψυχρός Πόλεμος», στο *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, (μτφ.: Βασίλης Καπετανγιάννης). Αθήνα (Θεμέλιο) 2006 (α' αγγλ. έκδ.: Λονδίνο 1994), σ. 291.

μην περάσουν στην επιρροή της Μόσχας και την εξασφάλιση στρατηγικών περιοχών υπό την επιρροή των Ηνωμένων Πολιτειών. Η αναχαίτιση αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της εξωτερικής πολιτικής των αμερικανικών κυβερνήσεων σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Η πρώτη εφαρμογή της πραγματοποιήθηκε το 1947, όταν ο Αμερικανός πρόεδρος Χάρρυ Τρούμαν εξήγγειλε την αποστολή οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα προκειμένου να βοηθήσει τη δεξιά κυβέρνηση να επικρατήσει στον Εμφύλιο Πόλεμο επί των κομμουνιστών και στην Τουρκία που βρισκόταν σε αντιπαράθεση με τη Σοβιετική Ένωση για τα δικαιώματα στα Στενά. Το Δόγμα Τρούμαν, όπως έγινε γνωστό, σηματοδότησε την οριστική ρήξη ανάμεσα στις δύο μεγάλες δυνάμεις και κατά συνέπεια την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου. Λίγους μήνες αργότερα ο υπουργός Εξωτερικών Τζορτζ Μάρσαλ ανακοίνωσε την πρόθεση των Ηνωμένων Πολιτειών να αναλάβουν την οικονομική ανασυγκρότηση της κατεστραμμένης από τον πόλεμο Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένης της Σοβιετικής Ένωσης και των χωρών που βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής της, με την προϋπόθεση να εκπονηθεί από τις χώρες αυτές ένα κοινό πρόγραμμα διαχείρισης της βοήθειας. Η Μόσχα αντιμετώπισε με καχυποψία το σχέδιο των Αμερικανών θεωρώντας ότι στόχευε στην αποδυνάμωσή της και αποφάσισε να απέχει, ενώ πίεσε και τις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες να κάνουν το ίδιο, κι έτσι απέμειναν δεκαέξι χώρες να συζητήσουν για την εκπόνηση του προγράμματος καταλήγοντας στη δημιουργία του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας. Η Ουάσινγκτον πίστευε ότι η οικονομική συνεργασία θα οδηγούσε στην πολιτική συνεργασία και άρα στην αποφυγή ενός νέου πολέμου, ενώ παράλληλα θα θωράκιζε την Ευρώπη απέναντι στη σοβιετική απειλή.

Ως απάντηση στο Σχέδιο Μάρσαλ ο Στάλιν προχώρησε στη συσπείρωση της δικής του σφαίρας επιρροής ιδρύοντας την Κομινφόρμ, έναν οργανισμό πολιτικής συνεργασίας μεταξύ των κομμουνιστικών κομμάτων των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης προκειμένου να τα ελέγχει και να τα καθοδηγεί επιβάλλοντας έτσι την κυριαρχία του, ενώ δύο χρόνια αργότερα συγκρότησε την Κομεκόν, που στόχευε στην οικονομική συνεργασία των ανατολικών χωρών υπό την καθοδήγηση του Κρεμλίνου. Έτσι, τα κομμουνιστικά κόμματα ευθυγραμμίστηκαν πλήρως με τη Σοβιετική Ένωση. Η σοβιετοποίηση εκφράστηκε στο πεδίο της πολιτικής με την εγκαθίδρυση του μονοκομματικού κομμουνιστικού συστήματος εξουσίας και την πλήρη εξάρτηση από τη Μόσχα και στο πεδίο της οικονομίας με την επιβολή της εκβιομηχάνισης με έμφαση στη βαριά βιομηχανία και την κολεκτιβοποίηση της γεωργίας. Η σοβιετική σφαίρα επιρροής φαινόταν συμπαγής, ωστόσο το 1948 εμφανίστηκε η πρώτη ρωγή με τη ρήξη στις

σχέσεις μεταξύ Τίτο και Στάλιν, καθώς ο πρώτος θέλησε να διατηρήσει την ανεξαρτησία της Γιουγκοσλαβίας και να τη μετατρέψει σε περιφερειακή δύναμη στα Βαλκάνια. Ο Στάλιν ακολούθησε τα επόμενα χρόνια μία βίαιη πολιτική στις χώρες του σοβιετικού συνασπισμού, ώστε να αποτρέψει παρόμοιες ενέργειες, και προχώρησε σε μαζικές διώξεις των αντιπάλων του στο εσωτερικό των κομμουνιστικών κομμάτων.

Η πρώτη μεγάλη κρίση στις σχέσεις μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Σοβιετικής Ένωσης προέκυψε στα μέσα του 1948, όταν οι Σοβιετικοί αποφάσισαν να αποκλείσουν το Βερολίνο που βρισκόταν στο κέντρο της σοβιετικής ζώνης, αλλά υπό τετραμερή διοίκηση, πιθανότατα για να επιβραδύνουν τις προσπάθειες των τριών άλλων δυνάμεων να ενοποιήσουν οικονομικά τις ζώνες τους και να απομονώσουν τη Μόσχα. Οι Δυτικοί έσπασαν τον αποκλεισμό αεροπορικά, ωστόσο η Μόσχα δεν κινήθηκε εχθρικά απέναντί τους. Η κρίση διήρκεσε σχεδόν έναν χρόνο κι έδειξε την αποφασιστικότητα των Δυτικών να ακολουθήσουν μία σκληρή πολιτική μη υποχώρησης απέναντι στο Κρεμλίνο, αλλά και την απροθυμία των δύο πλευρών να έρθουν σε κατά μέτωπο σύγκρουση. Λίγες ημέρες μετά την άρση του αποκλεισμού, τον Μάιο του 1949, οι τρεις δυτικές ζώνες ενώθηκαν και συγκρότησαν την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, ενώ τον Οκτώβριο του ίδιου έτους η σοβιετική ζώνη μετατράπηκε σε Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας. Ο αποκλεισμός του Βερολίνου και η κατάληψη της εξουσίας από τους κομμουνιστές στην Τσεχοσλοβακία νωρίτερα τον ίδιο χρόνο, μία χώρα με φιλελεύθερη παράδοση και η μοναδική από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που παρέμενε δημοκρατική μεταπολεμικά, ερμηνεύθηκαν από τις δυτικές κυβερνήσεις ως προσπάθειες εξάπλωσης του κομμουνισμού. Έτσι, θεώρησαν απαραίτητη εκτός από την οικονομική και τη στρατιωτική συνεργασία και κατέληξαν στην ίδρυση του Οργανισμού Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO).

Στο δεύτερο μισό του 1949 ο συσχετισμός δυνάμεων άλλαξε. Η Σοβιετική Ένωση απέκτησε τη δική της ατομική βόμβα τερματίζοντας το μονοπώλιο των Αμερικανών, ενώ λίγο αργότερα ο Μάο Τσετούνγκ ανακήρυξε την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας τη Κίνας. Οι Κινέζοι κομμουνιστές επικράτησαν στον πολυετή εμφύλιο πόλεμο επί των εθνικιστών χωρίς την οικονομική ή στρατιωτική στήριξη των Σοβιετικών, ωστόσο μετά την επανάσταση χρειάζονταν ανασυγκρότηση και κατά συνέπεια διεθνή υποστήριξη και αναγνώριση, γεγονός που τους οδήγησε στη σύναψη στενών σχέσεων με τη Μόσχα που ηγούνταν του κομμουνιστικού μπλοκ. Παρόλα αυτά, ο Μάο έχοντας την αυτοπεποίθηση του ηγέτη μίας μεγάλης χώρας και μάλιστα

μίας χώρας που στο παρελθόν είχε υποφέρει από τον επεκτατισμό των μεγάλων δυνάμεων δεν ήταν διατεθειμένος να ευθυγραμμιστεί πλήρως με το Κρεμλίνο, αλλά προτίμησε τον ρόλο του συμμάχου.³

Οι εξελίξεις αυτές θορύβησαν την αμερικανική ηγεσία και προκάλεσαν σοβαρή ανησυχία για την ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών και την επέκταση του κομμουνισμού σε ολόκληρη την Ασία, γεγονός που οδήγησε στην ενίσχυση του αμερικανικού οπλοστασίου με συμβατικά και πυρηνικά όπλα και στη δημιουργία του ισχυρότερου όπλου στην ιστορία της ανθρωπότητας, της υδρογονικής βόμβας. Η κρίση κορυφώθηκε με το ξέσπασμα του πολέμου στην Κορέα στα μέσα του επόμενου χρόνου. Η Κορέα, που για σαράντα περίπου χρόνια, μέχρι το 1945, βρισκόταν υπό ιαπωνικό έλεγχο, μετά το τέλος του πολέμου είχε βρεθεί χωρισμένη άτυπα στα δύο με μία φιλοσοβιετική κυβέρνηση εγκατεστημένη στο βορρά και μία φιλοαμερικανική στο νότο, καθεμία από τις οποίες ήθελε την ενοποίηση της χώρας υπό τον δικό της έλεγχο. Οι Βορειοκορεάτες είδαν την προσχώρηση της γειτονικής τους Κίνας στο κομμουνιστικό στρατόπεδο ως μοναδική ευκαιρία για την επίτευξη του στόχου τους και παίρνοντας το πράσινο φως από τη Μόσχα επιτέθηκαν τον Ιούνιο του 1950 εναντίον της Νότιας Κορέας πιστεύοντας ότι οι Αμερικανοί δε θα επενέβαιναν. Η Ουάσινγκτον όμως θεωρούσε ότι εάν δεν εμπλεκόταν, η κορεατική χερσόνησος θα περνούσε εξολοκλήρου στα χέρια των κομμουνιστών, όπως συνέβη στην περίπτωση της Κίνας, δίνοντάς τους σημαντικό πλεονέκτημα στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ασίας. Έτσι, οι δύο πλευρές οδηγήθηκαν σε μία σφοδρή σύγκρουση, που διήρκησε τρία χρόνια και έληξε χωρίς νικητή αφήνοντας τη χώρα διαιρεμένη μέχρι και σήμερα. Ο Πόλεμος της Κορέας αποτέλεσε την κορύφωση της πρώτης θερμής φάσης του Ψυχρού Πολέμου, η οποία τερματίστηκε με το τέλος του.

Πριν τη λήξη του πολέμου στις δύο υπερδυνάμεις συνέβησαν σημαντικές αλλαγές οι οποίες επηρέασαν τις εξελίξεις τουλάχιστον για το υπόλοιπο της δεκαετίας του 1950. Τον Νοέμβριο του 1952 πραγματοποιήθηκαν στις ΗΠΑ προεδρικές εκλογές στις οποίες νικητής αναδείχθηκε ο Ντουάιτ Άιζενχauer. Η στάση της Ουάσινγκτον απέναντι στον κομμουνισμό, εξαιτίας και του κορεατικού πολέμου, σκλήρυνε και ξεκίνησε μία περίοδος έντονης αντικομμουνιστικής καταστολής και προπαγάνδας που αφορούσε σε όλες τις σφαίρες της αμερικανικής κοινωνίας με κύριο εκφραστή τον γερουσιαστή Τζόζεφ ΜακΚάρθι. Η αμερικανική κυβέρνηση πεπεισμένη ότι κομμουνιστές, Σοβιετικοί πράκτορες και συμπαθούντες

³ John Lewis Gaddis, «The Return of Fear», στο *The Cold War*, Νέα Υόρκη (Penguin Press) 2007, σ. 37.

της Μόσχας είχαν διεισδύσει σε σημαντικές κυβερνητικές και άλλες θέσεις επιδόθηκε σε ένα ανελέητο κυνήγι εναντίον όσων θεωρούνταν ύποπτοι κατηγορώντας και καταδικάζοντας πολλούς από αυτούς χωρίς επαρκή στοιχεία. Από την άλλη, στην εξωτερική πολιτική της η νέα αμερικανική ηγεσία διατήρησε ως βασικό στοιχείο το δόγμα της αναχαίτισης, ενώ εισήγαγε το στοιχείο της μαζικής απάντησης, που σήμαινε ότι σε περίπτωση σοβιετικής επιθετικότητας οι ΗΠΑ θα απαντούσαν με σκληρά αντίποινα, και την πολιτική της αναδίπλωσης του κομμουνισμού, η οποία όμως τις λίγες φορές που επιχειρήθηκε, απέτυχε, όπως και στον Πόλεμο της Κορέας.⁴ Μετά τον πόλεμο η κυβέρνηση Άιζενχauer έδωσε έμφαση στην περιμετρική ασφάλεια και επένδυσε στην άμυνα ευρύτερων περιοχών και εκτός Ευρώπης που μέχρι τότε μονοπωλούσε το ενδιαφέρον των Ηνωμένων Πολιτειών. Έτσι, στις αρχές του 1954 ιδρύθηκε ένας αντίστοιχος με το NATO οργανισμός, ο Οργανισμός Συμφώνου της Νοτιοανατολικής Ασίας (SEATO) με σκοπό να θωρακίσει την άμυνα της περιοχής έναντι του κομμουνισμού.

Ακόμη πιο σημαντικές και καθοριστικές ήταν οι εξελίξεις που έλαβαν χώρα στον ανατολικό συνασπισμό. Στις 5 Μαρτίου του 1953 πέθανε ο επί τρεις δεκαετίες ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης Ιωσήφ Στάλιν και ξεκίνησε ο αγώνας για τη διαδοχή του ανάμεσα στους Γκεόργκι Μαλενκόφ, Λαβρέντι Μπέρια, Νικίτα Χρουστσόφ και Βιατσεσλάβ Μόλοτοφ στον οποίο αρχικά επικράτησαν οι δύο πρώτοι. Ωστόσο, υπήρχαν φόβοι ότι ο Μπέρια θα χρησιμοποιούσε τη θέση του ως αρχηγού της μυστικής αστυνομίας για να συγκεντρώσει στα χέρια του όλη την εξουσία. Έτσι, συνελήφθη τον Ιούνιο με την κατηγορία της προδοσίας, καταδικάστηκε και εκτελέστηκε έξι μήνες αργότερα.⁵ Η Κεντρική Επιτροπή προκειμένου να αποτρέψει την εμφάνιση ενός νέου απόλυτου ηγέτη προώθησε την αρχή της συλλογική ηγεσίας αναθέτοντας τα δύο ανώτατα αξιώματα του σοβιετικού κράτους, που μέχρι τότε κατείχε ο Στάλιν, σε δύο διαφορετικά πρόσωπα. Την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Μαλενκόφ αποκτώντας έτσι τον έλεγχο της κυβέρνησης, ενώ πρώτος γραμματέας εκλέχτηκε τον Σεπτέμβριο ο Χρουστσόφ αποκτώντας τον έλεγχο του κόμματος και αναλαμβάνοντας ουσιαστικά την ηγεσία της ΕΣΣΔ. Ο Χρουστσόφ έχοντας ηγηθεί της εξόντωσης του Μπέρια κατάφερε να επικρατήσει του Μαλενκόφ, του πιθανότερου διαδόχου του Στάλιν, ο οποίος τον Φεβρουάριο του 1955

⁴ Bradley Lightbody, «Peaceful Coexistence», στο *The Cold War*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη (Routledge) 1999, σ. 35.

⁵ Η σταλινικού τύπου καταδίκη και εκτέλεση του Μπέρια με βάση κατασκευασμένες κατηγορίες για προδοσία ήταν η τελευταία που πραγματοποιήθηκε στην ΕΣΣΔ. [Dmitri Volkogonov, «The Third Leader: Nikita Khrushchev», στο *The Rise and Fall of the Soviet Empire*, (μτφ.: Harold Shukman), Λονδίνο (Harper Collins) 1998, σ. 186.]

αναγκάστηκε να παραιτηθεί και από την πρωθυπουργία. Στη θέση του διορίστηκε ο φίλος και σύμμαχος του Χρουστσόφ, Νικολάι Μπουλγκάνιν.⁶

Η συλλογική ηγεσία αποτελούσε ένα από τα πρώτα σημάδια της πολιτικής της αποσταλινοποίησης που προώθησαν οι νέοι Σοβιετικοί ηγέτες και αφορούσε σε μία διαδικασία εξάλειψης ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών του συστήματος εξουσίας που είχε επιβάλλει ο Στάλιν. Σταδιακά το όνομα του μέχρι τότε αδιαμφισβήτητου ηγέτη του σοβιετικού κράτους άρχισε να εκλείπει από τις εφημερίδες. Οι συντάκτες διαβεβαίωναν τον λαό ότι η δράση του υπουργείου Εσωτερικών Υποθέσεων⁷ θα περιοριζόταν και θα τηρούνταν η σοσιαλιστική νομιμότητα, ενώ παράλληλα ανακοινώθηκε ότι θα σταματούσε να δίνεται προτεραιότητα στη βαριά βιομηχανία και η έμφαση θα δινόταν στην παραγωγή καταναλωτικών προϊόντων και την ανάπτυξη της ευημερίας του σοβιετικού λαού. Επιπλέον, στην εφημερίδα *Πράβντα*, το επίσημο όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ, δημοσιεύτηκαν μία σειρά από άρθρα που προωθούσαν τη συλλογική ηγεσία και ασκούσαν κριτική στην προσωπολατρία έχοντας ως στόχο τον ίδιο τον Στάλιν, χωρίς όμως να αναφέρεται το όνομα του.⁸ Παράλληλα, στις αρχές Απριλίου ξεκίνησε σταδιακά η αποκατάσταση και η απελευθέρωση πολλών ανθρώπων που είχαν πέσει θύματα των σκηνοθετημένων δικών του σταλινικού καθεστώτος. Περισσότερη ελευθερία επικράτησε και στην τέχνη και την πνευματική ζωή γενικότερα. Επρόκειτο για την περίοδο της «τήξης των πάγων», που όφειλε το όνομά της στο μυθιστόρημα του Ιλία Έρεμπουργκ που εκδόθηκε στις αρχές του 1954.⁹

Η πολιτική της αποσταλινοποίησης εφαρμόστηκε σταδιακά και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, αλλού σε μεγαλύτερο και αλλού σε μικρότερο βαθμό, είτε διότι είχε αρχίσει να γίνεται εμφανής η αναποτελεσματικότητα του σταλινικού συστήματος είτε διότι η νέα σοβιετική ηγεσία επέβαλε και σε αυτές την εφαρμογή της. Η «νέα πορεία», όπως ονομάστηκε, διακηρύχθηκε για πρώτη φορά στην Ανατολική Γερμανία στις αρχές Ιουνίου του

⁶ Peter Kenez, «The Age of Khrushchev», στο *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, Cambridge (Cambridge University Press) 1999, σ. 190.

⁷ Πρόκειται για τη μυστική αστυνομία η οποία ήταν υπεύθυνη για τη διατήρηση της ασφάλειας του σοβιετικού κράτους που στην εποχή του Στάλιν ισούταν με μαζικές φυλακίσεις και εκτελέσεις των εχθρών του κράτους, πραγματικών και μη.

⁸ R. J. Service, «The Road to the Twentieth Party Congress: An Analysis of the Events Surrounding the Central Committee Plenum of July 1953», *Soviet Studies*, 2, τ.χ. 33 (Απρίλιος 1981), σ. 236.

⁹ Λευτέρης Μαυροειδής, «Σταλινοποίηση και "αποσταλινοποίηση"», στο *Από τον Σταλινισμό στην Περεστρόικα: η προσωπική μου μαρτυρία από κόσμο του υπαρκτού σοσιαλισμού (1947-1987)*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1988, σ. 92-93.

1953. Η γερμανική ηγεσία παραδέχτηκε ότι στο παρελθόν είχαν γίνει λάθη και ανακοίνωσε ότι θα λαμβάνονταν μέτρα για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του λαού, ωστόσο απέφυγε να περιλάβει στις δηλώσεις της την κατάργηση της αύξησης των ωρών εργασίας που είχε ανακοινωθεί έναν μήνα νωρίτερα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη χαλαρότερη πολιτική ατμόσφαιρα που εγκαινίαζε η «νέα πορεία» οδήγησαν τους εργάτες να εκφράσουν έντονα τη δυσαρέσκειά τους με μαζική διαδήλωση στις 16 Ιουνίου, η οποία γρήγορα προσέλαβε πολιτικό χαρακτήρα και την επόμενη μέρα μετατράπηκε σε εξέγερση – την πρώτη στο εσωτερικό του σοσιαλιστικού συνασπισμού – που εξαπλώθηκε σε πολλές άλλες πόλεις. Τα κύρια αιτήματα των εργατών ήταν η παραίτηση της κυβέρνησης και η διενέργεια ελεύθερων εκλογών. Το μεσημέρι της 17ης Ιουνίου η χώρα κηρύχθηκε σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και λίγες ώρες αργότερα τα σοβιετικά στρατεύματα επενέβησαν για να καταστείλουν την εξέγερση αφήνοντας πίσω τους δεκάδες ή και εκατοντάδες νεκρούς. Μετά την καταστολή της εξέγερσης η κυβέρνηση φοβούμενη την κατάρρευση του καθεστώτος υποσχέθηκε παραχωρήσεις στον λαό, ώστε να κερδίσει την εμπιστοσύνη του, ενώ οι Σοβιετικοί εισήγαγαν μία σειρά μέτρων για την αναζωογόνηση της γερμανικής οικονομίας και αναγνώρισαν την Ανατολική Γερμανία ως κυρίαρχο κράτος και πολύτιμο εταίρο της Μόσχας. Παράλληλα, η σοβιετική ηγεσία ανέκοψε την ταχύτητα της «νέας πορείας» στο πεδίο της οικονομίας δίνοντας και πάλι έμφαση στη βαριά βιομηχανία, από την άλλη όμως προώθησε ακόμη πιο αποφασιστικά τη συλλογική ηγεσία και ώθησε τα σοσιαλιστικά κράτη και τα κόμματα να γίνουν πιο ανεξάρτητα. Επιπλέον, προσπάθησε να ενισχύσει τη συνοχή του συνασπισμού μέσω οικονομικών και στρατιωτικών συμφωνιών. Έτσι, η Κομεκόν απέκτησε έναν πιο ενεργό ρόλο, ενώ το 1955, με αφορμή την ένταξη της Δυτικής Γερμανίας στο NATO και την έναρξη του επανεξοπλισμού της, υπογράφηκε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας που αποτελούσε στρατιωτική συμμαχία αμυντικού χαρακτήρα ανάμεσα στα σοσιαλιστικά κράτη.¹⁰

Παράλληλα με την αποσταλινοποίηση, η Μόσχα προώθησε την πολιτική της ειρηνικής συνύπαρξης με τον δυτικό συνασπισμό. Η νέα ηγεσία φοβόταν ότι ο θάνατος του Στάλιν θα την έκανε να μοιάζει αποπροσανατολισμένη και αδύναμη στα μάτια των Δυτικών, πράγμα που θα προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν. Έτσι, θεώρησε απαραίτητη τη μείωση της διεθνούς έντασης, παράλληλα όμως προσπάθησε να πείσει τους πιθανούς αντιπάλους της ότι ήταν ικανή να

¹⁰ R. J. Crampton, «The Retreat from Stalinism», 1953-6», ό.π., σ. 281.

υπερασπιστεί τα συμφέροντά της.¹¹ Οι Αμερικανοί ήταν επιφυλακτικοί απέναντι στις δηλώσεις της Μόσχας, ωστόσο η επιτυχής δοκιμή της πρώτης σοβιετικής βόμβας υδρογόνου τον Αύγουστο του 1953 σε συνδυασμό με την προτροπή του Βρετανού πρωθυπουργού, Ουίνστον Τσόρτσιλ, τους έπεισαν να έρθουν σε συνομιλίες μαζί της.¹²

Το πρώτο σημάδι της ύφεσης στις σχέσεις των δύο συνασπισμών ήταν η παύση των εχθροπραξιών στην Κορέα τον Ιούλιο του 1953. Επιπλέον, τον Μάιο του 1955 με πρωτοβουλία της Μόσχας υπογράφηκε η συμφωνία για την ουδετερότητα της Αυστρίας, ενώ δύο μήνες αργότερα έλαβε χώρα η διάσκεψη κορυφής των «Τεσσάρων Μεγάλων» στη Γενεύη, η πρώτη μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, με στόχο την μείωση της διεθνούς έντασης. Παράλληλα, η ΕΣΣΔ προσπάθησε να προσεγγίσει τις νεοαπελευθερωμένες χώρες της Αφρικής και της Ασίας και αποδέχτηκε τις αρχές της ειρηνικής συνύπαρξης που ενέκρινε η αφροασιατική διάσκεψη στην Μπαντούνγκ τον Απρίλιο του 1955. Ένα από τα πιο σημαντικά βήματα της σοβιετικής ηγεσίας ήταν η αποκατάσταση των σχέσεων με τον Τίτο το καλοκαίρι του 1955 με τη Διακήρυξη του Βελιγραδίου, καθώς ο Χρουστσόφ αναγνώρισε την ευθύνη του Στάλιν στη ρήξη του 1948 μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και ΕΣΣΔ.¹³

Η πολιτική της αποσταλινοποίησης και της ειρηνικής συνύπαρξης που προώθησε το Κρεμλίνο μετά τον θάνατο του Στάλιν αποκρυσταλλώθηκε στο 20ό Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης τον Φεβρουάριο του 1956, οπότε η νέα πολιτική γραμμή διακηρύχθηκε επίσημα από το βήμα του ανώτατου κομματικού οργάνου του ΚΚΣΕ.

1.2. Η θέση της Ελλάδας στο διεθνές ψυχροπολεμικό περιβάλλον

Η Ελλάδα μεταπολεμικά πέρασε στη σφαίρα επιρροής της Δύσης. Αρχικά βρισκόταν υπό την κηδεμονία της Μεγάλης Βρετανίας για την οποία η περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου είχε μεγάλη στρατηγική σημασία και παραδοσιακά αναμειγνυόταν στις ελληνικές υποθέσεις. Σύντομα όμως οι Βρετανοί άρχισαν να εξαντλούνται οικονομικά, κι έτσι, το 1947 εν μέσω του κλιμακούμενου ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, πίσω από τον οποίο θεωρήθηκε ότι κρύβονταν τα επεκτατικά σχέδια των Σοβιετικών, τη στήριξη των φιλοδυτικών δυνάμεων έναντι των

¹¹ Peter Kenez, *ό.π.*, σ. 204.

¹² Bradley Lightbody, *ό.π.*, σ. 37.

¹³ Λευτέρης Μαυροειδής, *ό.π.*, σ. 94.

κομμουνιστών ανέλαβαν οι Ηνωμένες Πολιτείες μέσω της παροχής στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας, όπως προέβλεπε το Δόγμα Τρούμαν. Στη συνέχεια, η Ελλάδα εντάχθηκε στο ευρύτερο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ και συνέχισε να λαμβάνει σημαντική οικονομική βοήθεια για την ανασυγκρότησή της ακόμη και μετά τη στρατιωτική νίκη επί των κομμουνιστών, καθώς θεωρούνταν απαραίτητη για τη σταθεροποίηση του καθεστώτος. Η απόφαση των Ηνωμένων Πολιτειών να επέμβουν και να εξασφαλίσουν τη θέση της Ελλάδας στον δυτικό συνασπισμό απέρριψε από την πεποίθησή τους, ότι ήταν περιοχή στρατηγικής σπουδαιότητας, καθώς μαζί με την Τουρκία και το Ιράν δημιουργούσαν ένα ισχυρό αμυντικό φράγμα ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και την πλούσια σε πετρέλαια Μέση Ανατολή. Μετά το τέλος του εμφυλίου και το ξέσπασμα του πολέμου στην Κορέα, που δημιούργησε φόβους για επιθετικές ενέργειες των Σοβιετικών ή των δορυφόρων τους στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, η στρατηγική σημασία της Ελλάδας επαναβεβαιώθηκε σε συσχετισμό με την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία, την οποία οι ΗΠΑ προσπαθούσαν να προσεγγίσουν μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν.¹⁴

Η μαζική αμερικανική βοήθεια οδήγησε την Ελλάδα στην πλήρη εξάρτηση από την Ουάσινγκτον. Το κατοχυρωμένο και θεσμικά δικαίωμά των Αμερικανών να ελέγχουν την καλή διαχείριση της βοήθειας αυτής αποτέλεσε τη βάση για τις παρεμβάσεις τους σε σημαντικά ζητήματα εσωτερικής και οικονομικής πολιτικής, όπως στις κυβερνήσεις, τις εκλογές, τις ένοπλες δυνάμεις και το πρόγραμμα επενδύσεων και δαπανών των υπουργείων. Τόσο οι κεντρικές κυβερνήσεις συνασπισμού της περιόδου 1950-1952 όσο και οι δεξιές συντηρητικές κυβερνήσεις, που επικράτησαν στη συνέχεια, ήταν προσηλωμένες στον δυτικό προσανατολισμό τους και επεδίωξαν να συνδέσουν την Ελλάδα και επίσημα με τον δυτικό συνασπισμό, που θεωρούσαν ότι θα εξυπηρετούσε την ανάγκη για ενίσχυση της ασφάλειάς της χώρας έναντι του κομμουνισμού. Έτσι, το 1950 η Αθήνα υπέβαλε μαζί με την Άγκυρα αίτημα για ένταξη στο NATO. Η ένταξη ενεργοποιήθηκε δύο χρόνια αργότερα και συμπληρώθηκε με την υπογραφή της συμφωνίας για την εγκατάσταση αμερικανικών βάσεων στα τέλη του 1953. Την ίδια περίοδο η Ελλάδα προχώρησε σε συνομιλίες με τη Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία για τη δημιουργία μίας περιφερειακής συμμαχίας που θα ενίσχυε την άμυνα τους, θα απέκρουε τη σοβιετική επιθετικότητα και θα θωράκιζε την περιοχή. Έτσι, μετά την αποκατάσταση των ελληνογιουγκοσλαβικών διπλωματικών σχέσεων το 1950, δημιουργήθηκε η τριμερής βαλκανική

¹⁴ Γιάννης Στεφανίδης, «Η ένταξη της Ελλάδας στο NATO», στο *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-1952)*, Αθήνα (Προσκήνιο) 1999, σ. 71.

συμμαχία με την υπογραφή της Συνθήκης Φιλίας και Συνεργασίας τον Φεβρουάριο του 1953 και της Συνθήκης Πολιτικής Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας τον Αύγουστο του επόμενου έτους. Οι ελληνικές κυβερνήσεις αρχικά ήταν επιφυλακτικές στην προσέγγιση της Γιουγκοσλαβίας λόγω του Μακεδονικού και της στήριξης των Ελλήνων κομμουνιστών από τον Τίτο στον εμφύλιο, ωστόσο η επιρροή της Ουάσινγκτον, που προσπαθούσε να εκμεταλλευτεί τη ρήξη Τίτο-Στάλιν και να συνδέσει έμμεσα τη Γιουγκοσλαβία με το ΝΑΤΟ, τις έπεισε να ξεπεράσουν τους δισταγμούς τους.¹⁵

Η μονόπλευρη εξάρτηση της Ελλάδας από τον δυτικό συνασπισμό έβρισκε αντίθετη την Αριστερά που εκπροσωπούσαν από το εκτός νόμου ΚΚΕ, η ηγεσία του οποίου είχε καταφύγει μετά το τέλος του εμφυλίου στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, και από την Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, το κόμμα που δημιουργήθηκε το 1951 με πρωτοβουλία των εξόριστων κομμουνιστών. Το ΚΚΕ ήταν απόλυτα ευθυγραμμισμένο προς την ΕΣΣΔ και ακολουθούσε μία ακραία δογματική πολιτική γραμμή, ενώ έκανε λόγο για την ύπαρξη «επαναστατικής κατάστασης» σοσιαλιστικού χαρακτήρα στην Ελλάδα και έστελνε τακτικά στελέχη από το εξωτερικό για να ανασυγκροτήσουν το συρρικνωμένο οργανωτικά κόμμα. Η ΕΔΑ, που αποτελούσε συνασπισμό κομμάτων σοσιαλιστικής και κομμουνιστικής προέλευσης, βρισκόταν υπό την καθοδήγηση του ΚΚΕ και ακολουθούσε τις κατευθυντήριες γραμμές που υπαγορεύονταν από το εξωτερικό, ωστόσο συχνά υιοθετούσε πιο ρεαλιστικές και μετριοπαθείς θέσεις. Οι δεξιές κυβερνήσεις την αναγνώρισαν ως νόμιμο πολιτικό κόμμα, ωστόσο όταν έκριναν απαραίτητο επέκτειναν και σε αυτή τα σκληρά κατασταλτικά μέτρα κατά του κομμουνισμού. Η Αριστερά τασσόταν υπέρ μιας εξωτερικής πολιτικής ειρήνης και ίσης φιλίας και ζητούσε το τέλος της εξάρτησης από τη Δύση, την αποχώρηση της χώρας από το ΝΑΤΟ και την απομάκρυνση των αμερικανικών βάσεων από το έδαφός της υποστηρίζοντας ότι υπονόμευαν την εθνική αυτοτέλεια και τα εθνικά συμφέροντα. Σύμφωνα με την ΕΔΑ, τα συμφέροντα της χώρας θα εξυπηρετούνταν μόνο εάν αυτή ακολουθούσε μία ανεξάρτητη και ουδέτερη εξωτερική πολιτική διατηρώντας τους υφιστάμενους φιλικούς δεσμούς και παράλληλα αποκαθιστώντας και αναπτύσσοντας φιλικές σχέσεις με όλες τις άλλες χώρες. Παρά το γεγονός ότι ήταν ένα φιλοσοβιετικό κόμμα προσπαθούσε να διατηρήσει ίσες αποστάσεις από όλες τις μεγάλες δυνάμεις και τόνιζε την ανάγκη κατοχύρωσης της ασφάλειας, της ανεξαρτησίας και της

¹⁵ Σωτήρης Βαλντέν, «Το εσωτερικό πλαίσιο: η Ελλάδα του 1950-1955 και ο εξωτερικός της προσανατολισμός», στο *Ελλάδα και ανατολικές χώρες 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, τ1, Αθήνα (Οδυσσέας) 1991, σ. 52.

ακεραιότητας της Ελλάδας στα πλαίσια του ΟΗΕ, ενώ παράλληλα διακήρυττε την ειρηνόφιλη θέση της υπογραμμίζοντας ότι μόνη μέθοδος για την επίλυση των διεθνών διαφορών ήταν η διεθνής συνεννόηση και ο σεβασμός του διεθνούς νόμου και του πνεύματος του ΟΗΕ.¹⁶ Παράλληλα, η Αριστερά ήταν η μόνη πολιτική δύναμη που αποδοκίμασε την προσέγγιση με τον Τίτο λόγω της εχθρότητας που είχε δημιουργηθεί μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν, στην οποία οι Έλληνες κομμουνιστές τάχθηκαν στο πλευρό του δεύτερου, αλλά και λόγω της απόφασης του να κλείσει τα σύνορα στους αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού, γεγονός που θεωρήθηκε ότι έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην ήττα τους στον εμφύλιο.¹⁷

Η ύφεση στις διεθνείς σχέσεις που εγκαινιάστηκε το 1953 μετά τη διακήρυξη της ειρηνικής συνύπαρξης από τη νέα σοβιετική ηγεσία επηρέασε και την Ελλάδα, καθώς η Μόσχα επιχείρησε να προσεγγίσει την Αθήνα, μία προσέγγιση που χαρακτηρίστηκε από τους Δυτικούς ως σοβιετική «επίθεση φιλίας». Η ελληνική κυβέρνηση ήταν επιφυλακτική απέναντι στις προθέσεις της Μόσχας εξαιτίας της αντιπαλότητάς της με το σοσιαλιστικό στρατόπεδο, ενώ παράλληλα φοβόταν ότι σε περίπτωση ειρήνευσης μεταξύ των δύο συνασπισμών, υπήρχε ο κίνδυνος εγκατάλειψης της χώρας από το ΝΑΤΟ και για τον λόγο αυτό προσπάθησε να ενισχύσει τη θέση της στη δυτική συμμαχία με τη σύναψη της συμφωνίας για την εγκατάσταση των αμερικανικών βάσεων, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω.¹⁸ Παράλληλα, ορισμένοι φιλοδυτικοί κύκλοι εξέφραζαν φόβους και για την κατάρρευση των τριμερών βαλκανικών συμφώνων, καθώς θεωρούνταν βέβαιο ότι η Μόσχα θα προσπαθούσε να προσεγγίσει τον Τίτο και να αποκαταστήσει τις σχέσεις μαζί του. Από την άλλη, η Αριστερά ανήγαγε την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με την Ανατολή σε κεντρικό στοιχείο των διεκδικήσεών της. Χαρακτηριστικές είναι οι δηλώσεις του γενικού γραμματέα του ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη, ο οποίος υποστήριζε ότι μονάχα αν η Ελλάδα ανέπτυξε ισότιμες εμπορικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ, την Κίνα και τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, θα κατάφερνε να ανακουφίσει την οικονομία

¹⁶ Τάσος Βουρνάς, «Χαρακτήρας της ΕΔΑ: πεδίο διαφωνιών», στο *Η διάσπαση του ΚΚΕ: ένα πρώτο ιστορικό σχέδιασμα με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 15ετίας (1968-1983)*, Αθήνα (Αφοί Τολίδη) 1983, σ. 26.

¹⁷ Σωτήρης Βαλντέν, «Η οικονομική συνεργασία 1950-1955», ό.π., σ. 97.

¹⁸ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η Ελλάδα και η “ειρηνική συνύπαρξη”», στο *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Αθήνα (Πατάκη) 2008, σ. 116.

της, καθώς, όπως τόνιζε, αυτές αποτελούσαν τις πιο σίγουρες και σταθερές αγορές και πρόσφεραν τη μεγαλύτερη δυνατότητα απορρόφησης των ελληνικών προϊόντων.¹⁹

Πράγματι, η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία που παρουσιαζόταν από το σοβιετικό άνοιγμα για την ανάπτυξη της οικονομίας μέσω εξαγωγών στις χώρες της Κομινφόρμ. Η σοβιετική «επίθεση φιλίας» συνέπιπτε με τη ριζική περικοπή της αμερικανικής βοήθειας, γεγονός που έδινε μεγαλύτερα περιθώρια δράσης στην ελληνική πλευρά. Έτσι, τη διετία 1953-1954 η Ελλάδα σύναψε εμπορικές συμφωνίες με όλες τις ανατολικές χώρες, εκτός της Ρουμανίας και της Αλβανίας. Σε πολιτικό επίπεδο η Αθήνα ήταν περισσότερο προσεκτική, επιχείρησε όμως να αποκαταστήσει τις διπλωματικές της σχέσεις με ορισμένες ανατολικές χώρες, που τα προηγούμενα χρόνια είχαν διακοπεί. Η πρώτη χώρα με την οποία η Ελλάδα εξομάλυνε πλήρως τις σχέσεις της ήταν η Σοβιετική Ένωση. Οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών δεν είχαν διακοπεί, αλλά είχαν υποβαθμιστεί σημαντικά. Τον Ιούλιο του 1953 υπογράφηκε διμερής εμπορική συμφωνία και αποφασίστηκε η ανταλλαγή πρεσβευτών. Ταυτόχρονα, ξεκίνησε και η προσπάθεια για την εξομάλυνση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων, που αποτελούσε προτεραιότητα για την Ελλάδα. Τον Δεκέμβριο υπογράφηκε εμπορική συμφωνία και διευθετήθηκε το ζήτημα των συνόρων ανάμεσα στις δύο χώρες, ενώ τον Μάιο του επόμενου έτους αποκαταστάθηκαν οι διπλωματικές τους σχέσεις. Έναν χρόνο αργότερα αποκαταστάθηκαν και οι διπλωματικές σχέσεις με την Πολωνία. Η Αλβανία, από την άλλη, από το 1954 επιχείρησε επανειλημμένα να προσεγγίσει την Αθήνα και να αποκαταστήσει τις διπλωματικές σχέσεις μαζί της, ωστόσο συναντούσε την άρνηση της ελληνικής πλευράς που δεχόταν να πραγματοποιήσει επαφές με τη γείτονα χώρα μόνο σε επίπεδο γενικών επιτελείων. Μέχρι το τέλος του 1955 οι διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με τις υπόλοιπες ανατολικές χώρες δεν είχαν αποκατασταθεί.²⁰

Οι βάσεις του εξωτερικού προσανατολισμού της Ελλάδας βρέθηκαν για πρώτη φορά σε κρίση το 1955 λόγω του Κυπριακού. Η σταδιακή κλιμάκωση του ανταποικιοκρατικού αγώνα στην Κύπρο εναντίον των Βρετανών οδήγησε τις ελληνικές κυβερνήσεις να υποστηρίξουν ανοιχτά το αίτημα των Ελληνοκυπρίων για ένωση με την Ελλάδα και να επιχειρήσουν τη διεθνοποίηση του μέσω της προσφυγής στον ΟΗΕ. Η πρώτη ελληνική προσφυγή ωστόσο, τον

¹⁹ Σωτήρης Βαλντέν, «Η αποκατάσταση των εμπορικών σχέσεων με τις χώρες του σοβιετικού συνασπισμού (1953-1955)», ό.π., σ. 87.

²⁰ Σωτήρης Βαλντέν, «Το εσωτερικό πλαίσιο: η Ελλάδα του 1950-1955 και ο εξωτερικός της προσανατολισμός», ό.π., σ. 52-53.

Δεκέμβριο του 1954, καταψηφίστηκε από όλες τις χώρες του ΝΑΤΟ, εκτός της Ισλανδίας, ενώ αντίθετα στηρίχτηκε από τις χώρες της Κομμουνιστικής και τη Γιουγκοσλαβία. Έτσι, η Αθήνα βρέθηκε αντιμέτωπη με τους συμμάχους της και σύμμαχη των αδέσμευτων και των ανατολικών χωρών, που μέχρι τότε θεωρούνταν αντίπαλοί της. Τον Απρίλιο του επόμενου χρόνου ξεκίνησε ο ένοπλος αγώνας στην Κύπρο και στα τέλη Αυγούστου πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο τριμερής διάσκεψη ανάμεσα στην Ελλάδα, τη Βρετανία και την Τουρκία, η οποία ωστόσο κατέρρευσε λίγες ημέρες αργότερα, όταν ξεκίνησε το πογκρόμ εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, που υποκινήθηκε από την τουρκική κυβέρνηση με στόχο να ασκήσει πίεση στην Ελλάδα. Τα Σεπτεμβριανά είχαν ως αποτέλεσμα την κατάρρευση των τριμερών βαλκανικών συμφώνων, μία διαδικασία που είχε ήδη αρχίσει με την προσέγγιση του Βελιγραδίου από τη Μόσχα. Στα τέλη του μήνα, η ελληνική κυβέρνηση επιχείρησε για μία ακόμη φορά να εντάξει το Κυπριακό στην ημερήσια διάταξη της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ λαμβάνοντας και πάλι τις αρνητικές ψήφους των χωρών του δυτικού συνασπισμού. Η στάση των Ηνωμένων Πολιτειών απέναντι στις ελληνικές προσφυγές ήταν αρνητική, καθώς υποστήριζαν ότι δεν επιθυμούσαν να δώσουν την ευκαιρία στη Σοβιετική Ένωση να παρέμβει σε ένα ζήτημα που αφορούσε αποκλειστικά τη νατοϊκή συμμαχία.²¹ Επιπλέον, οι Αμερικανοί έκλιναν προς τη θέση της Τουρκίας, την οποία θεωρούσαν πιο πολύτιμο σύμμαχο.

Οι χειρισμοί των δυτικών συμμάχων στο Κυπριακό προκάλεσαν έντονο αντιδυτικό κλίμα στην ελληνική κοινή γνώμη, που εντάθηκε ακόμη περισσότερο την άνοιξη του 1956, μετά την εκτόπιση του αρχιεπισκόπου Μακάριου από τους Βρετανούς στις αρχές Μαρτίου και τις εκτελέσεις Κυπρίων αγωνιστών δύο μήνες αργότερα. Στην Αθήνα πραγματοποιήθηκαν μαζικές διαδηλώσεις με συνθήματα κατά των Δυτικών και υπέρ της ουδετερότητας της χώρας, οι οποίες κατέληξαν σε αιματηρές συγκρούσεις με την αστυνομία. Παρόλα αυτά, η ελληνική κυβέρνηση επέμενε πως η λύση στο ζήτημα της Κύπρου μπορούσε να εξευρεθεί μόνο μέσα στα πλαίσια της δυτικής συμμαχίας, γεγονός που προκαλούσε την έντονη αντίδραση της αντιπολίτευσης, και κυρίως της Αριστεράς. Η Αριστερά είχε ταχθεί υπέρ της προσφυγής στον ΟΗΕ, όχι γιατί θεωρούσε ότι θα πρόσφερε κάποια λύση, αλλά γιατί πίστευε ότι η αναγνώριση του Κυπριακού από τον διεθνή οργανισμό θα βοηθούσε προς αυτή την κατεύθυνση. Η καταψήφιση της ελληνικής προσφυγής από τους Δυτικούς, ωστόσο, θεωρήθηκε απόδειξη ότι η Ελλάδα έπρεπε να αναθεωρήσει την εξωτερική της πολιτική, να αποχωρήσει από το ΝΑΤΟ και να υιοθετήσει την

²¹ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η διπλωματική καταστροφή του 1955», ό.π., σ. 133.

ουδετερότητα, καθώς, όπως υποστηρίχθηκε, η συμμαχία της κυβέρνησης με τον δυτικό συνασπισμό είχε αφήσει ουσιαστικά τη χώρα χωρίς πραγματικούς συμμάχους.²² Σύμφωνα με την Αριστερά, το ζήτημα της Κύπρου θα λυνόταν μόνο εάν η Ελλάδα αναλάμβανε εξολοκλήρου τον χειρισμό του και αναζητούσε τη στήριξη οποιασδήποτε χώρας ήταν πρόθυμη να την προσφέρει. Αντίθετο με τους χειρισμούς της κυβέρνησης στην υπόθεση της Κύπρου ήταν και το Κέντρο, που παρά το γεγονός ότι ήταν φιλοδυτικό θεωρούσε πως η κυβέρνηση ακολουθούσε μία συμβιβαστική πολιτική. Όπως όμως θα δούμε και στο επόμενο κεφάλαιο, η ελληνική κυβέρνηση, παρά την επιμονή της να επιλύσει την κυπριακή κρίση στο πλαίσιο των υφιστάμενων συμμαχιών, εκμεταλλεύτηκε το ευνοϊκό κλίμα που δημιούργησε το 20ό Συνέδριο και προχώρησε σε ορισμένες κινήσεις αυτονομίησης έναντι των Δυτικών προς την κατεύθυνση των ανατολικοευρωπαϊκών και των αδέσμευτων χωρών προκειμένου να αποσπάσει και να διατηρήσει τη στήριξή τους στο Κυπριακό, αλλά και να ασκήσει πίεση στους συμμάχους της.

²² Τάσος Βουρνάς, «Το Κυπριακό και η Ελλάδα», στο *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας: από τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια ως την ημέρα του στρατιωτικού πραξικοπήματος των συνταγματαρχών (21 Απριλίου 1967)*, Αθήνα (Αφοί Τολίδη) [χ.χ.], σ. 72.

2. Το 20ό Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης

Το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, που έλαβε χώρα στις 14-25 Φεβρουαρίου του 1956, χαρακτηρίστηκε από τον Αναστάς Μικογιάν, αντιπρόεδρο της σοβιετικής κυβέρνησης την εποχή εκείνη, ως το πιο σημαντικό συνέδριο, μετά τον θάνατο του Λένιν, στην ιστορία του κόμματος.¹ Ενώ, σύμφωνα με τον Βρετανό ιστορικό Eric Hobsbawm, το 20ό Συνέδριο και η Οκτωβριανή Επανάσταση αποτελούν τα δύο πιο σημαντικά γεγονότα στην ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος του 20ού αιώνα, που συντάραξαν ολόκληρο τον κόσμο.²

Το συνέδριο ήταν, σύμφωνα με το καταστατικό του ΚΚΣΕ, το κυρίαρχο όργανο του κόμματος και εξέλεγε τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής, η οποία όριζε την πολιτική του κόμματος ανάμεσα στα συνέδρια. Τα συνέδρια έπρεπε να συγκαλούνται κάθε τέσσερα με πέντε χρόνια, ωστόσο στην περίοδο της διακυβέρνησης του Στάλιν η σύγκλησή τους γινόταν μόνο συγκυριακά με αποκορύφωμα την περίοδο των δεκατριών χρόνων ανάμεσα στο 18ο Συνέδριο του 1939 και το 19ο του 1952.

Σύμφωνα με τον Χρουστσόφ την 1η Φεβρουαρίου του 1956 το ΚΚΣΕ διέθετε 7.215.505 μέλη, τον μεγαλύτερο αριθμό μελών που είχε συγκεντρώσει μέχρι τότε. Στο συνέδριο συμμετείχαν 1.355 τακτικά μέλη με δικαίωμα ψήφου και 81 αναπληρωματικά, των οποίων η παρουσία είχε συμβουλευτικό χαρακτήρα. Παράλληλα, συμμετείχαν περίπου 55 αντιπροσωπείες από κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα του εξωτερικού, όπως αυτά της Κίνας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Βρετανίας, καθώς και ορισμένοι ξένοι παρατηρητές.³

Το πρόγραμμα του συνεδρίου περιλάμβανε τέσσερα βασικά θέματα: την έκθεση δράσης της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ από τον πρώτο γραμματέα της ΚΕ Ν. Σ. Χρουστσόφ· την έκθεση της Κεντρικής Εξελεγκτικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ από τον πρόεδρο της Επιτροπής Ελέγχου Π. Γκ. Μοσκάτοφ· οδηγίες για το έκτο Πενταετές Σχέδιο ανάπτυξης της οικονομίας της Σοβιετικής Ένωσης στα χρόνια 1956-1960 από τον πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου Ν. Α. Μπουλγκάνιν· και τέλος, την εκλογή των κεντρικών οργάνων του κόμματος.⁴ Την τελευταία

¹ Charles D. Kenney, «The Twentieth CPSU Congress and the “New” Soviet Union», *The Western Political Quarterly*, 3, τ.χ. 9 (Σεπτέμβριος 1956), σ. 570.

² Eric Hobsbawm, «Ο Στάλιν και τα μετέπειτα», στο *Συναρπαστικά χρόνια. Μια ζωή στον 20ό αιώνα*, (μτφ.: Σταματίνα Μανδηλαρά), Αθήνα (Θεμέλιο) 2003(α' αγγλ. έκδ.: Λονδίνο 2002), σ. 242.

³ Charles D. Kenney, *ό.π.*, σ. 572.

⁴ «Εξωτερική Ανασκόπηση», *Νέος Κόσμος*, Μάρτιος 1956, σ. 69.

ημέρα του συνεδρίου, στις 24-25 Φεβρουαρίου, ο Χρουστσόφ ζήτησε την άδεια να εκφωνήσει μία ακόμη ομιλία στην οποία θα καταδίκαιζε την προσωπολατρία και τα εγκλήματα του Στάλιν. Η ομιλία αυτή έγινε γνωστή ως «μυστική έκθεση» και συγκλόνισε το κομμουνιστικό κίνημα, αλλά και ολόκληρο τον κόσμο.

2.1. Οι αποφάσεις του 20ού Συνεδρίου και η «μυστική έκθεση»

Στο 20ό Συνέδριο, το πρώτο που πραγματοποιήθηκε μετά τον θάνατο του Στάλιν, η αλλαγή της στάσης της σοβιετικής ηγεσίας απέναντι στον πρώην ηγέτη έγινε εμφανής από την πρώτη ημέρα, όταν ο Χρουστσόφ ανοίγοντας τις εργασίες του κάλεσε τους συνέδρους να σταθούν όρθιοι για να τιμήσουν τη μνήμη των κομμουνιστών ηγετών που απεβίωσαν στα τέσσερα χρόνια που μεσολάβησαν από το προηγούμενο συνέδριο. Το όνομα του Στάλιν αναφέρθηκε σε μία πρόταση μαζί με τους άλλους ηγέτες χωρίς ξεχωριστή αναφορά. Οι Σοβιετικοί ηγέτες, με πρώτο τον Μικογιάν, στις ομιλίες τους υπογράμμισαν τη σημασία της συλλογικής ηγεσίας και καταδίκασαν την προσωπολατρία, χωρίς όμως να αναφερθούν άμεσα στον Στάλιν. Οι αναφορές στο όνομα του πρώην ηγέτη κατά τη διάρκεια των επίσημων εργασιών του συνεδρίου ήταν ελάχιστες.⁵ Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον σχετικά με τη μεταβολή της σοβιετικής πολιτικής στα εσωτερικά και εξωτερικά ζητήματα παρουσιάζουν οι ομιλίες του Χρουστσόφ την πρώτη και την τελευταία ημέρα του συνεδρίου, καθώς, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, ήταν η πρώτη φορά που αυτή διακηρύχθηκε επίσημα από τον αρχηγό του σοβιετικού κράτους από το βήμα του ανώτατου κομματικού οργάνου του ΚΚΣΕ.

Η πρώτη ομιλία του Χρουστσόφ την πρώτη ημέρα του συνεδρίου εκφωνήθηκε μπροστά στα μέλη του κόμματος και τους απεσταλμένους των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων του εξωτερικού και αφορούσε στην εξωτερική πολιτική. Ο πρώτος γραμματέας έδωσε έμφαση στην αρχή της ειρηνικής συνύπαρξης, την οποία ερμήνευε ως πολιτικό, ιδεολογικό και οικονομικό ανταγωνισμό με τις χώρες της Δύσης, καθώς θεωρούσε ότι αποτελούσε την ανώτατη μορφή ταξικής πάλης που θα οδηγούσε στη νίκη επί του καπιταλισμού, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα τον στρατιωτικό ανταγωνισμό.⁶ Στο πλαίσιο αυτό πρότεινε στις μεγάλες καπιταλιστικές

⁵ Charles D. Kenney, «The Twentieth C.P.S.U. Congress: A Study in Calculated Moderation», *The American Political Science Review*, 3, τ.χ. 50 (Σεπτέμβριος 1956), σ. 766.

⁶ Frederic S. Burin, «The Communist Doctrine of the Inevitability of War», *The American Political Science Review*, 2, τ.χ. 57 (Ιούνιος 1963), σ. 334.

δυνάμεις συνεργασία στον τομέα του εμπορίου, πολιτιστικές και επιστημονικές ανταλλαγές, καθώς και την υπογραφή συμφώνων φιλίας με στόχο τη βελτίωση των σχέσεων των δύο συνασπισμών, ενώ όρισε τη διαπραγμάτευση ως τη μοναδική μέθοδο επίλυσης των διεθνών προβλημάτων.⁷ Απαραίτητο συμπλήρωμα στη θεωρία της ειρηνικής συνύπαρξης αποτελούσε η απόρριψη του δόγματος του αναπόφευκτου του πολέμου, που επίσης διακηρύχθηκε στο συνέδριο. Το δόγμα αυτό αφορούσε σε δύο διαφορετικά είδη πολέμου, αυτόν ανάμεσα στη Δύση και το σοβιετικό κράτος και εκείνον ανάμεσα στις ίδιες τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις. Ο Χρυστσόφ δε διαχώρισε τον έναν από τον άλλον, αλλά απέρριψε το αναπόφευκτο και στις δύο περιπτώσεις, υποστηρίζοντας πως η θεωρία αυτή ήταν σωστή στην εποχή του Λένιν, όταν ο ιμπεριαλισμός ήταν ένα παγκόσμιο και καθολικό φαινόμενο χωρίς κάποια αξιολογή αντίπαλη δύναμη, δε συνέβαινε όμως το ίδιο στη δεκαετία του 1950, καθώς είχε μεσολαβήσει η δημιουργία ενός ισχυρού σοσιαλιστικού στρατοπέδου και η ανάπτυξη μίας πολεμικής τεχνολογίας ικανής να αφανίσει το ανθρώπινο είδος σε περίπτωση πολέμου. Η πολεμική σύγκρουση σταμάτησε να θεωρείται αναπόφευκτη, αλλά εξαιτίας του ιμπεριαλισμού παρέμενε μια πιθανότητα που έπρεπε να αποτραπεί.⁸ Ο πρώτος γραμματέας τόνισε πως στόχος των λενινιστών παρέμενε ο επαναστατικός μετασχηματισμός της καπιταλιστικής κοινωνίας σε σοσιαλιστική χωρίς αυτό να σημαίνει πως η αλλαγή θα ήταν πάντα βίαιη, διότι οι μορφές της κοινωνικής επανάστασης ποικίλουν. Έτσι, υποστήριξε πως υπήρχαν διαφορετικοί δρόμοι προς τον σοσιαλισμό σε διαφορετικές χώρες, καθώς εκεί όπου ο καπιταλισμός είχε βαθιά θεμέλια και άρα θα προέβαλε ισχυρή αντίσταση η χρήση βίας θα ήταν απαραίτητη, ενώ σε άλλες περιπτώσεις η μετάβαση θα μπορούσε να είναι ειρηνική και να πραγματοποιηθεί μέσω του κοινοβουλευτισμού. Για τον λόγο αυτό, ο Χρυστσόφ συμβούλεψε τους ξένους κομμουνιστές να συνεργαστούν με άλλα κόμματα, κυρίως σοσιαλιστικά, για τη δημιουργία λαϊκών μετώπων με τα οποία θα ήταν δυνατό να επιτευχθεί μια σταθερή κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ωστόσο, σημείωσε πως, όποιον δρόμο κι αν ακολουθούσαν, αποφασιστικός παράγοντας για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας θα ήταν να ηγηθεί αυτού η εργατική τάξη με επικεφαλής το κομμουνιστικό κόμμα.⁹

⁷ Charles. D. Kenney, «The Twentieth CPSU Congress and the “New” Soviet Union», ό.π., σ. 603.

⁸ Frederic S. Burin, ό.π., σ. 343.

⁹ ό.π., σ. 598-599.

Ο Χρυστόφορ στην ομιλία του τόνισε πως η διακήρυξη της ειρηνικής συνύπαρξης δεν ήταν μια απλή κίνηση τακτικής, καθώς, όπως υποστήριξε, η αρχή αυτή αποτελούσε θεμελιώδες στοιχείο της εξωτερικής πολιτικής από τα πρώτα χρόνια του σοβιετικού κράτους.¹⁰ Ωστόσο, αρχικά η έμφαση δινόταν στη θεωρία της παγκόσμιας επανάστασης, όπως μαρτυρούσε και η ίδρυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς τον Μάρτιο του 1919, πρωταρχικός στόχος της οποίας ήταν η ανατροπή των εγκατεστημένων καπιταλιστικών κυβερνήσεων και η εγκαθίδρυση του κομμουνισμού. Δεδομένου, όμως, ότι η επανάσταση των Μπολσεβίκων υπήρξε η μοναδική επιτυχής την εποχή εκείνη, το 1924 ο Στάλιν ανέπτυξε και στη συνέχεια υιοθέτησε ως κρατική πολιτική τη θεωρία του «σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα» σύμφωνα με την οποία η Σοβιετική Ένωση θα έπρεπε πρώτα να μετατραπεί με ταχείς ρυθμούς σε μία προηγμένη οικονομία και κοινωνία και να αναβάλει την παγκόσμια επανάσταση.

Από την εδραίωση της εξουσίας του Στάλιν μέχρι το ξέσπασμα του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου για την επίτευξη του σκοπού αυτού υιοθετήθηκε η τακτική της ειρηνικής συνύπαρξης ως απαραίτητη κι έτσι οι Σοβιετικοί υπέγραψαν μία σειρά από αμυντικά σύμφωνα με τις χώρες της Δύσης και, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις, εγκατέλειψαν τις προσπάθειες εξάπλωσης του κομμουνισμού. Την επόμενη δεκαετία η πολιτική αυτή άλλαξε και η Μόσχα εκδήλωσε την επιθετικότητά της απέναντι στις Βαλτικές Δημοκρατίες, τις οποίες προσάρτησε, και τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, τις οποίες έθεσε στη σφαίρα επιρροής της. Στην πραγματικότητα η ειρηνική συνύπαρξη δεν αποτελούσε εγγενή πεποίθηση των Σοβιετικών, αλλά μία τακτική που υιοθετήθηκε σε ορισμένες περιόδους λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών, που την επέβαλαν.¹¹ Ήταν δηλαδή ένα περιστασιακό και ρεαλιστικό μέτρο, στο οποίο ούτε ο Λένιν ούτε ο Στάλιν απέδιδαν ιδιαίτερη αξία. Η άποψη που κυριαρχούσε επί Στάλιν ήθελε τη διεθνή ένταση και τη σύγκρουση ανάμεσα στα δύο συστήματα να είναι αναπόφευκτες και μάλιστα ωφέλιμες. Οι Σοβιετικοί θεωρούσαν πως το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα που στηριζόταν στην εκμετάλλευση δεν μπορούσε παρά να είναι εχθρικό προς τη Σοβιετική Ένωση, ενώ παράλληλα αναπόφευκτα θα οδηγούσε τις χώρες στις οποίες είχε εδραιωθεί σε πόλεμο μεταξύ τους, έναν πόλεμο που το ίδιο αναπόφευκτα θα εξαπλωνόταν και πέρα από τα σύνορά τους και θα

¹⁰ Charles. D. Kenney, *ό.π.*, σ. 594.

¹¹ Warren Lerner, «The Historical Origins of the Soviet Doctrine of Peaceful Coexistence», *Law and Contemporary Problems*, 4, τ.χ. 29 (Φθινόπωρο 1964), σ. 869-870.

κατέστρεφε το σοβιετικό κράτος.¹² Έτσι, υποστήριζαν πως η νίκη του σοσιαλισμού στη χώρα τους δε θα μπορούσε να διασφαλιστεί όσο ο καπιταλισμός επικρατούσε στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες η σοβιετική διπλωματία θεωρούνταν ότι δεν μπορούσε να έχει σημαντικό ρόλο, ενώ η συνεργασία ανάμεσα στις χώρες της Δύσης και τη Σοβιετική Ένωση απορριπτόταν, στην καλύτερη περίπτωση, ως μία ιδιαίτερα απομακρυσμένη πιθανότητα.

Στην ηχηρή διακήρυξη της ειρηνικής συνύπαρξης το 1956 οδήγησαν οι συνθήκες που επικράτησαν κατά την πρώτη οκταετία μετά τη λήξη του πολέμου το 1945, όπως ανέφερε και ο ίδιος ο Χρουστσόφ στο συνέδριο: η δημιουργία ενός μεγάλου σοσιαλιστικού στρατοπέδου που έφτανε από την Ανατολική Ευρώπη μέχρι την Κίνα, η ανάδυση των νεοαπελευθερωμένων χωρών στην Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική, οι οποίες υιοθέτησαν την ουδετερότητα ως βασικό χαρακτηριστικό της εξωτερικής τους πολιτικής, δηλαδή τη μη συμμετοχή σε κάποιο στρατόπεδο, και τέλος, ο εξοπλισμός των δύο μεγάλων δυνάμεων με πυρηνικά όπλα, η πυροδότηση των οποίων σε περίπτωση απειλής θα ήταν ικανή να καταστρέψει ολόκληρο τον πλανήτη. Όλα αυτά βέβαια έλαβαν χώρα επί Στάλιν, ο ίδιος όμως δεν ήταν διατεθειμένος να προσαρμόσει την πολιτική του στις νέες αυτές συνθήκες, αντίθετα με τον Χρουστσόφ ο οποίος δήλωνε πως η περικύκλωση του σοβιετικού κράτους από τις καπιταλιστικές χώρες είχε πάψει να υφίσταται και πως ο σοσιαλισμός δεν κινδύνευε πλέον. Ο πρώτος γραμματέας μετά το 20ό Συνέδριο άρχισε να δίνει έμφαση στον έλεγχο και τον περιορισμό των πυρηνικών όπλων, να υποστηρίζει πως ορισμένες καπιταλιστικές χώρες ήταν διατεθειμένες να συνεργαστούν με τη Σοβιετική Ένωση και να πιθανολογεί πως οι σχέσεις ανάμεσα στη Μόσχα και την Ουάσινγκτον θα βελτιώνονταν σημαντικά.¹³ Παράλληλα, δήλωνε πως, δεδομένου ότι στις καπιταλιστικές χώρες είχαν αρχίσει να εμφανίζονται κάποιες πιο μετριοπαθείς δυνάμεις στους πολιτικούς κύκλους που υποστήριζαν τη συνεργασία με τη Μόσχα, η μείωση της διεθνούς έντασης με πρωτοβουλία των Σοβιετικών θα διευκόλυνε την ανάπτυξη και την επικράτησή τους επί των φιλοπόλεμων στοιχείων.¹⁴ Έτσι, γίνεται εμφανές ότι η σοβιετική ηγεσία εγκατέλειψε τη σταλινική θεωρία όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική και υιοθέτησε μία ειρηνόφιλη στάση απέναντι στη Δύση υπογραμμίζοντας, παράλληλα, πως στόχος

¹² Paul Marantz, «Prelude to Detente: Doctrinal Change under Khrushchev», *International Studies Quarterly*, 4 τ.χ. 19 (Δεκέμβριος 1975), σ. 506.

¹³ ό.π., σ. 513.

¹⁴ ό.π., σ. 524.

των Σοβιετικών εξακολουθούσε να είναι η εξάπλωση του σοσιαλισμού χωρίς αυτό να συνεπάγεται απαραίτητα μια πολεμική σύγκρουση μεταξύ των δύο συνασπισμών. Αυτή η αλλαγή στη θεωρία αντανακλούσε μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο που οι Σοβιετικοί αντιλαμβάνονταν τον κόσμο.

Πράγματι, από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 το Κρεμλίνο έδωσε περισσότερη έμφαση στα διεθνή ζητήματα και πραγματοποίησε σημαντικές επαφές με τις χώρες της Δύσης, όπως η επίσκεψη του Χρουστσόφ στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1959, η πρώτη επίσκεψη Σοβιετικού αρχηγού στη χώρα αυτή. Παράλληλα, στη δεκαετία του 1960 και στις αρχές της επόμενης πραγματοποιήθηκαν σημαντικά βήματα για τον περιορισμό των πυρηνικών όπλων, ενώ το εμπόριο ανάμεσα στις δύο χώρες άρχισε να ανθεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1970.¹⁵ Ήταν φανερό, πως οι διεθνείς σχέσεις είχαν οδηγηθεί σε ύφεση, κάτι που έμοιαζαν να αποδέχονται και οι δύο δυνάμεις. Οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα είχαν κατά κύριο λόγο χαραχτεί και τα νεοαπελευθερωμένα κράτη του Τρίτου Κόσμου δε διατάρασσαν την ισορροπία, καθώς επέλεγαν την ουδετερότητα. Αυτό, ωστόσο, δε σημαίνει ότι δεν ξεσπούσαν κρίσεις ανάμεσα στους δύο συνασπισμούς, ωστόσο ποτέ δεν έφταναν στα άκρα και κατάφερναν να τις ξεπερνούν, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της κρίσης των πυραύλων της Κούβας το 1962. Η ύφεση ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα θα διαρκούσε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970.

Την τελευταία ημέρα του 20ού Συνεδρίου ο Χρουστσόφ εκφώνησε τη δεύτερη και τελευταία ομιλία του, με τίτλο *Η προσωπολατρία και οι επιζήμιες συνέπειές της*, σε μία κλειστή σύνοδο αποτελούμενη μόνο από τους Σοβιετικούς αντιπροσώπους. Ο πρώτος γραμματέας κατήγγειλε τη λατρεία που είχε δημιουργηθεί προς τον Στάλιν ως «απαράδεκτη και ξένη προς το πνεύμα του μαρξισμού-λενινισμού», μία λατρεία, που, όπως υποστήριξε, «έγινε πηγή μιας ολόκληρης σειράς απροσμέτρητα σοβαρών και επικίνδυνων παραβιάσεων των κομματικών αρχών, της κομματικής δημοκρατίας, της επαναστατικής νομιμότητας».¹⁶ Ο Χρουστσόφ τόνισε πως ο Στάλιν αντικατέστησε τη λενινιστική αρχή της συλλογικής καθοδήγησης με την προσωπολατρία υψώνοντας τον εαυτό του πάνω από το κόμμα και τον λαό σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην υπολογίζει καθόλου την Κεντρική Επιτροπή και το κόμμα και να αποφασίζει μόνος

¹⁵ Eric Hobsbawm, «Ο Ψυχρός Πόλεμος», στο *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, (μτφ.: Βασίλης Καπετανγιάννης), Αθήνα (Θεμέλιο) 2006 (α' αγγλ. έκδ.: Λονδίνο 1994), σ. 312.

¹⁶ Νικίτα Χρουστσόφ, *Η «μυστική έκθεση» στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ: η προσωπολατρία και οι επιζήμιες συνέπειές της*, (μτφ.: Λευτέρης Μαυροειδής), Αθήνα (Θεμέλιο) 1989, σ. 17.

του για όλα τα θέματα. Σύμφωνα με τον πρώτο γραμματέα, η απεριόριστη εξουσία που συγκέντρωσε στα χέρια του είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση της αυθαιρεσίας και της μαζικής τρομοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση, που δημιούργησε καθεστώς ανασφάλειας και καχυποψίας και στέρησε από το κόμμα έναν μεγάλο αριθμό επιφανών στελεχών επιβραδύνοντας την πορεία προς τον σοσιαλισμό. Ο Χρυστόφ κατηγόρησε, ωστόσο, τον Στάλιν μόνο για τις διώξεις και τις σκηνοθετημένες καταδίκες «έντιμων κομμουνιστών», οι οποίες, υποστήριξε, ξεκίνησαν το 1934 με τη δολοφονία Κίροφ, και όχι για εκείνες των τροτσκιστών, των ζηνοβιφικών και των μπουχαρινικών, τους οποίους και ο ίδιος ο Χρυστόφ θεωρούσε εχθρούς του λενινισμού κι έτσι απλώς περιορίστηκε στην καταγγελία της φυσικής εξόντωσής τους, ούτε για εκείνες απλών πολιτών.¹⁷ Ο πρώτος γραμματέας υποστήριξε ότι ο Μπέρια, ο πιο στενός συνεργάτης του Στάλιν στις εκκαθαρίσεις και υπεύθυνος για την εξόντωση χιλιάδων ανθρώπων, ήταν στην πραγματικότητα ένας «ποταπός προβοκάτορας και ύπουλος πράκτορας του εχθρού» και με αυτές τις κατηγορίες καταδικάστηκε και εκτελέστηκε αμέσως μετά τον θάνατο του Στάλιν.¹⁸ Σύμφωνα με τον Χρυστόφ, η δράση του δεν είχε αποκαλυφθεί νωρίτερα, επειδή ήταν ένας από τους πιο έμπιστους ανθρώπους του Στάλιν κι έτσι όποιος επιχειρούσε να στραφεί εναντίον του θα ερχόταν αντιμέτωπος με τον ίδιο τον Στάλιν. Ο πρώτος γραμματέας ενέπλεξε στις εκκαθαρίσεις και τους Μόλοτοφ και Καγκάνοβιτς – πιθανώς σε μια προσπάθεια να πλήξει τη θέση τους και να ενισχύσει την εξουσία του – υπογραμμίζοντας ότι είχαν λάβει οδηγίες από τον Στάλιν να εντείνουν τις μαζικές διώξεις στα τέλη του 1936.¹⁹

Παράλληλα, ο Χρυστόφ επέριψε στον πρώην ηγέτη την ευθύνη για τις τεράστιες απώλειες που υπέστη η Σοβιετική Ένωση κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, καθώς αγνόησε τις προειδοποιήσεις των στρατιωτικών διοικητών, τις καταθέσεις λιποτακτών από τον γερμανικό στρατό, ακόμη και τις ίδιες τις γερμανικές στρατιωτικές επιχειρήσεις και ακολούθησε εσφαλμένες στρατηγικές.²⁰ Ο Χρυστόφ κατηγόρησε τον Στάλιν ότι όχι μόνο δεν παραδέχτηκε ποτέ τα λάθη του, αλλά αντίθετα προσπάθησε να επιβάλει την άποψη ότι η Σοβιετική Ένωση κέρδισε τον πόλεμο χάρη στη μεγαλοφυΐα του υποβιβάζοντας τον ρόλο του

¹⁷ ό.π., σ. 26.

¹⁸ ό.π., σ. 71.

¹⁹ ό.π., σ. 39.

²⁰ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός, ότι ο Χρυστόφ δε δίστασε να υποστηρίξει πως ο Στάλιν σχεδίαζε τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και τις γραμμές των μετώπων στον χάρτη της υδρογείου σε μία προσπάθεια να πλήξει ακόμη περισσότερο το κύρος του!

στρατού και του λαού. Επιπλέον, άσκησε κριτική στον Στάλιν και για τον ρόλο του στη ρήξη με τη Γιουγκοσλαβία, τον οποίο μάλιστα χαρακτήρισε «άθλιο».²¹ Ο Χρυστόφ υποστήριξε ότι η διακοπή των σχέσεων ανάμεσα στις δύο χώρες θα είχε αποφευχθεί, εάν η σοβιετική πλευρά επέλεγε να λύσει μέσω της κομματικής συζήτησης τα προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί και δε μεγαλοποιούσε δραματικά τα λάθη των Γιουγκοσλάβων ηγετών. Σύμφωνα με τον πρώτο γραμματέα, η συμφιλίωση με τον Τίτο έναν χρόνο νωρίτερα λειτουργούσε προς όφελος του σοσιαλιστικού συνασπισμού και της ειρήνης. Παράλληλα, ο Χρυστόφ κατηγορήσε τον Στάλιν ότι τροφοδοτούσε την προσωπολατρία υποστηρίζοντας την υμνολογία προς το πρόσωπό του με κάθε δυνατό τρόπο και κυρίως μέσω της διαστρέβλωσης της ιστορίας, όπως φαινόταν από τη *Σύντομη Βιογραφία* του, που εκδόθηκε το 1948, και την *Σύντομη Ιστορία του Πανερωσιακού Κομμουνιστικού Κόμματος (Μπολσεβίκων)*, το 1938, οι οποίες είχαν γραφτεί σύμφωνα με τις υποδείξεις του ίδιου. Στην προσπάθειά του να δικαιολογήσει τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, και κυρίως τον εαυτό του, που δεν αντέδρασαν νωρίτερα στην ανάπτυξη της προσωπολατρίας και τα σταλινικά εγκλήματα ο Χρυστόφ υπογράμμισε ότι ο ρόλος του Πολιτικού Γραφείου στη λήψη αποφάσεων είχε υποβαθμιστεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε ήταν ιδιαίτερα δύσκολο για τα μέλη του να εκφράσουν την αντίθεσή τους σε κάποια ενέργεια που θεωρούσαν εσφαλμένη και κυρίως ότι μία τέτοια κίνηση θα είχε τραγικές συνέπειες για όποιον την επιχειρούσε. Κλείνοντας την ομιλία του ο Χρυστόφ υπογράμμισε πως το Κομμουνιστικό Κόμμα θα έπρεπε να αποκαταστήσει τις λενινιστικές αρχές, και ιδιαίτερα αυτή της συλλογικής ηγεσίας, ώστε να απαλλαγεί από την προσωπολατρία και τις συνέπειές της και να αποτρέψει τη δημιουργία παρόμοιων φαινομένων στο μέλλον.²² Παρά το γεγονός ότι ο Χρυστόφ καταδίκασε έντονα την προσωπολατρία, μέσα από το κείμενο της «μυστικής έκθεσης» γίνεται φανερό ότι ούτε ο ίδιος ήταν απαλλαγμένος από τη λατρεία του ηγέτη με τη διαφορά όμως ότι αυτή στρεφόταν προς τον Λένιν. Σύμφωνα με τον Χρυστόφ, οι τακτικές του Λένιν ήταν πάντα ορθές και αποτελεσματικές και ο Στάλιν εσκεμμένα διαστρέβλωσε τον ορθόδοξο λενινισμό, γεγονός που είχε καταστροφικές συνέπειες, και γι' αυτό έπρεπε να καταδικαστεί.

Οι σύνεδροι έμειναν έκπληκτοι από την παθιασμένη επίθεση του Χρυστόφ εναντίον του Στάλιν· κάποιοι χάρηκαν, κάποιοι ένιωσαν ανακούφιση, ενώ άλλοι δάκρυσαν ή αγανάκτησαν. Παρά το γεγονός ότι η «μυστική έκθεση» χαρακτηρίστηκε αρχικά ως άκρως

²¹ ό.π. σ. 73.

²² ό.π., σ. 98-99.

απόρρητη, πέντε ημέρες μετά τη λήξη του συνεδρίου το κείμενο της ομιλίας μοιράστηκε στα ανώτερα στελέχη της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ και μία εβδομάδα αργότερα χιλιάδες αντίτυπα διανεμήθηκαν σε όλες τις επιτροπές του κόμματος στις πόλεις και την περιφέρεια ολόκληρης της Σοβιετικής Ένωσης.²³ Η πίεση που ασκήθηκε στη σοβιετική ηγεσία μετά τη γνωστοποίηση της ομιλίας οδήγησε στην απελευθέρωση χιλιάδων, ή και εκατομμυρίων, πολιτικών κρατούμενων, πολλοί από τους οποίους αποκαταστάθηκαν επίσης.

Η «μυστική έκθεση» εκφωνήθηκε με πρωτοβουλία του Χρουστσόφ, παρά τις αντιδράσεις των περισσότερων μελών του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής, στα πλαίσια της διαδικασίας της αποσταλινοποίησης που είχε ήδη ξεκινήσει σιωπηρά αμέσως μετά το θάνατο του Στάλιν, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω. Τι ήταν, λοιπόν, αυτό που οδήγησε τον Χρουστσόφ στην ηχηρή καταγγελία της προσωπολατρίας και των εγκλημάτων του Στάλιν, μια τόσο τολμηρή κίνηση που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τόσο τον ίδιο όσο και το σοβιετικό καθεστώς;

Μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν σχετικά με τα κίνητρά του. Είναι πιθανό να επιθυμούσε ειλικρινά να θέσει τέλος στις αυθαίρετες και εγκληματικές σταλινικές πρακτικές του παρελθόντος και να θεωρούσε πως μόνο με την εξέτασή τους και τη ρητή καταγγελία τους θα μπορούσε να προχωρήσει μπροστά. Παράλληλα, είναι πιθανό να έβλεπε την ομιλία αυτή και ως μια ευκαιρία να διαχωρίσει τον εαυτό του από αυτό το εγκληματικό παρελθόν και να εδραιώσει την εξουσία του. Ίσως πίστευε πως οι αποκαλύψεις, παρόλο που θα έβλαπταν και τον ίδιο, θα έπλητταν περισσότερο τους αντιπάλους του, καθώς είχαν αναμειχθεί πολύ πιο άμεσα στις εκκαθαρίσεις, σε αντίθεση με εκείνον που στα σκοτεινά χρόνια της δεκαετίας του 1930 δεν ήταν μέλος του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής, ενώ την τραγική διετία 1937-1938 βρισκόταν στο Κίεβο. Τέλος, πιθανότατα επιθυμούσε να εξαλείψει τη λατρεία προς τον Στάλιν, καθώς είχε λάβει τόσο μεγάλες διαστάσεις, ώστε θα τον εμπόδιζε στη διακυβέρνηση του σοβιετικού κράτους. Ο Χρουστσόφ αντιλαμβανόταν πως ό,τι κι αν πετύχαινε ως αρχηγός της Σοβιετικής Ένωσης θα γινόταν αναπόφευκτα αντικείμενο σύγκρισης με τα επιτεύγματα του Στάλιν και θα έμοιαζε μηδαμινό.²⁴

²³ Phillip Deery και Rachael Calkin, «"We All Make Mistakes": the Communist Party of Australia and Khrushchev's Secret Speech, 1956», *Australian Journal of Politics and History*, 1, τ.χ. 54 (2008), σ. 73-74.

²⁴ John Etty, «Khrushchev's "Secret Speech"», *History Review*, (Δεκέμβριος 2006), σ. 13.

Παρόλα αυτά, η κριτική του Χρουστσόφ ήταν επιφανειακή, διότι δεν ανέλυσε σε βάθος τους παράγοντες που επέτρεψαν την εδραίωση του σταλινικού συστήματος διακυβέρνησης. Για τον Χρουστσόφ τα λάθη του Στάλιν πήγαζαν μονάχα από τον κακό του χαρακτήρα. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι διαχώρισε τη δράση του Στάλιν σε δύο περιόδους: στην πρώτη ο Στάλιν διαδραμάτισε θετικό ρόλο αγωνιζόμενος για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού και εναντίον των εχθρών του λενινισμού,²⁵ ενώ στη δεύτερη, που τοποθέτησε μετά τον πόλεμο, έγινε πιο «βάνουσος» και «καχύποπτος», επιτάθηκε η μανία καταδίωξης από την οποία κατατρυχόταν και αντιμετώπιζε πολλά κομματικά στελέχη ως εχθρούς, ενώ παράλληλα αποφάσιζε μόνος του για όλα τα θέματα χωρίς να υπολογίζει την Κεντρική Επιτροπή και το κόμμα.²⁶ Στην πραγματικότητα την επιβολή της δικτατορίας του Στάλιν ευνόησε τόσο η ιστορία του Μπολσεβίκικου Κόμματος του Λένιν, βασικό χαρακτηριστικό του οποίου ήταν η απόλυτη πειθαρχία των επαγγελματιών επαναστατών μελών του στην κομματική ηγεσία, όσο και οι γραμμές που υιοθετήθηκαν προκειμένου να διατηρηθεί στην εξουσία μετά το 1917 και ενώ είχε μετατραπεί σε μαζικό κόμμα: δηλαδή η εξόντωση της αντιπολίτευσης, η μετατροπή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού σε απλό συγκεντρωτισμό και η απαγόρευση των φραξιών με δυνατότητα διαγραφής σε περίπτωση μη συμμόρφωσης με απόφαση του Λένιν στο 10ο Συνέδριο το 1921 που στόχευε στην ενότητα του κόμματος.²⁷ Οι συνθήκες αυτές σε συνδυασμό με τις υψηλές απαιτήσεις των Πενταετών Σχεδίων, που εισήγαγε ο Στάλιν, οι οποίες υποχρέωσαν το σύστημα να επιβάλει ακόμη πιο αποφασιστικά την εξουσία του, οδήγησαν στη διαμόρφωση και την εγκαθίδρυση του αυταρχικού σταλινικού καθεστώτος, με στόχο την επιβολή ολοκληρωτικού ελέγχου στους πολίτες, ώστε να επιτευχθεί η οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Η προσωπολατρία, όπως ονόμασε ο Χρουστσόφ την «ανύψωση ενός ανθρώπου, την αναγόρευσή του σε ένα είδος υπερανθρώπου που κατέχει υπερφυσικές ιδιότητες, καθ' ομοίωση του Θεού»,²⁸ αποτελούσε ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του σταλινικού καθεστώτος. Στο σοβιετικό σύστημα τη μοναδική αρχή διαφοροποίησης και κοινωνικής ιεράρχησης, και άρα τη βάση των κοινωνικών ταυτοτήτων, αποτελούσε το πολιτικό κεφάλαιο με αποτέλεσμα να

²⁵ Νικίτα Χρουστσόφ, ό.π., σ. 24.

²⁶ ό.π., σ. 70-71.

²⁷ Eric Hobsbawm, «Ο υπαρκτός σοσιαλισμός», στο *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, ό.π., σ. 494.

²⁸ Νικίτα Χρουστσόφ, ό.π., σ. 17.

δημιουργείται «η αναγκαιότητα επεξεργασίας μιας ταυτοτικής αναφοράς θεμελιωμένης στις βιογραφικές διαδρομές», η οποία ερχόταν σε συμφωνία τόσο με τη θεωρία του Μαρξ για την εξύψωση της εργατικής τάξης όσο και με τη αυτή του Λένιν για την εξύψωση του κόμματος.²⁹ Έτσι, δημιουργήθηκε ένα σύστημα που έλαβε χαρακτηριστικά εγκόσμιας θρησκείας στο κέντρο του οποίου βρίσκονταν οι εργάτες, οι κομμουνιστές εργάτες και οι εργάτες ηγέτες του κόμματος, και το οποίο επιβλήθηκε σταδιακά στις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Η λατρεία των κομμουνιστών ηγετών ξεκίνησε με τη λατρεία του Λένιν που σκηνοθετήθηκε αμέσως μετά τον θάνατό του για να μεταβιβαστεί κατά τη δεκαετία του 1930 στον Στάλιν. Η λατρεία του Στάλιν, η οποία αναπτυσσόταν συστηματικά και έλαβε ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις μετά τη νίκη της Σοβιετικής Ένωσης επί της Γερμανίας το 1945, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την επιβολή της απόλυτης εξουσίας του. Μετά το 1956 ο όρος προσωπολατρία κατέληξε να αποτελεί για πολλούς συνώνυμο του σταλινισμού.³⁰

Παρά το γεγονός ότι στη «μυστική έκθεση» ο Χρουστσόφ ασκούσε μάλλον κριτική στον ίδιο τον Στάλιν και όχι στον σταλινισμό, η ομιλία του αποτέλεσε ένα κρίσιμο σημείο καμπής στην ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης και οδήγησε σε μία πληθώρα τολμηρών μεταρρυθμίσεων. Οι μεταρρυθμίσεις στόχευαν κυρίως στη βελτίωση της ασταθούς οικονομίας που είχε αφήσει πίσω του ο Στάλιν εξαιτίας της έμφασης στη βαριά βιομηχανία και τη στρατιωτική προετοιμασία παραμελώντας την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών που οδήγησε στη φτώχεια την πλειονότητα των Σοβιετικών πολιτών. Κάποιες από τις μεταρρυθμίσεις ήταν απαραίτητες, σοφές και επιτυχημένες, ενώ άλλες ανεπαρκώς μελετημένες, βεβιασμένες και καταστροφικές. Παράλληλα με τις επενδύσεις στην, έτσι κι αλλιώς ραγδαία αναπτυσσόμενη, βαριά βιομηχανία και την εθνική άμυνα πραγματοποιήθηκαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις και επενδύσεις τόσο στην ελαφριά βιομηχανία όσο και στον τομέα της γεωργίας. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές σε συνδυασμό με τη μείωση των ωρών εργασίας και την αύξηση των μισθών είχαν ως αποτέλεσμα την άνοδο

²⁹ Claude Pannetier και Bernard Pudal, «Σταλινισμός, λατρεία της εργατικής τάξης και λατρεία των ηγετών», στο Michel Dreyfus, Bruno Groppo, Claudio Ingerflom, κ.ά., *Ο αιώνας των κομμουνισμών*, (μτφ.: Αλέξης Εμμανουήλ, επιμ.: Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα (Πόλις) 2001 (α' γαλλ. έκδ.: Παρίσι 2000), σ. 514.

³⁰ Λευτέρης Μαυροειδής, «Σταλινοποίηση και "αποσταλινοποίηση"», στο *Από τον Σταλινισμό στην Περestroika: η προσωπική μου μαρτυρία από κόσμο του υπαρκτού σοσιαλισμού (1947-1987)*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1988, σ. 80.

του βιοτικού επιπέδου, η οποία συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, οπότε και ξέσπασε η παγκόσμια οικονομική κρίση.³¹

Άμεση συνέπεια της διαδικασίας της αποσταλινοποίησης και των πολιτικών που υιοθέτησε ο Χρουστσόφ στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική ήταν η απόπειρα απομάκρυνσής του από τη θέση του πρώτου γραμματέα τον Ιούνιο του 1957, η οποία σχεδιάστηκε από τον Μαλενκόφ, τον Μόλοτοφ και τον Καγκάνοβιτς. Ωστόσο, ο Χρουστσόφ κατάφερε να επικρατήσει ζητώντας τη σύγκληση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ και στη συνέχεια απομάκρυνε από το κόμμα και τα κρατικά όργανα τους πρωταγωνιστές της απόπειρας ανατροπής του αντικαθιστώντας τους με πιστούς υποστηρικτές του.³² Τον Μάρτιο του επόμενου χρόνου, αφού ανάγκασε τον Μπουλγκάνιν σε παραίτηση,³³ εκλέχτηκε και πρωθυπουργός φτάνοντας στο απόγειο της δύναμής του. Έτσι, τα δύο ανώτατα αξιώματα του σοβιετικού πολιτικού συστήματος ενώθηκαν στο ίδιο πρόσωπο, όπως είχε γίνει το 1941 επί Στάλιν. Ο διαχωρισμός τους το 1953 συμβόλιζε την εμφάνιση της συλλογικής ηγεσίας, ενώ η επανένωσή τους στο ίδιο πρόσωπο πέντε χρόνια αργότερα δήλωνε το τέλος της.³⁴ Παρόλα αυτά, ο Χρουστσόφ ποτέ δεν επέβαλε την απόλυτη εξουσία του με τον τρόπο που το έκανε ο Στάλιν.

Το σταλινικό πολιτικό και οικονομικό σύστημα δεν άλλαξε. Οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις του Χρουστσόφ άφησαν άθικτες τις βασικές του δομές και αυτός είναι και ο λόγος που τελικά απέτυχαν. Έχοντας και ο ίδιος γαλουχηθεί στο σύστημα αυτό θεωρούσε πως ήταν ορθό και αποτελεσματικό και πως θα οδηγούσε στη νίκη του σοσιαλισμού. Δήλωνε, μάλιστα, πεπεισμένος πως σε μικρό χρονικό διάστημα η Σοβιετική Ένωση στηριγμένη στην κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία της θα αποδεικνυόταν ανώτερη από τις χώρες της Δύσης, γεγονός που θα οδηγούσε στην εξάπλωση του σοβιετικού μοντέλου.³⁵ Στόχος του Χρουστσόφ δεν ήταν να αλλάξει ριζικά το σταλινικό σύστημα, αλλά να εξαλείψει τις πρακτικές που

³¹ Peter Kenez, «The Age of Khrushchev», στο *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, Cambridge (Cambridge University Press) 1999, σ. 202.

³² Ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης που ανώτερα στελέχη του ΚΚΣΕ επιχείρησαν επίσημα να απομακρύνουν έναν αρχηγό και η πρώτη φορά που κάποιος αρχηγός κατάφερε να διατηρήσει τη θέση του ακολουθώντας τους επίσημους κανόνες του κόμματος και χωρίς να προβεί στη συνέχεια στη φυσική εξόντωση των αντιπάλων του.

³³ Ο Μπουλγκάνιν αρχικά ήταν σύμμαχος του Χρουστσόφ στη μάχη για τη διαδοχή του Στάλιν, ωστόσο το 1957 τάχθηκε στο πλευρό των Μαλενκόφ, Μόλοτοφ και Καγκάνοβιτς.

³⁴ Bohdan R. Bociurkiw, «The Problem of Succession in the Soviet Political System: The Case of Khrushchev», *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 4, τ.χ. 26 (Νοέμβριος 1960), σ. 584-585.

³⁵ Peter Kenez, «Afterthoughts», ό.π., σ. 282.

θεωρούσε ότι το εκφύλιζαν, δηλαδή την προσωπολατρία και τη μαζική τρομοκρατία, πράγμα που πέτυχε. Στη Σοβιετική Ένωση δεν εμφανίστηκαν ποτέ ξανά φαινόμενα μαζικής τρομοκρατίας, ενώ ο Στάλιν γκρεμίστηκε από το βάθρο του.³⁶

Μετά το 1956 συντελέστηκε μια θεμελιώδης αλλαγή στη σοβιετική κοινωνία. Οι πολίτες απαλλάχτηκαν από τη λατρεία του ηγέτη και τον συνεχή φόβο και, παρά τους πολλούς περιορισμούς, απέκτησαν το δικαίωμα της διαμαρτυρίας και της ελεύθερης έκφρασης. Οι συνθήκες διαβίωσής τους βελτιώθηκαν σημαντικά και, παρά το γεγονός ότι η Σοβιετική Ένωση παρέμενε ένα αστυνομικό κράτος, σταμάτησαν οι μαζικές φυλακίσεις και εκτελέσεις των πολιτών της.³⁷ Η «μυστική έκθεση» του Χρουστσόφ εγκαινίασε μία νέα ιστορική φάση για το σοβιετικό κράτος.

2.2. Οι διεθνείς αντιδράσεις

Ο Χρουστσόφ κλείνοντας την ομιλία του για την *Προσωπολατρία και τις επιζήμιες συνέπειές της* προειδοποίησε τους συνέδρους να φροντίσουν, ώστε να μη βγει το θέμα αυτό έξω από το κόμμα, και ιδιαίτερα στον Τύπο, διότι θα μπορούσε να αποτελέσει όπλο στα χέρια του εχθρού.³⁸ Παρόλα αυτά, η έκθεση δεν έμεινε για πολύ μυστική. Οι θεωρίες για τον τρόπο διάδοσης της εκτός των συνόρων της Σοβιετικής Ένωσης ποικίλουν, ωστόσο η επικρατούσα άποψη θέλει ορισμένους ξένους κομμουνιστές ηγέτες, όπως ο Τολιάττι και ο Τορέζ, να ενημερώθηκαν για το περιεχόμενο της αμέσως μετά την εκφώνησή της και άλλους να έλαβαν αντίτυπα της έκθεσης περίπου ένα μήνα αργότερα. Οι περισσότεροι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι το κείμενο διέρρευσε από την Πολωνία στη Δύση, όπου δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στις αρχές Ιουνίου του 1956 από το υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών και τους *New York Times*.³⁹

Στις χώρες της Δύσης μετά το συνέδριο δημιουργήθηκαν ελπίδες, ότι η μεταβολή της σοβιετικής πολιτικής ήταν ειλικρινής, ωστόσο δήλωναν ότι η Μόσχα θα έπρεπε να αποδείξει την ειλικρίνεια των προθέσεών της με πράξεις. Από την άλλη, εκφράστηκαν φόβοι, ότι η πολιτική της ειρηνικής συνύπαρξης και των διαφορετικών δρόμων προς τον σοσιαλισμό ήταν μία κίνηση τακτικής που επιχειρούνταν λόγω της αδυναμίας της Σοβιετικής Ένωσης να επεκταθεί μέσω της

³⁶ Το 1961 το Στάλινγκραντ μετονομάστηκε σε Βόλγκογκραντ και η σορός του Στάλιν απομακρύνθηκε μέσα σε μία νύχτα από το μαυσωλείο του Λένιν για να θαφτεί στο τείχος του Κρεμλίνου.

³⁷ Eric Hobsbawm, ό.π., σ. 501.

³⁸ Νικίτα Χρουστσόφ, ό.π., σ. 98.

³⁹ Phillip Deery και Rachael Calkin, ό.π., σ. 74.

επανάστασης και θα διευκόλυνε την επέκτασή της καθιστώντας την έτσι πιο επικίνδυνη. Ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Τζον Φόστερ Ντάλλες έκανε λόγο για τερματισμό της πρώτης φάσης του Ψυχρού Πολέμου και την έναρξη της δεύτερης. Όσον αφορά στην καταδίκη της προσωπολατρίας και των εγκλημάτων του Στάλιν, οι Δυτικοί θεώρησαν ότι πραγματοποιήθηκε με σκοπό την εδραίωση της εξουσίας των Σοβιετικών ηγετών και τόνισαν ότι η προσωπολατρία αποτελούσε έμφυτο χαρακτηριστικό του κομμουνιστικού συστήματος και δε θα έπαυε να υπάρχει. Μάλιστα δημιουργήθηκαν υπόνοιες για εξόντωση του Στάλιν από τη νέα ηγεσία ενόψει νέου κύματος εκκαθαρίσεων. Παρά τις επιφυλάξεις τους οι δυτικές κυβερνήσεις προχώρησαν σε επαφές και στη σύναψη συμφωνιών με τη σοβιετική ηγεσία, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, με αποτέλεσμα να βελτιωθούν σταδιακά οι σχέσεις των δύο συνασπισμών και να μειωθεί σημαντικά η διεθνής ένταση. Επρόκειτο μάλλον για μία τακτική που υπαγορευόταν από τις υπάρχουσες συνθήκες.

Η διακήρυξη της ειρηνικής συνύπαρξης και ιδιαίτερα η γνωστοποίηση της επίσημης καταγγελίας του Στάλιν στο 20ό Συνέδριο είχαν μεγαλύτερο αντίκτυπο στον ανατολικό συνασπισμό και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, όπου προκάλεσαν ποικίλες αντιδράσεις και ραγδαίες εξελίξεις. Σύμφωνα με τον Βρετανό ιστορικό Alan Wood, «ήταν σαν κάποιος Πάπας να αρνείται τη γέννηση και την ανάσταση του Χριστού και να διακηρύσσει επίσημα σε κάποιο συμβούλιο του Βατικανού ότι ο Χριστός δεν ήταν ο γιος του Θεού, αλλά ένας δολοφόνος, ένας αγύρτης και ένας απατεώνας».⁴⁰

Τόσο οι ηγέτες όσο και τα μέλη των κομμουνιστικών κομμάτων, είτε βρίσκονταν στην εξουσία είτε όχι, αναγνώριζαν και αποδέχονταν την υπεροχή του Στάλιν και τη σοβιετική ηγεμονία. Ωστόσο, δεν ήταν όλα μονολιθικά και δεν ακολουθούσαν τυφλά κάθε πολιτική που υπαγορευόταν από τη Μόσχα. Παρά τις συχνές διαφωνίες τους όμως στα χρόνια της σταλινικής δικτατορίας δεν είχαν τη δυνατότητα να διαφοροποιηθούν έκδηλα από αυτή και να αντιταχθούν στις πολιτικές της. Έτσι, όταν τελικά κατάφεραν να ξεπεράσουν την αρχική έκπληξη και αμηχανία που προκάλεσαν οι αποκαλύψεις του Χρυστόφ, αντιλήφθηκαν τις νέες προοπτικές που άνοιξε το 20ό Συνέδριο. Σταδιακά οι ηγέτες των κομμουνιστικών κομμάτων, άλλοι νωρίτερα και άλλοι αργότερα, αναθεώρησαν τις στρατηγικές του παρελθόντος και επεξεργάστηκαν νέες, ενώ παράλληλα ορισμένοι άρχισαν να απομακρύνονται από τη Σοβιετική

⁴⁰ Alan Wood, «The Ambiguous Legacy», στο *Stalin and Stalinism*, Λονδίνο (Routledge) 1990, σ. 63.

Ένωση, η νέα ηγεσία της οποίας έτσι κι αλλιώς δεν ενέπνεε τον ίδιο σεβασμό με την παλιά. Το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα εμφάνισε τις πρώτες του ρωγμές.⁴¹

Η συμφιλίωση της Μόσχας με τον Τίτο το 1955 και τα όσα διακηρύχθηκαν στο 20ό Συνέδριο τον επόμενο χρόνο είχαν δραματικό αντίκτυπο στα σοσιαλιστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης. Ο αντιτιτοϊσμός και το σταλινικό μοντέλο οικοδόμησης του κομμουνισμού, οι βάσεις πάνω στις οποίες οικοδομήθηκαν κατέρρευσαν. Τα κομμουνιστικά κόμματα που μερικά χρόνια νωρίτερα εφάρμοζαν πιστά στις χώρες τους το σοβιετικό μοντέλο και θυσίαζαν πολλά από τα πιο επιφανή στελέχη τους στο όνομα του αντιτιτοϊσμού, όπως επέβαλε η Μόσχα, υποχρεώνονταν πλέον από την ίδια να ακολουθήσουν το παράδειγμα του Τίτο και να χαράξει το καθένα έναν δικό του, εθνικό, δρόμο προς τον κομμουνισμό. Όπως ήταν φυσικό, αυτό αποπροσανατόλισε εκείνους που παρέμεναν πιστοί στον σταλινισμό, έγινε όμως δεκτό με μεγάλη ικανοποίηση από την πλειονότητα του πληθυσμού, μέσα και έξω από το κόμμα. Για πρώτη φορά εδώ και μία δεκαετία οι άνθρωποι ένιωθαν να πνέει ένας αέρας φιλελευθεροποίησης, δεδομένης και της σχετικής ελευθερίας που απλώθηκε στον χώρο της πνευματικής ζωής και της τέχνης.⁴²

Η στάση που υιοθέτησαν τα σοσιαλιστικά κράτη απέναντι στην αποσταλινοποίηση μετά το 20ό Συνέδριο σε μεγάλο βαθμό διέφερε, ωστόσο σε όλα ο σοσιαλισμός άρχισε να αποκτά ένα εθνικό προφίλ.⁴³ Στην Πολωνία και την Ουγγαρία το σοβιετικό μοντέλο απορρίφθηκε. Οι λαοί των δύο χωρών εξεγέρθηκαν ενάντια στο μοντέλο αυτό και τα κομμουνιστικά κόμματα, που θεωρούνταν πρωτεργάτες του, και αναδείχθηκαν νέοι μεταρρυθμιστές ηγέτες. Ο Πολωνός ηγέτης Βλαντίσλαβ Γκομούλκα ανακοίνωσε την πρόθεσή του να ακολουθήσει έναν πολωνικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό, που θα ήταν σαφώς πιο δημοκρατικός διαβεβαιώνοντας όμως τη Μόσχα ότι οι μεταρρυθμίσεις δε θα έθιγαν τα σοσιαλιστικά θεμέλια της χώρας ούτε τους δεσμούς της με το Σύμφωνο της Βαρσοβίας αποφεύγοντας με αυτόν τον τρόπο μία ενδεχόμενη σοβιετική στρατιωτική επέμβαση, όπως αυτή που έλαβε χώρα στην Ουγγαρία. Ο Ούγγρος πρωθυπουργός Ίμρε Νάγκι δεχόμενος πιέσεις από τον λαό αποφάσισε την κατάργηση της κομμουνιστικής διακυβέρνησης και την αποχώρηση της χώρας από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας.

⁴¹ Eric Hobsbawm, «Ο Στάλιν και τα μετέπειτα», στο *Συναρπαστικά χρόνια. Μια ζωή στον 20ό αιώνα*, ό.π., σ. 245.

⁴² R. J. Crampton, «The Retreat from Stalinism, 1953-6» στο *Eastern Europe in the Twentieth Century and after*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη (Routledge) 1997, σ. 282.

⁴³ Antony Todorov, «Απόπειρες μεταρρύθμισης, αποτυχία και κατάρρευση στην Ανατολική Ευρώπη», στο Michel Dreyfus, Bruno Groppo, Claudio Ingerflom, κ.ά., *Ο αιώνας των κομμουνισμών*, ό.π., σ. 421.

Οι τολμηρές διακηρύξεις του προκάλεσαν τη βίαιη καταστολή της επανάστασης από τα σοβιετικά τανκς και την επιβολή μίας νέας μεταρρυθμιστικής ηγεσίας από τη Σοβιετική Ένωση. Τόσο στην Πολωνία όσο και στην Ουγγαρία οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που ξεκίνησαν το 1953 επιταχύνθηκαν μετά το 1956.⁴⁴ Η περίπτωση των δύο χωρών θα εξεταστεί πιο αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο. Από την άλλη, τα κομμουνιστικά κόμματα της Αλβανίας και της Ρουμανίας απέρριψαν την αποσταλινοποίηση για εθνικιστικούς λόγους. Το Εργατικό Κόμμα της Αλβανίας θεωρούσε τον Τίτο εχθρό του αλβανικού έθνους λόγω του ελέγχου που ήθελε να επιβάλει στην Αλβανία κι επομένως διαφωνούσε με την αποκατάστασή του. Η επιλογή της αλβανικής ηγεσίας να μην ακολουθήσει την επιβαλλόμενη από τη Μόσχα αποσταλινοποίηση οδήγησε στη ρήξη που εκφράστηκε με την αποχώρηση της Αλβανίας από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας το 1961 και την ευθυγράμμισή της με την Κίνα, που επίσης απέρριπτε τη νέα σοβιετική πολιτική. Όσον αφορά στη Ρουμανία η απόρριψη της αποσταλινοποίησης σχετιζόταν αρχικά με τον φόβο μίας νέας κίνησης για την ανεξαρτητοποίηση των Ούγγρων που είχε εκδηλωθεί κατά τη διάρκεια της Ουγγρικής Επανάστασης, καθώς στη Ρουμανία υπήρχε μεγάλη ουγγρική μειονότητα. Σταδιακά η Ρουμανία απομακρύνθηκε από τη Μόσχα, ακολούθησε μια ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική και διαμόρφωσε τον δικό της εθνικό σοσιαλισμό. Τέλος, τα κομμουνιστικά κόμματα της Βουλγαρίας και της Τσεχοσλοβακίας ακολούθησαν επίσημα την αποσταλινοποίηση διατηρώντας χαμηλούς τόνους. Στη Βουλγαρία μετά την καθαίρεση του σταλινικού Βάλκο Τσερβένκοφ το 1956 αναδείχθηκε νέος ηγέτης ο Τοντόρ Ζίβκοφ, ο οποίος προχώρησε στην αποκατάσταση πολλών θυμάτων των σταλινικών εκκαθαρίσεων. Η Βουλγαρία παρέμεινε αφοσιωμένη στο σοβιετικό κράτος. Το ίδιο αφοσιωμένη ήταν και η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας σε πολιτικό επίπεδο μετά την κατασκευή του τείχους του Βερολίνου, αν και στον οικονομικό τομέα επικρατούσε σαφώς μεγαλύτερη ελευθερία.⁴⁵ Στην Τσεχοσλοβακία η απομάκρυνση από τον σταλινισμό ξεκίνησε ουσιαστικά μετά το 1962, οπότε και καθαιρέθηκαν αρκετοί σταλινικοί από την ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος, ενώ παράλληλα ξεκίνησε η αποκατάσταση των θυμάτων των σταλινικών δικών.⁴⁶ Παρά τις διαφορετικές αντιδράσεις και τις πολιτικές που υιοθετήθηκαν, σε όλα τα σοσιαλιστικά

⁴⁴ Eric Hobsbawm, «Ο υπαρκτός σοσιαλισμός», στο *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, ό.π., σ. 508.

⁴⁵ Crampton, «Eastern Europe, 1956-1958», ό.π., σ. 315.

⁴⁶ ό.π., σ. 320.

καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης μετά το 1956 πραγματοποιήθηκε μία σχετική φιλελευθεροποίηση τόσο στον οικονομικό όσο και στον πολιτικό τομέα.

Το 20ό Συνέδριο προκάλεσε σοβαρούς τριγμούς και στις σχέσεις της Σοβιετικής Ένωσης με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας. Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας είχε κερδίσει το 1949 την εξουσία στηριζόμενο στις δυνάμεις χωρίς ιδιαίτερη βοήθεια από τη Μόσχα. Έτσι, παρόλο που η Κίνα εντάχθηκε στον σοσιαλιστικό συνασπισμό και συνεργάστηκε με τους Σοβιετικούς απέναντι στον κοινό εχθρό, δεν αποδέχτηκε ποτέ την ολοκληρωτική υποταγή της στη Σοβιετική Ένωση. Η απόφαση του Κρεμλίνου να προχωρήσει στην αποσταλινοποίηση βρήκε αρχικά την υποστήριξη ορισμένων Κινέζων ηγετών. Στη συνέχεια ωστόσο, η κινεζική ηγεσία εξέφρασε τη διαφωνία της απέναντι στη θεωρία της ειρηνικής συνύπαρξης και κατηγορήσε τη Μόσχα ότι έχανε τον επαναστατικό της ζήλο και μετρίαζε την εχθρική της στάση απέναντι στον καπιταλισμό. Παράλληλα, θεωρούσε πως υπερέβαλλε όσον αφορά στην καταγγελία των εγκλημάτων και της λατρείας του Στάλιν και θα έπρεπε να είναι πιο μετριοπαθής στην κριτική που ασκούσε – την ώρα εκείνη αναπτυσσόταν στην Κίνα μία άλλη λατρεία, εκείνη του Μάο.⁴⁷ Από το 1956 και μετά οι σχέσεις των δύο χωρών επιδεινώθηκαν ραγδαία. Το ΚΚΚ βλέποντας την αποτυχία της εφαρμογής του σοβιετικού μοντέλου στην Κίνα προχώρησε στην αναθεώρησή του προωθώντας τον κινεζικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό. Το Μεγάλο Άλμα προς τα Εμπρός, όπως ονομάστηκε, η κοινωνική και οικονομική εκστρατεία της περιόδου 1958-1961 για τη δημιουργία ενός πιο αποτελεσματικού κινεζικού σοσιαλισμού διέθετε, ωστόσο, πολλά από τα χαρακτηριστικά της ακμής της σταλινικής περιόδου και τελικά αποδείχτηκε καταστροφικό για τη χώρα – όχι όμως και για τα σοβιετικά θεμέλια του κινεζικού καθεστώτος.⁴⁸

Η απόρριψη της αποσταλινοποίησης από το ΚΚΚ, η διαφωνία των Σοβιετικών για το Μεγάλο Άλμα, που τους θύμιζε τη σταλινική περίοδο, και για μια σειρά άλλων ανεξάρτητων και επιθετικών πολιτικών που ακολουθούσε ο Μάο, και τέλος, οι κατηγορίες του τελευταίου εναντίον της Μόσχας που, όπως υποστήριζε, αρνιόταν να συνεργαστεί με τους Κινέζους στον τομέα των πυρηνικών όπλων, οδήγησαν στην οριστική ρήξη των δύο χωρών που γνωστοποιήθηκε το 1962. Μετά τη ρήξη η Κίνα προσπάθησε να κυριαρχήσει στο σοσιαλιστικό

⁴⁷ Peter Kenez, *ό.π.*, σ. 207.

⁴⁸ Ronald Lew, «Ο κινεζικός κομμουνισμός», στο Michel Dreyfus, Bruno Groppo, Claudio Ingerflom, κ.ά, *Ο αιώνας των κομμουνισμών*, *ό.π.*, σ. 352.

στρατόπεδο ή τουλάχιστον να αποκτήσει σημαντική επιρροή σε έναν μεγάλο αριθμό κομμουνιστικών κομμάτων και κρατών, χωρίς μεγάλη επιτυχία. Ο μαοϊσμός υιοθετήθηκε κυρίως από ορισμένα κόμματα και ομάδες του Τρίτου Κόσμου και βρήκε πολύ λιγότερη υποστήριξη στην Ευρώπη – σημαντική εξαίρεση αποτελεί η Αλβανία, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω.⁴⁹

Όσον αφορά στα δυτικά κομμουνιστικά κόμματα οι αντιδράσεις των ηγετών τους στα όσα ειπώθηκαν στο 20ό Συνέδριο ήταν σε γενικές γραμμές παρόμοιες μεταξύ τους τουλάχιστον κατά τους πρώτους μήνες μετά τη λήξη του. Η διακήρυξη της αποσταλινοποίησης προκάλεσε σύγχυση και ειδώθηκε ως απειλή για την ταυτότητα και την ενότητα των κομμάτων. Οι κομμουνιστές ηγέτες από τη μία δεν μπορούσαν να παραδεχτούν ότι γνώριζαν για τα εγκλήματα του Στάλιν, από την άλλη όμως, δεν επιθυμούσαν να φανεί ότι αγνοούσαν τι συνέβαινε στο εσωτερικό του σοσιαλιστικού συνασπισμού. Έτσι, αρχικά υποστήριζαν ότι η ομιλία του Χρουστσόφ δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ και ότι οι φήμες που κυκλοφορούσαν την άνοιξη του 1956 στη Δύση αποτελούσαν ψέματα των καπιταλιστών. Προτιμούσαν να δίνουν έμφαση στα θετικά μηνύματα του 20ού Συνεδρίου – στην ειρηνική συνύπαρξη, το μη αναπόφευκτο του πολέμου και τους διαφορετικούς δρόμους προς τον σοσιαλισμό – και υποβάθμιζαν τη σημασία των αρνητικών μηνυμάτων για τον Στάλιν αποφεύγοντας να αναφερθούν στα λάθη του και πολύ περισσότερο να ασκήσουν γόνιμη κριτική, ενώ προσπαθούσαν να καταπνίξουν κάθε συζήτηση γύρω από τη «μυστική έκθεση».⁵⁰ Ωστόσο, ορισμένες ηγεσίες σταδιακά διαφοροποιήθηκαν. Η αλλαγή της στάσης του ηγέτη του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, του πιο μαζικού δυτικού κομμουνιστικού κόμματος μετά το 1945, μετά τη δημοσίευση της έκθεσης στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι η πιο αξιοσημείωτη. Ο Τολιάτι υπογράμμισε πως η ανάλυση του σταλινικού φαινομένου που πρόσφεραν οι Σοβιετικοί ήταν ανεπαρκής, καθώς δεν εξέτασαν σε βάθος τους λόγους που οδήγησαν στα εγκλήματα και κυρίως δεν πρόσφεραν καμία εξήγηση για το πώς επιτράπη στον Στάλιν να τα διαπράξει. Σύμφωνα με τον ίδιο, το σοβιετικό σύστημα είχε εκφυλιστεί εξαιτίας της κατάχρησης της εξουσίας από τον Στάλιν, τα λάθη του οποίου ήταν αποτέλεσμα της βαθμιαίας επιβολής της προσωπικής του εξουσίας. Η διαφοροποίηση του ΙΚΚ οφειλόταν στην ιστορία του και στην προσπάθειά του, ήδη από το 1945, να διατηρήσει κάποια

⁴⁹ ό.π., σ. 357.

⁵⁰ Maud Bracke, «Proletarian Internationalism, Autonomy and Polycentrism, The Changing International Perspectives of the Italian and French Communist Parties in the “long 1960s”», στο Maud Bracke και Thomas Ekman Jørgensen, *West European Communism after Stalinism, Comparative Approaches*, Φλωρεντία (Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο) 2002, σ. 11.

αυτονομία απέναντι στη Σοβιετική Ένωση και να ακολουθήσει έναν ιταλικό, πιο δημοκρατικό, δρόμο προς τον σοσιαλισμό. Παράλληλα, σε αντίθεση με τα μέλη άλλων δυτικών κομμάτων, τα μέλη του ΙΚΚ ελάχιστα γνώριζαν για τα σταλινικά εγκλήματα και η γνωστοποίησή τους μετά τη δημοσίευση της έκθεσης τους εξόργισε. Έτσι, η κριτική που άσκησε ο Τολιάττι στις αποκαλύψεις των Σοβιετικών ακριβώς τη στιγμή εκείνη είχε πιθανότατα ως στόχο να στρέψει την προσοχή των μελών στο δικό τους κόμμα και στην αναζήτηση νέων στρατηγικών για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού.⁵¹ Το ΙΚΚ απομακρύνθηκε ακόμη περισσότερο από τη Μόσχα και το σοβιετικό μοντέλο. Το ίδιο συνέβη και σε όσα μικρότερα δυτικά κομμουνιστικά κόμματα είχαν επιχειρήσει ήδη πριν το 1956 ορισμένες προσεκτικές αλλαγές στην πολιτική τους, όπως αυτά της Σουηδίας, της Ισπανίας και του Βελγίου. Από την άλλη, οι ηγέτες ορισμένων κομμάτων που διακρίνονταν για την αφοσίωσή τους στη Μόσχα, όπως της Γαλλίας, της Βρετανίας και της Δανίας, απέρριψαν την κριτική του Τολιάττι και, παρόλο που μετά τη δημοσίευση της έκθεσης στη Δύση αναγκάστηκαν να παραδεχτούν την ύπαρξή της, συνέχισαν να αποφεύγουν, άλλοι περισσότερο και άλλοι λιγότερο, την κριτική και να αρκούνται στις συμπληρωματικές δηλώσεις της Μόσχας. Τα περισσότερα από αυτά δεν προχώρησαν δυναμικά στην αποσταλινοποίηση, αλλά διατήρησαν την αφοσίωσή τους στην ΕΣΣΔ τουλάχιστον για μερικά ακόμη χρόνια.

Οι αποκαλύψεις του 20ού Συνεδρίου συγκλόνισαν ίσως περισσότερο την πλειονότητα των μελών των δυτικών κομμουνιστικών κομμάτων και οδήγησαν στην επανεκτίμηση της πίστης τους στον κομμουνιστικό σκοπό και το κόμμα. Παρόλο που πολλοί υποπτεύονταν τα όσα συνέβαιναν στη Σοβιετική Ένωση δεν μπορούσαν να φανταστούν την έκταση που είχαν λάβει τα εγκλήματα και δεν περίμεναν ποτέ να αποκαλυφθούν από το ίδιο το Κρεμλίνο. Πολλοί ένιωσαν προδομένοι και αυτό που τους ενοχλούσε περισσότερο ήταν ότι αυτά που καταδίκαιζαν ως ψέματα του καπιταλιστικού Τύπου κάθε άλλο παρά ψέματα ήταν. Οι αντιδράσεις τους ωστόσο διέφεραν σημαντικά. Κάποιοι επέλεξαν να εγκαταλείψουν τα κομμουνιστικά κόμματα, κάποιοι έμειναν αρνούμενοι να επιτρέψουν στις αποκαλύψεις να κλονίσουν την πίστη τους, ενώ κάποιοι άλλοι διαμαρτυρήθηκαν δημόσια για την απαθή στάση των ηγετών τους απέναντι στην

⁵¹ Rachael Calkin, «"The Most Important Document of Our Generation", The Secret Speech and the Uprising in Hungary», στο *"Cracking the Stalinist Crust", The Impact of 1956 on the Communist Party of Australia*, Μελβούρνη (Victoria University) 2006, σ. 46-47.

αποσταλινοποίηση – οι τελευταίοι θεωρήθηκε από τις ηγεσίες ότι ανήκαν στους διανοούμενους.⁵²

Γίνεται, λοιπόν, εμφανές ότι το 20ό Συνέδριο πρόσφερε στα κομμουνιστικά κόμματα τη δυνατότητα να αμφισβητήσουν το σοβιετικό σύστημα και τη σοβιετική ηγεμονία και να επεξεργαστούν νέες θεωρίες, ιδεολογίες και πολιτικές. Η Μόσχα έχασε το μονοπώλιο και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα με κέντρο την ίδια άρχισε να αποσυντίθεται, ιδιαίτερα μετά τη σινοσοβιετική ρήξη. Η σοβιετική ηγεσία πιθανότατα δεν περίμενε ότι τα πράγματα θα ξέφευγαν σε τέτοιο βαθμό από τον έλεγχό της, ούτε ότι θα αμφισβητούνταν η ηγεμονία της, την οποία αποδείχτηκε αρκετά αδύναμη να διατηρήσει. Πολλά κομμουνιστικά κόμματα άρχισαν να απομακρύνονται από αυτή, ακόμη και κάποια που ανήκαν στον σοσιαλιστικό συνασπισμό.

2.3. Οι αντιδράσεις στην Ελλάδα

Στα μέσα Φεβρουαρίου, όταν ξεκίνησαν οι εργασίες του 20ού Συνεδρίου του ΚΚΣΕ, η Ελλάδα βρισκόταν σε προεκλογικό πυρετό ενόψει των εκλογών στις 19 του ίδιου μήνα και στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων κυριαρχούσε η σφοδρή σύγκρουση μεταξύ της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης του Κωνσταντίνου Καραμανλή και της Δημοκρατικής Ένωσης, στην οποία είχαν συνασπιστεί η ΕΔΑ και το Κέντρο. Ωστόσο, ο εγχώριος Τύπος παρακολούθησε από την πρώτη στιγμή τις εξελίξεις του συνεδρίου μέσα από τις πληροφορίες που μετέδιδαν τα ξένα πρακτορεία ειδήσεων, καθώς δεν υπήρχαν Έλληνες ανταποκριτές στη Μόσχα. Για τον λόγο αυτόν η ειδησεογραφία των φιλοδυτικών εφημερίδων δε διέφερε σημαντικά.

Ο φιλοδυτικός Τύπος αντιμετώπισε με μεγάλη επιφυλακτικότητα τις διακηρύξεις των Σοβιετικών ηγετών για ειρηνική συνύπαρξη και διατύπωσε έντονο σκεπτικισμό ως προς τα κίνητρα που κρύβονταν πίσω από αυτές, ενώ η έμφαση δόθηκε στην αλλαγή της στάσης της σοβιετικής ηγεσίας απέναντι στον Στάλιν και την καταδίκη της προσωπολατρίας. Στις σελίδες των εφημερίδων φιλοξενήθηκε πλήθος άρθρων Αμερικανών και Βρετανών παρατηρητών που προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν τις σοβιετικές διακηρύξεις περί συλλογικής ηγεσίας και ειρηνικής συνύπαρξης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προεκλογική ομιλία του Καραμανλή στην Αθήνα στις 16 Φεβρουαρίου, η οποία δημοσιεύτηκε την επόμενη ημέρα στις φιλοκυβερνητικές

⁵² Rachael Calkin, ό.π., σ. 37.

εφημερίδες *Ακρόπολις* και *Καθημερινή*. Ο αρχηγός της ΕΡΕ επιτέθηκε στα κόμματα του Κέντρου εν όψει των εκλογών της 19ης Φεβρουαρίου με την κατηγορία ότι συνεργαζόμενα με την Αριστερά ενάντια στις αρχές τους έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια της χώρας. Ο Καραμανλής αναφερόμενος στην εισήγηση του Χρυστόφο στο 20ό Συνέδριο υποστήριξε ότι το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα στόχευε στην αποδυνάμωση των αστικών κομμάτων και τη σύμπραξη τους με τα κομμουνιστικά, ώστε να δημιουργηθούν λαϊκά μέτωπα στις χώρες της Δύσης που θα οδηγούσαν αργά, αλλά σταθερά, στην παγκόσμια επικράτηση του κομμουνισμού. Θεωρούσε πως η Δημοκρατική Ένωση αποτελούσε την πρώτη επιτυχία του διεθνούς κομμουνισμού προς την κατεύθυνση αυτή και τη χαρακτήρισε επικίνδυνη. Η αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Ελευθερία*, από την άλλη, τόνιζε ότι οι κατηγορίες της ΕΡΕ ήταν αβάσιμες και παρέθετε τις διαβεβαιώσεις των αρχηγών του Κέντρου, Βενιζέλου και Παπανδρέου, ότι η συνεργασία με την Αριστερά ήταν μόνο προεκλογική και ότι μετά τις εκλογές το Κέντρο θα σχημάτιζε κυβέρνηση στηριζόμενο μόνο στις δικές του δυνάμεις.⁵³

Στις 22 Φεβρουαρίου η *Ακρόπολις* έκανε λόγο για «αλληλοσπαραγμό των κομμουνιστών ηγετών» και παρέθετε φωτογραφίες του Χρυστόφο, του Μικογιάν, του Μπουλκάνιν και της Φούρτσεβα⁵⁴ υποδεικνύοντάς τους ως κύριους υπεύθυνους για την καταδίκη του Στάλιν σημειώνοντας, ότι «εισήγαγον [τον Στάλιν] νεκρόν εις δίκην και τον κατεδίκασαν λυσσωδώς. Με την ίδιαν μανίαν που κάποτε τον εθεοποίουν τώρα οργανώνουν την “δευτέραν κηδείαν του”». Τέσσερις ημέρες αργότερα, την επομένη της λήξης του συνεδρίου, η εφημερίδα δημοσίευσε ένα άρθρο-απολογισμό όσων διακηρύχθηκαν στη διάρκεια του και έκανε λόγο για «απροσδόκητες» και «ριζικές» μεταβολές σε πολλά δόγματα του κομμουνισμού. Ανέφερε ότι ο Στάλιν συνεντρίβη οριστικά μέσα από μια διαδικασία που ξεκίνησε αμέσως μετά τον θάνατό του και έφτασε στην κορύφωσή της στο 20ό Συνέδριο, που «ανέσυρε το πέπλον του ημίθεου που τον εκάλυπτε» και αποκάλυψε τα λάθη και τις αδυναμίες του. Επιπλέον, το άρθρο έκανε λόγο για μερική και έμμεση αποκατάσταση όσων μπολσεβίκων, ηγετικών μορφών της Οκτωβριανής Επανάστασης και στη συνέχεια της Σοβιετικής Ένωσης, εκκαθαρίστηκαν από τον Στάλιν την

⁵³ «Ελεύθερα», *Ελευθερία*, 17.2.1956.

⁵⁴ Η Γιεκατερίνα Φούρτσεβα ήταν η πρώτη γραμματέα της Κομματικής Επιτροπής της Μόσχας την περίοδο 1954-1957. Στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ εξελέγη μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος και τον επόμενο χρόνο έγινε η πρώτη γυναίκα, που έγινε δεκτή ως πλήρες μέλος στο Προεδρείο της ΚΕ (η δεύτερη και τελευταία γυναίκα, που κατέκτησε το υψηλό αυτό αξίωμα, ήταν η Γκαλίνα Σεμίονοβα στη διετία 1990-1991). Το 1960 ανέλαβε το υπουργείο Πολιτισμού. Θεωρείται ίσως η πιο ισχυρή γυναίκα στη Σοβιετική Ένωση στο πεδίο της πολιτικής.

περίοδο 1936-1938, τονίζοντας μάλιστα το όνομα του Τρότσκι, ο οποίος όμως δεν αποκαταστάθηκε κατά τη διάρκεια του συνεδρίου. Παράλληλα, θεωρούσε πως αυτή η ιλιγγιώδης, όπως τη χαρακτήριζε, στροφή δεν ήταν συμπτωματική και ειλικρινής και υπέκρυπτε κάποιο απώτερο κίνητρο ή σχέδιο που μέχρι τη στιγμή εκείνη παρέμενε άγνωστο. Τέλος, αναφερόταν στη διακήρυξη των Σοβιετικών ηγετών περί διαφορετικών, ειρηνικών, δρόμων για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού χαρακτηρίζοντας την επαναστατική, καθώς μέχρι τότε ο μοναδικός αποδεκτός δρόμος θεωρούνταν η επανάσταση που αποτελούσε τη θεμελιώδη αρχή του λενινισμού. Το άρθρο προέβαλλε ως λόγους για την αλλαγή αυτή την αποτυχία του κομμουνισμού να επικρατήσει μέσα από την επανάσταση των λαών, υπογραμμίζοντας ότι επικράτησε μόνο εκεί που έλαβε δράση ο σοβιετικός στρατός, και κατά συνέπεια την προσπάθειά του να επικρατήσει με άλλους τρόπους και να αποπλίσσει τους λαούς αποδύόμενο τον επαναστατικό του χαρακτήρα και εμφανιζόμενο ως ακίνδυνο. Το άρθρο κατέληγε εκφράζοντας επιφυλακτικότητά ως προς την ειλικρίνεια των διακηρύξεων της σοβιετικής ηγεσίας σχετικά με την ειρηνική συνύπαρξη.⁵⁵

Και η *Καθημερινή* την ίδια ημέρα στο κυριακάτικο φύλλο της δημοσίευσε ένα άρθρο που πραγματευόταν την απόφαση του συνεδρίου σχετικά με την έκθεση δράσης της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ, που είχε ψηφιστεί την προηγούμενη ημέρα. Η εφημερίδα χαρακτήρισε το ψήφισμα αυτό ως «βαρυσήμαντον στοιχείον εις την περαιτέρω διαμόρφωσιν των σχέσεων μεταξύ Δύσεως και Ανατολής». Υποστήριζε, ότι το Κρεμλίνο λόγω των αποτυχημένων προσπαθειών του να επιβάλει τον κομμουνισμό σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και λόγω του διεθνούς status quo, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί, υποχρεώθηκε να αναθεωρήσει την πολιτική του και το σχέδιο δράσης του και επέρριψε την ευθύνη για την αποτυχία στον Στάλιν και την επαναστατική του πολιτική. Ωστόσο, τόνιζε πως η πολιτική αυτή «επί μίαν ολόκληρον τριακονταετίαν ήτο η προσφιλής πολιτική αυτών που την καταδικάζουν σήμερα μετά... βδελυγμίας», ενώ παράλληλα συμπλήρωνε ότι η μεταβολή της σοβιετικής πολιτικής συνιστούσε μοιραία συνέπεια της ενότητας και της σταθερότητας του δυτικού κόσμου. Τέλος, η εφημερίδα υπογράμμιζε τη σημασία της επαναφοράς των λαϊκών μετώπων στην πολιτική στρέφοντας για μια ακόμη φορά τα βέλη της εναντίον της Δημοκρατικής Ένωσης θεωρώντας ότι αποτελούσε

⁵⁵ *Ακρόπολις*, 26.2.1956.

λαϊκό μέτωπο που δημιουργήθηκε με στόχο την επικράτηση του κομμουνισμού στην Ελλάδα, αλλά τελικά απέτυχε μετά την ήττα της στις εκλογές.⁵⁶

Από την άλλη, οι διακηρύξεις των Σοβιετικών ηγετών στο 20ό Συνέδριο, στο οποίο μάλιστα παραβρέθηκε αντιπροσωπεία της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ από τον Νίκο Ζαχαριάδη και τον Απόστολο Γκρόζο, βρήκαν τη θερμή στήριξη του αριστερού Τύπου. Ο *Νέος Κόσμος*, πολιτικό-θεωρητικό όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, χαρακτήρισε το συνέδριο ως «γεγονός τεράστιας ιστορικής σημασίας όχι μόνο για το ΚΚΣΕ και το σοβιετικό λαό, αλλά και για όλα τα Κομμουνιστικά και Εργατικά κόμματα, για όλη την προοδευτική ανθρωπότητα».⁵⁷ Ιστορική χαρακτηρίστηκε η σημασία του και από την *Αυγή*, την εφημερίδα της ΕΔΑ.⁵⁸ Τα ελληνικά αριστερά έντυπα, όπως και εκείνα των άλλων δυτικών χωρών, προέβαλλαν και εξήραν τα θετικά μηνύματα του συνεδρίου – την ειρηνική συνύπαρξη, την απόρριψη του δόγματος του μη αναπόφευκτου του πολέμου, τους διαφορετικούς δρόμους περάσματος στον σοσιαλισμό, την άνοδο της σοβιετικής οικονομίας – και υποστήριζαν ότι η σοβιετική ηγεσία, και ιδιαίτερα ο Χρουστσόφ, πραγματοποίησε μία βαθιά μαρξιστική-λενινιστική ανάλυση της διεθνούς και της εσωτερικής κατάστασης. Επιπλέον, η *Αυγή* σημείωνε πως ορισμένοι δυτικοί κύκλοι στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τις αποφάσεις του συνεδρίου διατύπωναν αλληλοσυγκρουόμενα σχόλια και κρίσεις που οδηγούσαν σε παρερμηνείες και σύγχυση.⁵⁹ Από την άλλη, οι αναφορές σχετικά με την καταδίκη της προσωπολατρίας ήταν σαφώς λιγότερες και ιδιαίτερα προσεκτικές. Η καταδίκη αυτή θεωρήθηκε ότι συνιστούσε μια γενναία κριτική και ομολογία των λαθών του παρελθόντος, τα οποία, όπως διακήρυτταν και οι Σοβιετικοί, είχαν ήδη διορθωθεί και το ΚΚΣΕ βιάδιζε πλέον στον δρόμο της νομιμότητας και της νίκης επί του καπιταλισμού. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι ο αριστερός Τύπος δεν έκανε λόγο για εγκλήματα, αλλά για λάθη, τα οποία μάλιστα δεν επιρρίπτονταν ποτέ άμεσα και ονομαστικά στον Στάλιν. Το ζήτημα αυτό φαίνεται πως προκαλούσε αμηχανία στους Έλληνες κομμουνιστές τουλάχιστον κατά τη διάρκεια και κατά τους πρώτους μήνες μετά τη λήξη του συνεδρίου, όπως άλλωστε και σε ολόκληρο σχεδόν το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα.

Ενδεικτικά της γραμμής της *Αυγής* είναι όσα έγραφε ο δημοσιογράφος Ευάγγελος Παντελέσκος στην εβδομαδιαία στήλη του στα κυριακάτικα φύλλα της 19ης και της 26ης

⁵⁶ «Η έννοια ενός ψηφίσματος», *Η Καθημερινή*, 26.2.1956.

⁵⁷ «Εξωτερική Ανασκόπηση», *Νέος Κόσμος*, Μάρτιος 1956, σ. 69.

⁵⁸ *Η Αυγή*, 19.2.1956.

⁵⁹ «Το σοβιετικό συνέδριο», *Η Αυγή*, 28.2.1956.

Φεβρουαρίου. Στις 19 Φεβρουαρίου υποστήριξε, ότι η εισήγηση του Χρουστσόφ στο συνέδριο αποτελούσε «ένα βαρυσήμαντο θεωρητικό και πολιτικό δοκουμέντο που φωτίζει τα σύγχρονα προβλήματα με το άπλετο φως της μαρξιστικής-λενινιστικής επιστήμης προσαρμοσμένης στις σημερινές διεθνείς συνθήκες». Ο δημοσιογράφος εξήρε τα επιτεύγματα της Σοβιετικής Ένωσης στα πεδία της οικονομίας, της πολιτικής και του πολιτισμού, καθώς και το έκτο πεντάχρονο πλάνο και συμπέρανε ότι το σοσιαλιστικό σύστημα αποδεικνυόταν ανώτερο κρίνοντας από την καλύτερη ποιότητα ζωής που παρείχε στους εργαζόμενους σε σύγκριση με τον καπιταλισμό. Παράλληλα, υπογράμμισε τη σημασία της απόρριψης του πολέμου ως μη αναπόφευκτου υποστηρίζοντας ότι συνιστούσε «κτύπημα κατά των πολεμοκάπηλων» και ότι ενίσχυε τις δυνάμεις της ειρήνης σε ολόκληρο τον κόσμο. Τέλος, τόνιζε ότι χάρη στη διακήρυξη περί διαφορετικών δρόμων περάσματος από το καπιταλιστικό στο σοσιαλιστικό σύστημα η επικράτηση του σοσιαλισμού έπαυε να είναι συνυφασμένη με τη βία και τους εμφύλιους πολέμους.⁶⁰

Στις 25 Φεβρουαρίου, μία μέρα μετά την ομόφωνη έγκριση της απόφασης σχετικά με την έκθεση δράσης της Κεντρικής Επιτροπής, η *Αυγή* τιτολόφησε το σχετικό άρθρο της «όλα για την ειρήνη, την ελευθερία και την προκοπή του λαού». Στις 26 Φεβρουαρίου, μία ημέρα μετά τη λήξη του συνεδρίου, ξεκίνησε η δημοσίευση των πρακτικών. Την ίδια ημέρα δημοσιεύτηκε το άρθρο του Παντελέσκου στο οποίο σχολίαζε την έκθεση του Μπουλγκάνιν για το έκτο πεντάχρονο πλάνο και τις κατακτήσεις των Σοβιετικών στο πεδίο της οικονομίας. Ο δημοσιογράφος υπογράμμισε τη μεγάλη σημασία των κατακτήσεων αυτών τονίζοντας πως χάρη σε αυτές η ΕΣΣΔ είχε πλέον τη δυνατότητα να παρέχει βοήθεια στις καθυστερημένες και υπανάπτυκτες χώρες ως μία πράξη καθαρά εμπορική, χωρίς να ζητάει πολιτικές ή οικονομικές δεσμεύσεις σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε με την αμερικανική βοήθεια και συμπέρανε πως «όσο οι σοβιετικές δυνατότητες για παροχή βοήθειας θα μεγαλώνουν, τόσο θα ενισχύεται και η κίνηση για ουδετεροποίηση ολόενα και περισσότερων χωρών, πράγμα που αποτελεί βασική προϋπόθεση για την διατήρηση και στερέωση της ειρήνης». Τέλος, ο Παντελέσκος αναφέρθηκε συνοπτικά στην καταδίκη της προσωπολατρίας υποστηρίζοντας ότι πραγματοποιήθηκε μία «ρωμαλέα κριτική και αυτοκριτική [...] από τους σοβιετικούς ηγέτες»,

⁶⁰ Ε. Παντελέσκος, «Το 20ό Συνέδριο του Κ.Κ. της ΕΣΣΔ. Η απήχσις του στην διεθνή ζωή», *Η Αυγή*, 19.2.1956.

μία «θαρραλέα ομολογία των λαθών του παρελθόντος», καθώς και ότι τονίστηκε ιδιαίτερα η σημασία της συλλογική ηγεσίας.⁶¹

Ο *Νέος Κόσμος* τον Μάρτιο δημοσίευσε το χαιρετιστήριο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ προς το συνέδριο, στο οποίο σημειώνει την επιτυχία της συνεργασίας των κομμουνιστών με τους σοσιαλιστές στις εκλογές του προηγούμενου μήνα κατά το πρότυπο των λαϊκών μετώπων που πρότεινε το Κρεμλίνο και διαβεβαίωνε ότι «οι κομμουνιστές της Ελλάδας θα διαθέσουν όλες τις δυνάμεις τους και θα κάνουν καθετί το δυνατό για την εφαρμογή στη ζωή, σύμφωνα με τις ελληνικές συνθήκες, των σωστών μαρξιστικο-λενινιστικών θεωρητικών θέσεων, που εκτέθηκαν με τη λογοδοσία της ΚΕ του Κόμματός σας στο Συνέδριο, πάνω σε σειρά σοβαρά ζητήματα του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος και της διεθνούς πολιτικής».⁶²

Στα μέσα Μαρτίου διέρρευσαν πληροφορίες στη Δύση για τη δεύτερη ομιλία του Χρουστσόφ που εκφωνήθηκε την τελευταία ημέρα του συνεδρίου σε μία κλειστή σύνοδο και συνιστούσε αυστηρή κριτική στον Στάλιν και την προσωπολατρία. Στις 17 Μαρτίου οι πληροφορίες αυτές δημοσιεύθηκαν και στον ελληνικό φιλοδυτικό Τύπο. Η *Καθημερινή* ανέφερε ότι ο Χρουστσόφ στην αγόρευσή του παρουσίασε τον Στάλιν ως άλλον Νέρωνα, ενώ η *Ελευθερία* ότι τον κατήγγειλε «ως μανιακόν και δολοφόνον» και έκανε λόγο για συστηματική «σταλινική εκκαθάριση» στη Σοβιετική Ένωση.⁶³

Στις 18 Μαρτίου η *Καθημερινή* συνέδεε την καταδίκη του Στάλιν με το Κυπριακό. Υποστήριζε, ότι η κυπριακή κρίση είχε αποδυναμώσει τον δυτικό κόσμο, καθώς είχε οδηγήσει στην καταστροφή της Βρετανίας ως ηγέτιδάς του και είχε υποβάλει σε σκληρή δοκιμασία την Ουάσινγκτον. Από την άλλη, θεωρούσε πως οι διακηρύξεις της Μόσχας περί ειρηνικής συνύπαρξης σε συνδυασμό με την επίθεση εναντίον του πρώην ηγέτη της θα ενίσχυε τη σοβιετική προπαγάνδα στις χώρες της Δύσης και δεδομένης της εξασθένησής τους θα ισχυροποιούσε τη θέση της. Επισημάνει έτσι ότι ο «από βορρά κίνδυνος» αυξανόταν.⁶⁴

Στα τέλη του μήνα ο αρχισυντάκτης της *Καθημερινής*, Αιμίλιος Χουρμούζιος, παρουσίασε τη δική του ερμηνεία για την καταδίκη των εγκλημάτων του Στάλιν. Ο Χουρμούζιος θεωρούσε ότι η ομολογία των εγκλημάτων του συνιστούσε «περισσότερον μαρτυρία δειλίας

⁶¹ Ε. Παντελέσκος, «Προβλέπεται σύντομη επανάληψις του διαλόγου Ανατολής και Δύσεως», *Η Αυγή*, 26.2.1956.

⁶² «Χαιρετιστήριο του ΚΚΕ προς το XX Συνέδριο του ΚΚΣΕ», *Νέος Κόσμος*, Μάρτιος 1956, σ. 16.

⁶³ *Ελευθερία*, 18.3.1956.

⁶⁴ «Η μεγάλη κρίσις», *Η Καθημερινή*, 18.3.1956.

παρά ειλικρινή ανταρσία συνειδήσεως», καθώς επίσης και υπολογισμό. Υποστήριζε ότι ο Χρουντσόφ δεν πραγματοποίησε την ομολογία αυτή αμέσως μετά τον θάνατό του Στάλιν, αλλά τρία χρόνια αργότερα, διότι προσπάθησε εν τω μεταξύ να απομακρύνει από τις ανώτατες θέσεις τους υποστηρικτές του πρώην γενικού γραμματέα. Υπογράμμιζε παράλληλα ότι η καθυστέρηση αυτή ήταν απόδειξη της «χαυνώσεως των θελήσεων και της απόλυτης νάρκης των συνειδήσεων που διευκόλυναν την διατήρηση του σταλινισμού επί τρεις δεκαετίες». Ο δημοσιογράφος συμπέρανε ότι ο Χρουντσόφ «χρησιμοποίησε το σταλινισμό κατά του Στάλιν και αρνούμενος τον Στάλιν», δηλαδή ότι χρησιμοποιούσε τις μεθόδους του για να τον κατακρημνίσει και να υψώσει στη θέση του τη συλλογική ηγεσία με τελικό σκοπό να αποκτήσει την απόλυτη εξουσία. Ο Χουρμούζιος προέβαλλε την άποψη πως η συλλογική ηγεσία και η αυτοκριτική ήταν οι δύο μεγάλες απάτες που επιχειρούσε ο Χρουντσόφ. Θεωρούσε πως ο σταλινισμός ήταν συνώνυμος με την απόλυτη εξουσία του ενός κι έτσι όσο παρέμενε ως σύστημα και μέσο απομάκρυνσης των αντιπάλων «ο δρόμος της μονοκρατορίας θα ήταν πάντοτε ανοικτός και ελκυστικός». Από την άλλη, υποστήριζε ότι η αυτοκριτική αποτελούσε έναν μύθο που θα βοηθούσε την ηγεσία να δικαιολογηθεί για τα λάθη της απέναντι στον λαό. Τέλος, συμπέρανε πως το γεγονός, ότι οι ανώτατοι της σοβιετικής ιεραρχίας που καταδίκασαν τον Στάλιν ήταν εκείνοι που κάποτε υπήρξαν στενοί συνεργάτες και υποστηρικτές του, μαρτυρούσε την ηθική φθορά της ηγεσίας και την ηθική χρεωκοπία του καθεστώτος. Σύμφωνα με τον Χουρμούζιο η ηθική φθορά των ηγετών της Σοβιετικής Ένωσης βρισκόταν σε αντιστοιχία με την ηθική απάθεια των πολιτών της, που δεν αντέδρασαν στην καταδίκη του Στάλιν και αποδέχονταν παθητικά οποιοδήποτε είδος ηγεσίας επιβαλλόταν.⁶⁵

Ο αριστερός Τύπος απέφυγε να σχολιάσει τις φήμες, γεγονός που στηλιτεύτηκε από την *Καθημερινή*.⁶⁶ Στα τεύχη Απριλίου-Μαΐου και Ιουνίου του *Νέου Κόσμου* δημοσιεύτηκαν άρθρα που πραγματεύονταν αναλυτικά το ζήτημα της προσωπολατρίας – «Γιατί η προσωπολατρία είναι ξένη προς το πνεύμα του μαρξισμού-λενινισμού;» και «Οι μάζες, το Κόμμα και οι καθοδηγητές στην πάλη για τον κομμουνισμό» - τα οποία ωστόσο προέρχονταν από την *Πράβντα* και τον *Κομμουνίστ*, θεωρητικό και πολιτικό περιοδικό της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ.

⁶⁵ Αιμ. Χ. [Αιμίλιος Χουρμούζιος], «Η μεγάλη περιπέτεια: σταλινισμός εναντίον του Στάλιν», *Η Καθημερινή*, 29.3.1956.

⁶⁶ «Τιφλός και Τυφλός», *Η Καθημερινή*, 23.3.1956.

Όταν στις αρχές Ιουνίου το αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών δημοσίευσε τη «μυστική έκθεση» του Χρουστσόφ, ο φιλοδυτικός Τύπος έκανε λόγο για «αδυσώπητες κατηγορίες», «δριμύτατο κατηγορητήριο εναντίον του ερυθρού τσάρου»⁶⁷ και για «αμείλικτο “κατηγόρω” του Νικήτα Κρούστσεφ κατά του Στάλιν»⁶⁸. Σύμφωνα με την *Καθημερινή*, η «μυστική έκθεση» μαρτυρούσε ότι ο Χρουστσόφ υπήρξε περισσότερο αμείλικτος εναντίον του προηγούμενου ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης από όσο πίστευαν μέχρι τότε. Παράλληλα, γινόταν αναφορά στις υπόνοιες των Αμερικανών, ότι ο Στάλιν δολοφονήθηκε από τη νέα ηγεσία, επειδή σχεδίαζε νέες εκκαθαρίσεις. Η *Καθημερινή* θεωρούσε πιθανό ένα τέτοιο σενάριο, ωστόσο υποστήριζε ότι μεγαλύτερη σημασία είχε η «μετά θάνατον εκτέλεσής» του, όπως χαρακτήριζε την καταδίκη του, από ανθρώπους που όσο αυτός βρισκόταν στη ζωή και στην ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης εξέφραζαν σε κάθε στιγμή τη λατρεία και την πίστη τους στο πρόσωπό του, ενώ συμπλήρωνε ότι η καταδίκη των εγκλημάτων του δε μαρτυρούσε μόνο την κατάρρευση των αρχών και των μεθόδων του σταλινισμού, αλλά κυρίως «το ψέδος μέσα εις το οποίον ηνδρώθη και ζη ακόμη η σημερινή γενεά της σοβιετικής ηγεσίας – η λεγόμενη συλλογική ηγεσία».⁶⁹ Στις 8 Ιουνίου η *Καθημερινή* και η *Ελευθερία* ξεκίνησαν τη δημοσίευση του λόγου του Χρουστσόφ σε συνέχειες. Η *Ελευθερία* τον χαρακτήρισε ως «έν από τα καταπληκτικότερα και σημαντικότερα κείμενα της εποχής» και τόνισε πως συνέβαλλε στην κατανόηση των ιστορικών εξελίξεων των προηγούμενων ετών.⁷⁰

Δύο ημέρες αργότερα, η *Καθημερινή* εξέταζε στο κύριο πρωτοσέλιδο άρθρο της, με τίτλο «Αλλαγή στρατηγικής», την ειλικρίνεια της μεταβολής της σοβιετικής πολιτικής. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η στρατηγική είχε πράγματι αλλάξει, καθώς οι κομμουνιστές ήταν διατεθειμένοι πλέον να ακολουθήσουν τον κοινοβουλευτικό δρόμο δημιουργώντας λαϊκά μέτωπα με τους σοσιαλιστές, τους οποίους μέχρι τότε θεωρούσαν ως τους πιο επικίνδυνους εχθρούς. Από την άλλη, όμως υποστήριζε πως οι πράξεις τους μαρτυρούσαν ότι οι στόχοι τους, δηλαδή η κατάληψη της εξουσίας, παρέμεναν ίδιοι.⁷¹

⁶⁷ *Η Καθημερινή*, 5 και 6.6.1956.

⁶⁸ *Ελευθερία*, 6.6.1956.

⁶⁹ «Το μίasma», *Η Καθημερινή*, 6.6.1956.

⁷⁰ «Το κατηγορητήριο εναντίον του Στάλιν», *Ελευθερία*, 8.6.1956.

⁷¹ «Αλλαγή στρατηγικής», *Η Καθημερινή*, 10.6.1956.

Στα τέλη του μήνα ο φιλοδυτικός Τύπος έκανε λόγο για «κομμουνιστική κρίση μετά τον αποσταλινισμό»⁷² και για «σχίσμα μεταξύ των κομμουνιστικών κομμάτων της Δύσεως και της Μόσχας»⁷³ με αφορμή τις δηλώσεις του Ιταλού κομμουνιστή ηγέτη Παλμίρο Τολιάτι, για ανεπαρκή ανάλυση του φαινομένου του σταλινισμού και των λόγων που επέτρεψαν στον Στάλιν να διαπράξει τόσο σοβαρά εγκλήματα που οδήγησαν στον εκφυλισμό της σοβιετικής κοινωνίας. Σύμφωνα με την *Καθημερινή*, η καταδίκη της προσωπολατρίας, που αποτελούσε σταθεροποιητικό παράγοντα για τα κομμουνιστικά καθεστώτα, και η υιοθέτηση της συλλογικής ηγεσίας είχαν ως αποτέλεσμα να χάσει η Μόσχα την ικανότητα να ελέγχει και να επιβάλει πειθαρχία στα κομμουνιστικά κόμματα.⁷⁴ Η απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ με τίτλο «Για το ξεπέραςμα της προσωπολατρίας και των συνεπειών της», που δημοσιεύτηκε στις αρχές Ιουλίου στη Δύση, θεωρήθηκε από τα φιλοδυτικά έντυπα, ότι αποτελούσε απάντηση στα δυτικά κομμουνιστικά κόμματα και εξηγούσε τους λόγους που δεν κατάφεραν να σταματήσουν τα εγκλήματα του Στάλιν.

Ο *Νέος Κόσμος* αναδημοσίευσε την απόφαση του ΚΚΣΕ και τη χαρακτήρισε «σπουδαιότατο, ιστορικής σημασίας ντοκουμέντο», καθώς, όπως υποστήριζε, φώτιζε εμπειριστατώμενα τις αιτίες που οδήγησαν στην εμφάνιση της προσωπολατρίας. Έτσι, υιοθέτησε την άποψη που εξέφραζε, ότι δηλαδή η επιβολή σιδερένιας πειθαρχίας και η συγκέντρωση όλης της εξουσίας στα χέρια του Στάλιν ήταν αρχικά απαραίτητες για την οικοδόμηση και εδραίωση του σοσιαλισμού και για τον αγώνα εναντίον των εχθρών του που προσπαθούσαν να την εμποδίσουν. Σύμφωνα με το άρθρο, το λάθος του Στάλιν ήταν ότι επέτρεψε τη δημιουργία της προσωπολατρίας και πίστευε ότι όσο θα προχωρούσε η οικοδόμηση του σοσιαλισμού, η ταξική πάλη θα οξυνόταν παραβιάζοντας έτσι τη σοσιαλιστική νομιμότητα και ζημιώνοντας την υπόθεση του σοσιαλισμού. Το περιοδικό υπογράμμισε ότι η προσωπολατρία ήταν ξένη προς τη φύση του σοσιαλιστικού καθεστώτος και οδήγησε σε λάθη, τα οποία ωστόσο «δεν άλλαξαν και δε μπορούσαν ν' αλλάξουν το χαρακτήρα και την ουσία του σοσιαλιστικού συστήματος», καταδικάζοντας έτσι την άποψη του Τολλιάτι περί εκφυλισμού της σοβιετικής κοινωνίας χωρίς ωστόσο να αναφέρει το όνομά του. Παράλληλα, χαρακτήρισε την καταδίκη της ως μία «τολμηρή και αμείλιχτη κριτική που αποτελεί μια ακόμη απόδειξη της δύναμης του

⁷² *Ελευθερία*, 22.6.1956.

⁷³ *Η Καθημερινή*, 21.6.1956.

⁷⁴ «Δρυός πεσούσης», *Η Καθημερινή*, 21.6.1956.

σοσιαλιστικού καθεστώτος», μία κριτική που, όπως υποστήριζε, δε θα επιχειρούνταν ποτέ στις καπιταλιστικές χώρες. Σύμφωνα με το περιοδικό, η πρωτοβουλία της σοβιετικής ηγεσίας αποσκοπούσε στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών για την προώθηση των συμφερόντων της εργατικής τάξης και την περαιτέρω ενίσχυση του σοσιαλισμού, στόχος που ο *Νέος Κόσμος* διαβεβαίωνε ότι θα επιτυγχανόταν. Είναι χαρακτηριστικό ότι το περιοδικό συνέχισε την τακτική του να μην αναφέρεται σε εγκλήματα, αλλά σε λάθη, αδυναμίες και ελλείψεις, τις οποίες όμως για πρώτη φορά από το συνέδριο συνέδεε άμεσα με το όνομα του Στάλιν. Στο ίδιο άρθρο επιχείρησε τον απολογισμό των κυριότερων θέσεων του 20ού Συνεδρίου τονίζοντας ότι «συμβάλλουν στο δυνάμωμα της δράσης όλων των προοδευτικών δυνάμεων και στη δική μας χώρα» και ότι παρά την αντικομμουνιστική και αντισοβιετική προπαγάνδα της Δύσης χαιρετίστηκαν από τους λαούς τόσο των σοσιαλιστικών όσο και των καπιταλιστικών χωρών.⁷⁵

Τις ημέρες εκείνες το βλέμμα του ελληνικού Τύπου στράφηκε στην ανεπίσημη επίσκεψη του Σοβιετικού υπουργού Εξωτερικών Ντμίτρι Σεπίλοφ στην Αθήνα που ανακοινώθηκε στα μέσα του Ιουνίου και πραγματοποιήθηκε στις 28 του μήνα με την ευκαιρία του ταξιδιού του στο Κάιρο. Η επίσκεψη του Σεπίλοφ χαρακτηρίστηκε από όλες τις πλευρές ως ένα σημαντικό διπλωματικό γεγονός, καθώς ήταν η πρώτη φορά που Σοβιετικός υπουργός επισκεπτόταν τη χώρα. Κατά τη διάρκεια της τριήμερης παραμονής του στην Ελλάδα ο Σεπίλοφ είχε συνομιλίες με τον Έλληνα ομόλογό του και τον πρωθυπουργό. Η ελληνική πλευρά ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτική. Οι συζητήσεις κινήθηκαν κυρίως γύρω από οικονομικά ζητήματα, ενώ ο Σοβιετικός υπουργός δήλωσε την πρόθεση της Μόσχας να στηρίξει και πάλι την ελληνική προσφυγή για το Κυπριακό στον ΟΗΕ. Παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξε από αποτέλεσμα, οι δύο πλευρές εξέφρασαν την ικανοποίησή τους, ενώ η ελληνική κυβέρνηση αποδέχτηκε την πρόταση του Σεπίλοφ να επισκεφτεί τη Μόσχα.

Πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες, όπως και ο εγχώριος Τύπος, ερμήνευσαν την επίσκεψη του Σοβιετικού υπουργού ως προσπάθεια προσέγγισης από την πλευρά της Μόσχας στα πλαίσια της πολιτικής της ειρηνικής συνύπαρξης. Έτσι, στάθηκε αφορμή για να εξεταστεί και πάλι το ζήτημα της μεταβολής της σοβιετικής πολιτικής από τις ελληνικές εφημερίδες.

Οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες χαρακτήρισαν το γεγονός «σοβιετική επίθεση ειρήνης»⁷⁶ και το αντιμετώπισαν με επιφυλακτικότητα. Από τη μία, εκφράστηκαν θετικά για τη

⁷⁵ «Ντοκουμέντο ιστορικής σημασίας», *Νέος Κόσμος*, Αύγουστος 1956.

⁷⁶ *Η Καθημερινή*, 13.6.1956 και *Ακρόπολις* 1.7.1956.

σοβιετική πρωτοβουλία και για το ενδεχόμενο ανάπτυξης οικονομικών, εμπορικών και πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Σοβιετικής Ένωσης, από την άλλη όμως δεν έπαυαν να τονίζουν ότι το Κρεμλίνο θα έπρεπε να πείσει για την ειλικρίνεια των προθέσεών του για ειρηνική συνύπαρξη και συνεργασία με πράξεις. Ο Α. Α. Αντωνακάκης σε άρθρο του στην *Καθημερινή* υπογράμμισε ότι ήταν στο χέρι της σοβιετικής ηγεσίας να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στην Ελλάδα και τις άλλες δυτικές χώρες απέχοντας από την ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις τους, διακόπτοντας την έμμεση και άμεση υποστήριξη των κομμουνιστικών κομμάτων και συγκεκριμένα για την Ελλάδα θέτοντας τέλος στην κηδεμονία των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, ώστε να παύσουν να απειλούν μέσω των σοβιετικών στρατευμάτων τα βόρεια σύνορα της χώρας.⁷⁷

Παράλληλα, ο φιλοκυβερνητικός Τύπος σημείωνε ότι η Μόσχα προσπαθούσε να επωφεληθεί από την κρίση στις σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και τους συμμάχους της που είχε προκληθεί εξαιτίας του Κυπριακού, ενώ από την άλλη την κατηγορούσαν ότι δε στήριζε την υπόθεση του κυπριακού λαού και δεν καταδίκασε τα εγκλήματα των Βρετανών σε βάρος του προκειμένου να μη χαλάσει τις σχέσεις της με τη Μεγάλη Βρετανία που μόλις είχε αρχίσει να βελτιώνει στα πλαίσια της ειρηνικής συνύπαρξης. Ωστόσο, η σχετική δήλωση του Σεπίλοφ για στήριξη της ελληνικής προσφυγής φαίνεται ότι καθυσάχασε την ελληνική πλευρά. Μετά την αναχώρηση του Σοβιετικού υπουργού από την Ελλάδα οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες εξέφρασαν την ικανοποίησή τους για τον τρόπο που η κυβέρνηση χειρίστηκε το γεγονός και επανέλαβαν την ανάγκη να προβεί η σοβιετική ηγεσία σε πράξεις προκειμένου να αποδείξει την ειλικρίνεια των προθέσεών της.

Το *Βήμα* και η *Ελευθερία* θεωρούσαν δεδομένη τη μεταβολή της σοβιετικής πολιτικής και αντιμετώπισαν την προσέγγιση της Μόσχας με ιδιαίτερη ικανοποίηση υποστηρίζοντας ότι αποτελούσε μία καλή ευκαιρία για τη βελτίωση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων και τη σύναψη οικονομικών και εμπορικών συμφωνιών που θα ωφελούσαν την Ελλάδα, από την άλλη, όμως δεν παρέλειψαν να αναφερθούν και στις διαφορές που χώριζαν της δύο χώρες. Επιπλέον, η *Ελευθερία* σημείωνε ότι, δεδομένης της θετικής ψήφου που είχε λάβει η ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ για το Κυπριακό και των δηλώσεων του Σεπίλοφ, η Σοβιετική Ένωση αποτελούσε έναν πολύ σημαντικό σύμμαχο στην κυπριακή υπόθεση.⁷⁸ Το *Βήμα* χαρακτήρισε την επίσκεψη

⁷⁷ «Η επίσκεψις του κ. Σεπίλοφ εις τας Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 17.6.1956.

⁷⁸ «Δύο χώραι», *Ελευθερία*, 17.6.1956.

Σεπίλοφ «ευτυχούς εκβάσεως γεγονός» και μία «καλή αρχή επαφής και αμοιβαίας κατανόησης»,⁷⁹ ενώ σύμφωνα με την *Ελευθερία* αποτελούσε «θετική πρόοδο» και «υπόθεση μακράς πνοής» και δημιούργησε ένα θετικό κλίμα, που αν η ελληνική κυβέρνηση αξιοποιούσε θα μπορούσε να αποδειχτεί ωφέλιμο και για τις δυο πλευρές. Παράλληλα, η εφημερίδα υποστήριζε ότι η προσπάθεια για ειρηνική συνύπαρξη των δύο συνασπισμών ήταν απαραίτητη για την επιβίωση της ανθρωπότητας και γι' αυτό ειλικρινής, καθώς σε περίπτωση πολεμικής σύγκρουσης η πυροδότηση των υδρογονικών όπλων θα μπορούσε να αποβεί μοιραία. Επιπλέον, συμπλήρωνε ότι η πρωτοβουλία προήλθε από τη Μόσχα, διότι ήταν εκείνη που μέχρι τότε απειλούσε την παγκόσμια ειρήνη.⁸⁰

Ο αριστερός Τύπος, όπως ήταν φυσικό, χαιρέτισε τη σοβιετική πρωτοβουλία και έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις δηλώσεις του Σοβιετικού υπουργού για ανάπτυξη των ελληνοσοβιετικών οικονομικών σχέσεων και στήριξη στο ζήτημα της Κύπρου. Η *Αυγή* χαρακτήρισε τον Σεπίλοφ «αληθινό φίλο» και «φορέα ειρήνης και φιλίας της μεγάλης πατρίδας του προς τους Έλληνες».⁸¹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις απόψεις της Αριστεράς παρουσιάζει το άρθρο του βουλευτή της ΕΔΑ Ηλία Ηλιού, που δημοσιεύτηκε στην *Αυγή* την ημέρα της άφιξης του Σοβιετικού υπουργού στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τον Ηλιού η αλλαγή της πολιτικής της Μόσχας εγκαινίασε μία νέα εποχή στην ιστορία της ανθρωπότητας και απέδειξε ότι η Μόσχα αποτελούσε τη συνεπέστερη εγγυήτρια δύναμη της αυτοτέλειας των λαών και της ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας χωρών με διαφορετικά πολιτικοοικονομικά συστήματα. Έτσι, ο βουλευτής υπογράμμισε ότι οι ελληνοσοβιετικές επαφές δημιουργούσαν μεγάλες προσδοκίες στον λαό και τους πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες της χώρας ανεξαρτήτως ιδεολογίας και πρόσφεραν την ευκαιρία για σημαντικές οικονομικές και αμυντικές συμφωνίες μεταξύ των δύο χωρών, όπως συνέβαινε την εποχή εκείνη και σε άλλες χώρες, εάν η κυβέρνηση κατάφερνε να τις αξιοποιήσει.⁸²

Ο *Νέος Κόσμος* ανέφερε ότι η θετική αντιμετώπιση που επεφύλαξε ο εγχώριος Τύπος στο γεγονός της επίσκεψης Σεπίλοφ αντανάκλουσε την επιθυμία ευρύτατων στρωμάτων του λαού για αλλαγή στον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας δεδομένης της δυσαρέσκειας που προκαλούσαν οι χειρισμοί των Δυτικών στην κυπριακή υπόθεση. Παράλληλα, τόνιζε τη

⁷⁹ «Υπήρξε μία καλή αρχή επαφής», *Το Βήμα*, 1.7.1956.

⁸⁰ «Ο απολογισμός», *Ελευθερία*, 1.7.1956.

⁸¹ *Η Αυγή*, 29.6.1956.

⁸² «Με εθνικό ρεαλισμό», *Η Αυγή*, 28.6.1956.

σημασία του γεγονότος για το ξεκίνημα μίας ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας που θα συνέβαλλε στην προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων.⁸³

Μετά το πέρας των ελληνοσοβιετικών συνομιλιών οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες κατηγόρησαν την κυβέρνηση ότι δεχόμενη πιέσεις από τους Αμερικανούς επέδειξε παθητική στάση και υπερβολική διστακτικότητα αποτυγχάνοντας να αξιοποιήσει την ευκαιρία που παρουσιάστηκε. Ωστόσο, δεν παρέλειψαν να σημειώσουν την ικανοποίηση που εξέφρασαν οι Έλληνες ιθύνοντες αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο για περαιτέρω επαφές με το Κρεμλίνο.

Το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ σχολιάστηκε από τον ελληνικό Τύπο σε συνάρτηση με τις εκλογές του Φεβρουαρίου, το Κυπριακό και τον αντιδυτικισμό, που είχε προκληθεί από τους χειρισμούς των Δυτικών στην υπόθεση της Κύπρου, καθώς και την προσπάθεια προσέγγισης της Αθήνας από τη Μόσχα. Οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες εκμεταλλεύτηκαν τις διακηρύξεις των Σοβιετικών ηγετών περί λαϊκών μετώπων κατηγορώντας τη Δημοκρατική Ένωση ως τέτοιο προκειμένου να την πλήξουν ενόψει των εκλογών. Παράλληλα, στην προσπάθειά τους να σταματήσουν τις φωνές που ακούγονταν περί πολιτικής ίσης φιλίας που θα ωφελούσε την κυπριακή υπόθεση προέβαλλαν την άποψη, ότι η Μόσχα λειτουργούσε σε βάρος του κυπριακού λαού αποφεύγοντας να σχολιάσει και να καταδικάσει τα κατασταλτικά μέτρα των Βρετανών εναντίον του, ώστε να μη θέσει σε κίνδυνο τις σχέσεις της με τη Βρετανία που μόλις είχαν αρχίσει να εξομαλύνονται στα πλαίσια της ειρηνικής συνύπαρξης. Εξέφραζαν άλλωστε την άποψη ότι για τη σοβιετική ηγεσία ήταν περισσότερο σημαντικό να αναπτύξει καλές σχέσεις με τις μεγάλες δυτικές δυνάμεις παρά με μία μικρή χώρα, όπως η Ελλάδα. Με τον τρόπο αυτό προσπαθούσαν ίσως να δικαιολογήσουν την επιμονή της κυβέρνησης να λύσει το Κυπριακό στα πλαίσια της δυτικής συμμαχίας, ακόμη κι αν ήταν αναγκασμένη να κάνει πολλούς συμβιβασμούς. Οι κεντρώες εφημερίδες παρέμεναν φιλοδυτικές, αλλά παράλληλα έδειχναν περισσότερη πίστη στις διακηρύξεις των Σοβιετικών ηγετών και υποστήριζαν ότι δεδομένης της στήριξης των ελληνικών προσφυγών στον ΟΗΕ η Μόσχα μπορούσε να διαδραματίσει θετικό ρόλο στο ζήτημα της Κύπρου. Για τον αριστερό Τύπο οι διακηρύξεις και η πρωτοβουλία της Μόσχας να προσεγγίσουν την Αθήνα αποδείκνυαν ότι η χώρα δεν απειλούνταν από τη Σοβιετική Ένωση, όπως υποστήριζαν οι φιλοδυτικοί, κι ότι μπορούσε να στηριχτεί σε αυτή και να σταματήσει τον μονόπλευρο δυτικό προσανατολισμό.

⁸³ «Εσωτερική Ανασκόπηση», *Νέος Κόσμος*, Αύγουστος 1956, σ. 89.

Παρά τις επιφυλάξεις της ελληνικής κυβέρνησης το ευνοϊκό κλίμα που δημιούργησε το 20ό Συνέδριο και η απογοήτευση από τη δυτική πολιτική στο Κυπριακό οδήγησε σε περαιτέρω επαφές ανάμεσα στην Ελλάδα και τον ανατολικό συνασπισμό. Περίπου έναν μήνα μετά την επίσκεψη του Σεπίλοφ, η κυβέρνηση αποκατέστησε τις διπλωματικές σχέσεις της με την Ουγγαρία και τη Ρουμανία και ορίστηκε Τσεχοσλοβάκος πρέσβης στην Αθήνα, ενώ παράλληλα έγιναν προσεκτικά βήματα για την εξομάλυνση των ελληνοβουλγαρικών και των ελληνοαλβανικών σχέσεων. Την ίδια εποχή επιχειρήθηκε μία πρώτη, μετά την κατάρρευση των τριμερών βαλκανικών συμφώνων, ανεπίσημη προσέγγιση με τον Τίτο, τον οποίο η κυβέρνηση θεωρούσε απαραίτητο σύμμαχο σε περιφερειακό επίπεδο και στο Κυπριακό, αφού διαβεβαιώθηκε ότι παρά τις προσπάθειες των Σοβιετικών να τον επαναφέρουν στον ανατολικό συνασπισμό θα παρέμενε αδέσμευτος.⁸⁴ Παρά την αρχική αμφισβήτηση η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να αποσπάσει και να διατηρήσει τη στήριξη των σοσιαλιστικών χωρών στον ΟΗΕ για την κυπριακή υπόθεση κι έτσι τον Οκτώβριο στάλθηκε στη Σοβιετική Ένωση και σε άλλες χώρες του ανατολικού συνασπισμού ειδικός απεσταλμένος προκειμένου να ενημερώσει τις κυβερνήσεις τους για το ζήτημα της Κύπρου. Τρεις μήνες αργότερα, τον Ιανουάριο του 1957, ελληνική αντιπροσωπεία επισκέφτηκε τη Μόσχα, όπου υπογράφηκε νέο εμπορικό πρωτόκολλο, που προέβλεπε μεγάλη αύξηση των ανταλλαγών.⁸⁵ Οι συμφωνίες της Αθήνας με τις ανατολικές χώρες παρέμειναν στα πλαίσια του εμπορίου και απορρίφθηκαν οι σοβιετικές προτάσεις για πολυμερή πολιτική συνεργασία.⁸⁶ Η ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε ότι η προσέγγιση με τον ανατολικό συνασπισμό θα ενίσχυε την ασφάλειά της και τη θέση της στο Κυπριακό, παρέμενε όμως διστακτική, καθώς θεωρούσε ότι ο «από βορρά κίνδυνος» ήταν ακόμη υπαρκτός. Επιπλέον, παρά τη δυσαρέσκειά της παρέμενε πιστή στον δυτικό της προσανατολισμό και απέφυγε κινήσεις που θα τον έθεταν σε κίνδυνο.

Ακόμη πιο άμεσος και σημαντικός ήταν ο αντίκτυπος του 20ού Συνεδρίου στην ελληνική Αριστερά. Η απόφαση της σοβιετικής ηγεσίας να προχωρήσει στην καθαίρεση των σταλινικών ηγετών οδήγησε στην αποπομπή της ηγετικής ομάδας του Ζαχαριάδη στην 6η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, στις 11-12 Μαρτίου στο Βουκουρέστι, με παρέμβαση των κομμάτων έξι

⁸⁴ Σωτήρης Βαλντέν, «Η ελληνική “ανατολική” και βαλκανική πολιτική», στο *Ελλάδα και ανατολικές χώρες, 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, τ1, Αθήνα (Οδυσσέας), 1991, σ. 122.

⁸⁵ Σωτήρης Βαλντέν, «Κυπριακό, κρίση εξαγωγών και ανατολικό εμπόριο: η γρήγορη ανάπτυξη», ό.π., σ. 139.

⁸⁶ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Ασφάλεια και ύφεση: τα όρια του “λειτουργισμού”», στο *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Αθήνα (Πατάκη), 2008, σ. 237.

ανατολικών χωρών στις οποίες ζούσαν ελληνικές προσφυγικές κοινότητες (ΕΣΣΔ, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία). Οι κατηγορίες που αποδόθηκαν στον Ζαχαριάδη αφορούσαν στην πολιτική γραμμή που ακολουθούσε, την παραβίαση της εσωκομματικής δημοκρατίας και της αρχής της συλλογικής καθοδήγησης και τέλος, στην έλλειψη φροντίδας για τα παράνομα στελέχη του κόμματος. Παρόμοιες κατηγορίες εναντίον του είχαν εκφραστεί νωρίτερα και στο εσωτερικό του ΚΚΕ από μέλη που ασπάστηκαν τις απόψεις του Χρυσιστόφ περί προσωπολατρίας, γεγονός που οδήγησε στη διάσπαση του κόμματος ανάμεσα σε «ζαχαριαδικούς» και «αντιζαχαριαδικούς» και στη συνέχεια στην άγρια σύγκρουση τους τον Σεπτέμβριο του 1955 στην Τασκένδη.

Μετά την καθαίρεση του Ζαχαριάδη νέος πρόεδρος του Πολιτικού Γραφείου ορίστηκε ο Απόστολος Γκρόζος, ενώ τη Γραμματεία ανέλαβε ο Κώστας Κολιγιάννης. Η νέα ηγεσία προχώρησε στην επεξεργασία μίας νέας πολιτικής γραμμής στη βάση των αποφάσεων του 20ού Συνεδρίου, η οποία διακηρύχθηκε στην 7η Ολομέλεια, τον Φεβρουάριο του 1957, στην οποία ο Ζαχαριάδης καθαιρέθηκε από την Κεντρική Επιτροπή και διαγράφηκε από το κόμμα. Η νέα πολιτική συνιστούσε την οριστική εγκατάλειψη της άποψης του πρώην ηγέτη περί ξεπεράσματος του αστικοδημοκρατικού σταδίου και ύπαρξης «επαναστατικής κατάστασης» σοσιαλιστικού χαρακτήρα στην Ελλάδα. Η γραμμή αυτή βέβαια είχε μεταβληθεί ήδη από το 1954 μετά από παρέμβαση του ΚΚΣΕ, στα πλαίσια πιθανώς της νέας πολιτικής του Κρεμλίνου, ωστόσο η εγκατάλειψή της επισημοποιήθηκε στην 7η Ολομέλεια με την «Προγραμματική Διακήρυξη του ΚΚΕ προς τον ελληνικό λαό».⁸⁷ Στο πρόγραμμα γινόταν αποδεκτή η θεωρία των σταδίων και περιγραφόταν το πρώτο στάδιο της επαναστατικής διαδικασίας, το «εθνικό, αντιιμπεριαλιστικό, δημοκρατικό», η εθνική δημοκρατική αλλαγή, η οποία θα πραγματοποιούνταν από μία «πατριωτική κυβέρνηση συνασπισμού εργατών-αγροτών-μεσαίας τάξης, της εθνικής αστικής τάξης και όλων γενικά των άλλων αντιιμπεριαλιστικών-δημοκρατικών δυνάμεων».⁸⁸ Σύμφωνα με το πρόγραμμα η δημοκρατική αλλαγή ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί ειρηνικά.

⁸⁷ Χριστόφορος Βερναρδάκης και Γιάννης Μαυρής, «Το ΚΚΕ και οι σχέσεις εκπροσώπησης με το εαμικό κοινωνικό μπλοκ και τη “συνέχειά” του (1941-1967)», στο *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα: οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, Αθήνα (Εξάντας) 1991, σ. 111-112.

⁸⁸ «Προγραμματική Διακήρυξη του ΚΚΕ προς τον ελληνικό λαό», στο *Το ΚΚΕ: επίσημα κείμενα*, τ8: 1956-1961, Αθήνα (Σύγχρονη εποχή) 1997, σ. 202-212.

Οι διεργασίες που συντελούνταν στο ΚΚΕ αντανακλώνται και στην ΕΔΑ, στο εσωτερικό της οποίας είχε αρχίσει, ήδη πριν το 20ό Συνέδριο, να διαμορφώνεται μία ομάδα, αποτελούμενη κυρίως από διανοούμενους, που εξέφραζε το αίτημα για εκδημοκρατισμό και φιλελευθεροποίηση. Τον Ιούλιο του 1956 πραγματοποιήθηκε η Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του κόμματος στην οποία υιοθετήθηκε το πρόγραμμα της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής», που θεμελιωνόταν πάνω στην αρχή της ειρηνικής συνύπαρξης και την εκτίμηση για δυνατότητα ειρηνικού περάσματος στον σοσιαλισμό. Παράλληλα, ψηφίστηκε νέο καταστατικό που προέβλεπε τη μετατροπή της ΕΔΑ σε ενιαίο κόμμα, υπογράμμιζε ότι «δρα εντός των πλαισίων της συνταγματικής νομιμότητας και του κοινοβουλευτισμού» και καθόριζε τη δημοκρατική διοίκηση και δομή της.⁸⁹ Η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΣΕ εκτιμώντας ότι η ΕΔΑ είχε μεγάλη απήχηση στον ελληνικό λαό και τη δυνατότητα να αναδειχθεί σε ένα ισχυρό κόμμα εργαζομένων υπέδειξε στην ηγεσία του ΚΚΕ να μεταθέσει το κέντρο βάρους στην ΕΔΑ και να ενταχθούν σε αυτή τα στελέχη και τα μέλη που βρίσκονταν στην Ελλάδα.⁹⁰ Έτσι, με δεδομένη και τη μεγάλη οργανωτική συρρίκνωση του ΚΚΕ, αποφασίστηκε επίσημα στην 8η Ολομέλεια, τον Ιανουάριο του 1958, η διάλυση των παράνομων οργανώσεων και η ένταξη όλων των κομμουνιστών και των συμπαθούντων στην ΕΔΑ «για να δουλέψουν μέσα στις γραμμές της, για να τη μετατρέψουν σε μαζικό κόμμα, ικανό να οργανώσει τις δυνάμεις και να καθοδηγήσει τον αγώνα της εργατικής τάξης, της αγροτιάς και των άλλων εργαζόμενων στρωμάτων».⁹¹ Το κέντρο λήψης αποφάσεων άρχισε σταδιακά να μετατοπίζεται από το εξωτερικό στην Ελλάδα και η ΕΔΑ από απλός εκλογικός μηχανισμός μετατράπηκε σε κύριο φορέα της Αριστεράς. Λίγους μήνες αργότερα, στις εκλογές του Μαΐου, χάρη στις διεργασίες που συντελούνταν στο εσωτερικό της Αριστεράς, η ΕΔΑ κατάφερε να κερδίσει το 24,4% των ψήφων του εκλογικού σώματος και αναδείχτηκε σε αξιωματική αντιπολίτευση, γεγονός που προκάλεσε νέο κύμα διώξεων εναντίον της. Την περίοδο 1958-1965 η ΕΔΑ αναπτύχθηκε ραγδαία και αποτέλεσε το μοναδικό μαζικό κόμμα της Αριστεράς. Αυτό ωστόσο δημιουργούσε ανησυχία στην ηγεσία του ΚΚΕ και τον φόβο ότι θα χανόταν ο έλεγχος των κομμουνιστών στην Ελλάδα. Έτσι, τον Φεβρουάριο του 1965 στην 8η Ολομέλεια της ΚΕ αποφασίστηκε η άρση της απόφασης του 1958 και η δημιουργία νέων παράνομων οργανώσεων εκτός και εντός του πλαισίου της ΕΔΑ

⁸⁹ *Η Αυγή*, 5.7.1956.

⁹⁰ Σπύρος Λιναρδάτος, «η 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ», στο *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ3: 1955-1961, Αθήνα (Παπαζήση), 1978, σ. 226.

⁹¹ «Απόφαση της 8ης Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ», στο *Το ΚΚΕ: επίσημα κείμενα*, ό.π., σ. 261.

που θα αναλάμβαναν την καθοδήγησή της, γεγονός που οδήγησε στην υπονόμευσή της.⁹² Η απόφαση αυτή αντανάκλυνε πιθανότατα και τις μεταβολές στο εσωτερικό του ΚΚΣΕ, όπου τέσσερις μήνες νωρίτερα είχε καθαιρεθεί ο Χρουστσόφ και την ηγεσία του κόμματος ανέλαβε ο Λεονίντ Μπρέζνιεφ, ο οποίος διαφοροποιήθηκε από την πολιτική γραμμή του προηγούμενου ηγέτη.

⁹² Χριστόφορος Βερναρδάκης και Γιάννης Μαυρής, *ό.π.*, σ. 94-95.

3. Η πολωνική και η ουγγρική κρίση του φθινοπώρου

Η αναθεώρηση της πολιτικής του Στάλιν, που επιβλήθηκε και στις χώρες που βρίσκονταν υπό σοβιετική επιρροή, σε συνδυασμό με την αποκατάσταση των σοβιετογιουγκοσλαβικών σχέσεων δύο χρόνια αργότερα και την καταγγελία του σταλινισμού και των εγκλημάτων του οκτώ μήνες μετά, στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, είχαν δραματικές συνέπειες για τα σοσιαλιστικά καθεστώτα. Για τα περισσότερα από αυτά ο αντιτιτοϊσμός ήταν ο νομιμοποιητικός τους παράγοντας. Έτσι, η αποκατάσταση του Τίτο και πολύ περισσότερο η γραμμή που υπαγορεύτηκε από το Κρεμλίνο, δηλαδή να ακολουθήσουν το παράδειγμά του, άρα τον δικό τους δρόμο για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, προκάλεσαν σύγχυση σε όσους παρέμεναν πιστοί στον σταλινισμό.

Ο αποπροσανατολισμός των κομμάτων, που παρατηρήθηκε σε όλες τις χώρες του ανατολικού συνασπισμού, σε συνδυασμό με άλλους τέσσερις παράγοντες οδήγησε λίγους μήνες μετά το 20ό Συνέδριο στην έκρηξη μίας βίαιης εξέγερσης στο εσωτερικό του. Οι άλλοι τέσσερις ήταν μία δυσαρεστημένη ιντελιγκέντσια, μία εργατική και αγροτική τάξη εξοργισμένη από το διαρκώς μειούμενο βιοτικό επίπεδο, μία νέα κομματική ηγεσία που ανέμενε να διαδεχτεί την προηγούμενη και ένας εθνικισμός που τροφοδοτούνταν από έναν βαθιά ριζωμένο αντιρωσισμό και στρεφόταν εναντίον της σοβιετικής επιρροής. Από τους τέσσερις αυτούς παράγοντες κανένας δεν εντοπιζόταν στην Αλβανία. Στη Βουλγαρία παρατηρούνταν οι δύο πρώτοι, ωστόσο η βουλγαρική ηγεσία μπορούσε να χαλιναγωγήσει τους διανοούμενους, τους εργάτες και τους αγρότες. Στην Τσεχοσλοβακία και την Ανατολική Γερμανία οι διανοούμενοι και η εργατική τάξη είχαν εκδηλώσει τη δυσαρέσκειά τους τρία χρόνια νωρίτερα με μαζικές διαδηλώσεις και απεργίες, και μάλιστα με δραματικά αποτελέσματα στην περίπτωση της δεύτερης. Στην Ανατολική Γερμανία, επιπλέον, παρατηρούνταν ιδιαίτερα εχθρικά αισθήματα προς τους Σοβιετικούς. Από την άλλη, στη Ρουμανία ο αντιρωσισμός ήταν πιο έντονος από ό,τι στις άλλες χώρες, ωστόσο η δυσαρέσκεια που εκφραζόταν από τους εργάτες και τους αγρότες ήταν ελάχιστη. Μόνο στην Πολωνία και την Ουγγαρία εντοπιζόνταν και οι τέσσερις παράγοντες και οδήγησαν στα δραματικά γεγονότα του φθινοπώρου.¹

¹ R. J. Crampton, «The Retreat from Stalinism, 1953-6», στο *Eastern Europe in the Twentieth Century and after*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη (Routledge) 1997, σ. 282.

3.1. Ο Πολωνικός Οκτώβρης

Η εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Πολωνία οφειλόταν αποκλειστικά στη νίκη και τη δύναμη του Κόκκινου Στρατού, όπως συνέβη στην Ανατολική Γερμανία, τη Ρουμανία και την Ουγγαρία.² Το κομμουνιστικό κόμμα της Πολωνίας είχε διαλυθεί το 1938 και οι Πολωνοί κομμουνιστές υστερούσαν σε οργάνωση.³ Τέσσερα χρόνια αργότερα στάλθηκε από τη Μόσχα μια ομάδα Πολωνών κομμουνιστών με στόχο την ανασυγκρότηση του κόμματος. Έτσι, δημιουργήθηκε το Πολωνικό Εργατικό Κόμμα, του οποίου ηγήθηκε ο Βλαντίσλαβ Γκομούλκα, ένας ηγέτης με σχετικά μικρή εξάρτηση από τη Μόσχα. Στην Πολωνία, σε αντίθεση με τις άλλες χώρες του σοσιαλιστικού συνασπισμού, οι σταλινικοί κομμουνιστές που διατηρούσαν στενές σχέσεις με το Κρεμλίνο δεν κατάφεραν να κυριαρχήσουν στο κόμμα. Η εξουσία βρισκόταν κυρίως στα χέρια των εγχώριων κομμουνιστών.⁴ Το καλοκαίρι του 1944 ο Κόκκινος Στρατός μπήκε ως απελευθερωτής στην Πολωνία και στήριξε τη δημιουργία μιας προσωρινής κυβέρνησης συνασπισμού με τους κομμουνιστές επικεφαλής. Μέσα στα επόμενα δύο χρόνια οι τελευταίοι σταθεροποίησαν την πολιτική τους δύναμη και ο συνασπισμός τους βγήκε νικητής στις εκλογές του 1947. Τον Δεκέμβριο του επόμενου χρόνου, αφού εκδίωξαν τους πολιτικούς τους αντιπάλους εκτός και εντός του συνασπισμού με την κατηγορία της δεξιάς-εθνικιστικής παρέκκλισης, συμπεριλαμβανομένου και του Γκομούλκα, ενώθηκαν με το σοσιαλιστικό κόμμα ιδρύοντας το Ενωμένο Εργατικό Κόμμα Πολωνίας με γενικό γραμματέα τον Μπολέσλαβ Μπιέρουτ, το οποίο έκτοτε μονοπόλησε την πολιτική σκηνή μετατρέποντας την Πολωνία σε μονοκομματικό κράτος με κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία και σε δορυφόρο της Μόσχας.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, ωστόσο, δεν επέτρεψαν την πλήρη σοβιετοποίησή της. Η Πολωνία ήταν μια χώρα βαθιά καθολική, κυρίως αγροτική εξαιτίας της καταστροφής της βιομηχανίας της στη διάρκεια του πολέμου και ρωσοφοβική εξαιτίας του διαμελισμού της το 1939 ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και τη Γερμανία, της εξόντωσης χιλιάδων Πολωνών στο

² Eric Hobsbawm, «Ο υπαρκτός σοσιαλισμός», στο *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, (μτφ.: Βασίλης Καπετανγιάννης), Αθήνα (Θεμέλιο) 2006 (α' αγγλ. έκδ.: Λονδίνο 1994), σ. 506.

³ Στη «μυστική έκθεση» του ο Χρυστόφοφ παραδέχτηκε, ότι ο αποδεκατισμός του πολωνικού κομμουνιστικού κόμματος από τον Στάλιν στα πλαίσια των μαζικών εκκαθαρίσεων των τελών της δεκαετίας του 1930 είχε στηριχθεί σε ψευδή στοιχεία.

⁴ Johanna Granville, «Hungarian and Polish Reactions to the Events of 1956: New Archival Evidence», *Europe-Asia Studies*, 7, τ.χ. 53 (Νοέμβριος 2001), σ. 1052.

Κατύν με διαταγή του Στάλιν, τα πτώματα των οποίων βρέθηκαν σε μαζικούς τάφους το 1943 από τους Γερμανούς, και τέλος, εξαιτίας της παθητικής στάσης των Σοβιετικών στη διάρκεια της εξέγερσης της Βαρσοβίας το 1944, όταν τα γερμανικά στρατεύματα κατέστειλαν τις δυνάμεις των Πολωνών αντιστασιακών. Για στρατηγικούς λόγους, ωστόσο, αποτελούσε προτεραιότητα για τη σοβιετική κυριαρχία κι έτσι οι κομμουνιστές επέτρεψαν σε μικρό βαθμό τη θρησκευτική έκφραση, δημιούργησαν στενούς δεσμούς με τους αγρότες και η κολεκτιβοποίηση δεν πήρε τις τραγικές διαστάσεις που παρατηρήθηκαν στις άλλες χώρες.⁵ Είναι επίσης ενδεικτικό το γεγονός ότι οι εκκαθαρίσεις της περιόδου 1949-1953 στην Πολωνία διακρίνονται για την ηπιότητά τους, καθώς όσοι κρίθηκαν ένοχοι φυλακίστηκαν για τρία-τέσσερα χρόνια, αλλά δεν πραγματοποιήθηκαν εκτελέσεις, όπως στην περίπτωση του Γκομούλκα.

Το 1953 η Πολωνία υιοθέτησε και αυτή τη «νέα πορεία», που διακηρύχθηκε από το Κρεμλίνο, αλλά με μια μικρή καθυστέρηση και πιο συγκρατημένα σε σύγκριση με τις άλλες χώρες. Στις επιταγές της Μόσχας για συλλογική ηγεσία ο Μπιέρουτ απάντησε με παραίτηση από τη θέση του πρωθυπουργού τον Μάρτιο του 1954, την οποία ανέλαβε ο Γιούζεφ Τσιρανκιέβιτς.⁶ Την ίδια χρονιά αφέθηκε ελεύθερος ο Γκομούλκα. Αυτό που έδωσε νέα ώθηση στην εφαρμογή της «νέας πορείας» ήταν η αυτομόληση στη Δύση του Πολωνού αντισυνταγματάρχη Γιούζεφ Σβιάτλο, ενός πρώην υψηλόβαθμου αξιωματούχου της διαβόητης κρατικής ασφάλειας, και οι αποκαλύψεις του στα τέλη του έτους σχετικά με τις τρομακτικές ανακριτικές μεθόδους της ασφάλειας, την απάνθρωπη μεταχείριση των φυλακισμένων, τα προνόμια της κομματικής ελίτ και την εξάρτηση από τη Μόσχα. Οι αποκαλύψεις αυτές μεταδόθηκαν και στην Πολωνία και έφεραν σε αμηχανία την ηγεσία του κόμματος, καθώς φανέρωναν πως οι Πολωνοί συνέχιζαν να στερούνται πραγματικής ελευθερίας και εθνικής κυριαρχίας.⁷ Σταδιακά άρχισαν να διαμορφώνονται στο εσωτερικό του ΕΕΚΠ δύο αντίθετες ομάδες: από τη μία βρίσκονταν εκείνοι που υποστήριζαν την αλλαγή πολιτικής και την ανάγκη εκδημοκρατισμού και από την άλλη εκείνοι που αντιτίθονταν σε αυτές.

⁵ R. J. Crampton, «The Communist Takeovers», ό.π., σ. 222.

⁶ Ο Τσιρανκιέβιτς ήταν γενικός γραμματέας του σοσιαλιστικού κόμματος και υποστηρικτής της ένωσης με το εργατικό κόμμα το 1948. Διετέλεσε πρωθυπουργός μετά τις εκλογές του 1947 μέχρι και το 1952, όταν ο γενικός γραμματέας του ΕΕΚΠ, Μπιέρουτ, τον απομάκρυνε και συγκέντρωσε στα χέρια του και τα δύο ανώτατα αξιώματα του καθεστώτος.

⁷ Tony Kemp-Welch, «Dethroning Stalin: Poland 1956 and its Legacy», *Europe-Asia Studies*, 8, τ.χ. 58 (Δεκέμβριος 2006), σ. 1263.

Οι ελπίδες του λαού για κοινωνική δικαιοσύνη, ισότητα και ελευθερία είχαν ήδη αρχίσει να διαψεύδονται και οι οικονομικές συνθήκες συνεχώς επιδεινώνονταν. Η αναγκαστική εκβιομηχάνιση με έμφαση στη βαριά βιομηχανία σε μία χώρα κατά βάση αγροτική είχε δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στην οικονομία και το βιοτικό επίπεδο παρουσίαζε δραματική πτώση. Το 1951 θεσπίστηκε η διανομή τροφίμων με δελτίο και το 1953 πραγματοποιήθηκαν αυξήσεις τιμών, ενώ οι μισθοί συνεχώς μειώνονταν και η πρόσβαση σε καταναλωτικά προϊόντα ήταν περιορισμένη τη στιγμή που υπήρχαν ειδικά καταστήματα που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της κομματικής ελίτ. Παράλληλα, το πογκρόμ εναντίον της εκκλησίας και ιδιαίτερα η φυλάκιση του αρχιεπισκόπου Στεφάν Βισίνσκι το 1953 προκάλεσαν την αντίδραση των καθολικών Πολωνών. Η σοβιετική επιρροή σε όλους τους τομείς της εθνικής ζωής, όπως για παράδειγμα η παρουσία Σοβιετικών αξιωματούχων και συμβούλων στις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας που είχαν στα χέρια τους την ουσιαστική διοίκηση, αποτελούσαν προσβολή για τα εθνικά τους αισθήματα δεδομένου του έντονου αντιρωσισμού τους.⁸

Οι διανοούμενοι του κόμματος διαισθανόμενοι την απογοήτευση και την οργή των ανθρώπων άρχισαν να ασκούν δριμυιά κριτική στις πολιτικές του παρελθόντος και στην ηγεσία του κόμματος και να επεξεργάζονται ιδέες που θα οδηγούσαν στη διαμόρφωση ενός πολωνικού σοσιαλισμού. Παράλληλα, εμφανής ήταν η αμφισβήτηση του καθεστώτος και από τους νέους, οι οποίοι χάρη στη χαλάρωση της λογοκρισίας γνώρισαν έργα Δυτικών συγγραφέων, ενώ ήρθαν σε επαφή και με συνομηλίκους τους από όλο τον κόσμο κατά τη διάρκεια του Παγκόσμιου Φεστιβάλ Νεολαίας που διοργανώθηκε στη Βαρσοβία το καλοκαίρι του 1955.

Οι αποκαλύψεις του Χρυστόφοφ στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ το 1956 για τα τραγικά λάθη και τα εγκλήματα του Στάλιν προκάλεσαν ισχυρούς τριγμούς στην ήδη κλονισμένη πολωνική ηγεσία, με πρώτο θύμα τον σταλινικό Μπιέρουτ, ο θάνατος του οποίου από καρδιακή προσβολή λίγες μόνο ημέρες μετά το συνέδριο σίγουρα διευκόλυνε τη διαδικασία της αποσταλινοποίησης. Τον Μπιέρουτ διαδέχθηκε ο πιστός στη Μόσχα, αλλά ταυτόχρονα μετριοπαθής Έντβαρντ Όχαμπ. Οι Πολωνοί ηγέτες προχώρησαν σε μία κίνηση μοναδική σε ολόκληρο τον σοσιαλιστικό συνασπισμό δίνοντας εντολή να πενταπλασιαστεί ο αριθμός των αντιτύπων της «μυστική έκθεσης» του Χρυστόφοφ που είχε επίσημα συμφωνηθεί να τυπωθεί. Σύντομα άρχισε να πωλείται στη μαύρη αγορά και, σύμφωνα με πολλούς ιστορικούς, από την

⁸ R. J. Crampton, «The Retreat from Stalinism, 1953-6», ό.π., σ. 283-284.

Πολωνία διέρρευσε στη Δύση. Το Κρεμλίνο ήταν εξοργισμένο με τους Πολωνούς συντρόφους και πίστευε πως δε θα μπορούσαν να διαχειριστούν την επικείμενη κρίση.⁹

Η ταχύτατη και ευρεία διάδοσή του ενέτεινε τις συζητήσεις και την κριτική που είχαν ήδη ξεκινήσει κατά τη διάρκεια της «νέας πορείας» και σταδιακά έπαιρναν όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις στην πολωνική κοινωνία, ιδιαίτερα στους κύκλους των διανοούμενων και των φοιτητών που άρχισαν να εκφράζουν την ανάγκη για κοινωνική διαμαρτυρία.¹⁰ Τα κυρίαρχα αιτήματα την ώρα εκείνη ήταν οικονομικές μεταρρυθμίσεις, εκδημοκρατισμός και φιλελευθεροποίηση, ενώ εντάθηκε και η δυσαρέσκεια προς τη σοβιετική ηγεμονία, που εκδηλώθηκε με αντισοβιετικές διαδηλώσεις στη Βαρσοβία. Η κριτική του Χρουστσόφ στις σταλινικές θηριωδίες επανέφερε στη μνήμη του πολωνικού λαού τα εγκλήματα που είχε διαπράξει η Σοβιετική Ένωση σε βάρος του. Στη συνείδησή του η προμήθεια της ΕΣΣΔ με κάρβουνο σε χαμηλότερες τιμές έγινε το σύμβολο της οικονομικής εκμετάλλευσης της Πολωνίας, ενώ η παρουσία Σοβιετικών συμβούλων και αξιωματούχων στις τάξεις του στρατού, και ιδιαίτερα η παρουσία του Σοβιετικού στρατάρχη Κονσταντίν Ροκοσόφσκι στην ηγεσία του υπουργείου Εθνικής Αμύνης, έγινε σύμβολο της πολιτικής κυριαρχίας της ΕΣΣΔ. Σε σύμβολο μετατράπηκε και ο Γκομούλκα ως θύμα του σταλινικού καθεστώτος.¹¹

Τον Απρίλιο η πολωνική ηγεσία ανακοίνωσε ευρεία αμνηστία χάρη στην οποία απελευθερώθηκαν 9,000 πολιτικοί κρατούμενοι, ενώ αποκαταστάθηκαν και αρκετά θύματα των σταλινικών δικών. Παράλληλα, άρχισαν έντονες ζυμώσεις στο εσωτερικό του ΕΕΚΠ. Υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι της σταλινικής εποχής αποπέμφθηκαν, διαβόητοι ανακριτές και βασανιστές συνελήφθησαν και ανακοινώθηκε σημαντική μείωση του προσωπικού της ασφάλειας.¹²

Ο κοινωνικός αναβρασμός διαρκώς αυξανόταν και εκφράστηκε με τον πιο βίαιο τρόπο για πρώτη φορά στην πόλη του Πόζναν. Στις 28 Ιουνίου οι εργάτες των εργοστασίων Τσεγγέλσκι διαμαρτυρόμενοι για τους μειωμένους μισθούς και τις άσχημες συνθήκες εργασίας κήρυξαν απεργία και βγήκαν στους δρόμους, όπου ενώθηκαν με υπαλλήλους, μαθητές και

⁹ R. J. Crampton, ό.π., σ. 285.

¹⁰ Tony Kemp-Welch, «Dethroning Stalin: Poland 1956 and its Legacy», *Europe-Asia Studies*, 8, τ.χ. 58 (Δεκέμβριος 2006), σ. 1264-1265.

¹¹ Krzysztof Persak, «The Polish-Soviet Confrontation in 1956 and the Attempted Soviet Military Intervention in Poland», *Europe-Asia Studies*, 8, τ.χ. 58 (Δεκέμβριος 2006), σ. 1288.

¹² ό.π.. σ. 1286.

φοιτητές δημιουργώντας μια μαζική πορεία με συνθήματα ενάντια στον κομμουνισμό και τη Σοβιετική Ένωση. Το πλήθος γρήγορα ξέφυγε από τον έλεγχο των εργατών και της τοπικής αστυνομίας και άρχισε να επιτίθεται σε δημόσια κτίρια, ενώ απελευθέρωσε και ορισμένους πολιτικούς κρατούμενους από τις φυλακές της πόλης. Οι ένοπλες δυνάμεις άνοιξαν πυρ εναντίον των διαδηλωτών και μετά από δύο ημέρες συγκρούσεων κατάφεραν να καταστείλουν τις διαδηλώσεις αφήνοντας όμως πίσω τους περισσότερους από πενήντα νεκρούς και εκατοντάδες τραυματίες.¹³ Το ΕΕΚΠ υποστήριξε ότι οι λόγοι της διαδήλωσης ήταν μονάχα οικονομικοί και ότι ξένα στοιχεία την εκμεταλλεύτηκαν για να υπονομεύσουν το καθεστώς.¹⁴

Στα τέλη Ιουλίου πραγματοποιήθηκε η 7^η Ολομέλεια της Κεντρικής επιτροπής του ΕΕΚΠ στην οποία αποκαλύφθηκε η ήδη υπάρχουσα βαθιά ρήξη στο εσωτερικό του. Το κόμμα είχε χωριστεί σε δυο πτέρυγες, μια συντηρητική και μια ανανεωτική, βάσει των διαφορετικών απόψεων για την αντιμετώπιση της κρίσης. Οι συντηρητικοί πρότειναν να υπάρξουν ορισμένες αλλαγές στις τάξεις των αξιωματούχων και στην οικονομία διατηρώντας ωστόσο άθικτο το σύστημα και τις δομές του, καθώς και την πλήρη εξάρτηση από τη Μόσχα. Οι ανανεωτικοί, από την άλλη, έδειχναν περισσότερη ευαισθησία στην αγανάκτηση του λαού, τόνιζαν πως έπρεπε να πραγματοποιηθούν σημαντικές μεταρρυθμίσεις σε όλους τους τομείς και να καθιερωθεί μια ισότιμη σχέση με το Κρεμλίνο.¹⁵ Επικράτησαν οι δεύτεροι και ανακοίνωσαν μεταρρυθμίσεις στον τομέα της οικονομίας, μείωση της γραφειοκρατίας και της κομματικής ελίτ, καθώς και την αποδοχή του Γκομούλκα στο κόμμα, ο οποίος επέστρεψε τον Αύγουστο. Τα μέτρα αυτά όμως δεν ήταν αρκετά. Σύντομα ξεκίνησαν νέες μαζικές διαδηλώσεις στους δρόμους και άρχισαν να ξεφυτρώνουν εργατικά συμβούλια, ανεξάρτητα από το κόμμα και τα συνδικάτα, που απαιτούσαν και ριζικές πολιτικές μεταρρυθμίσεις και αποτελούσαν απειλή για το ίδιο το καθεστώς.¹⁶

Τα γεγονότα άρχισαν να παίρνουν δραματική τροπή στα μέσα Οκτωβρίου, όταν ο Γκομούλκα συμμετείχε σε συνεδρίαση του Πολιτικού Γραφείου του κόμματος για πρώτη φορά μετά το 1948 και βρισκόταν ένα βήμα πριν γίνει και πάλι αρχηγός του. Για τον πολωνικό λαό ο Γκομούλκα, ως θύμα του σταλινικού συστήματος, συμβόλιζε αυτά για τα οποία αγωνιζόταν, έναν πιο δημοκρατικό, πολωνικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό και εθνική ανεξαρτησία έναντι της

¹³ Mark Kramer, «The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings», *Journal of Contemporary History*, 2, τ.χ. 33 (Απρίλιος 1998), σ. 168.

¹⁴ Tony Kemp-Welch, ό.π., σ. 1269-1270.

¹⁵ Krzysztof Persak, ό.π., σ. 1286.

¹⁶ R. J. Crampton, ό.π., σ. 286.

Σοβιετικής Ένωσης. Για τους ίδιους λόγους η επάνοδος του προκαλούσε φόβο στους Σοβιετικούς. Έτσι, λίγες ώρες πριν την 8^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΕΚΠ, στην οποία θα εκλεγόταν πρώτος γραμματέας, το Κρεμλίνο έδωσε διαταγή στα σοβιετικά στρατεύματα που στάθμευαν στη βόρεια και δυτική Πολωνία να προελαύνουν προς τη Βαρσοβία, ενώ μία σοβιετική αντιπροσωπία ακολουθούμενη από τον Χρουστσόφ κατέφθανε απρόσκλητη στην πολωνική πρωτεύουσα προκειμένου να ματαιώσει την εκλογή του.¹⁷ Οι Πολωνοί είχαν κι εκείνοι θέσει τις δυνάμεις τους σε κατάσταση συναγερμού.

Οι συζητήσεις μεταξύ Πολωνών και Σοβιετικών ήταν ιδιαίτερα έντονες. Ο Γκομούλκα διαμαρτυρήθηκε για την προέλαση των σοβιετικών τανκς και για τον μεγάλο αριθμό Σοβιετικών συμβούλων στους κόλπους του πολωνικού στρατού και τόνισε ότι θα προστάτευε με κάθε μέσο την ανεξαρτησία της χώρας του. Ωστόσο, υπήρξε διαλλακτικός και διαβεβαίωσε τους Σοβιετικούς ότι θα διατηρούσε το κομμουνιστικό σύστημα και θα παρέμενε πιστός στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Οι συνομιλίες έληξαν χωρίς αποτέλεσμα και οι Σοβιετικοί αξιωματούχοι επέστρεψαν στη Μόσχα στις 20 Οκτωβρίου. Την ίδια ημέρα ο Γκομούλκα επανεξελέγη, ενώ ο Ροκοσόφσκι και άλλοι σταλινικοί δεν κατάφεραν να κατακτήσουν θέσεις στο νέο Πολιτικό Γραφείο.¹⁸

Τις επόμενες μέρες πραγματοποιήθηκαν σε ολόκληρη την Πολωνία συλλαλητήρια υπέρ του Γκομούλκα με πιο μαζικό εκείνο της 24ης Οκτωβρίου στο οποίο ο νεοεκλεγείς πρώτος γραμματέας τόνισε πως έπρεπε να ενισχυθούν οι πολιτικοί και στρατιωτικοί δεσμοί με την ΕΣΣΔ, καταδίκασε όσους προσπαθούσαν να οδηγήσουν τη χώρα έξω από τον σοσιαλιστικό συνασπισμό και προέτρεψε τους Πολωνούς να επιστρέψουν στις εργασίες τους και να παύσουν τις διαδηλώσεις. Παρά την αρχική δυσaráσκεια και ορισμένες ακόμη αντισοβιετικές διαμαρτυρίες εξαιτίας της επέμβασης στην Ουγγαρία, ο πολωνικός λαός πειθάρχησε φοβούμενος μια παρόμοια τύχη. Ο ίδιος φόβος συγκράτησε και τον Γκομούλκα από περαιτέρω διεκδικήσεις σε συνδυασμό με την πεποίθησή του, ότι χρειαζόταν τη σοβιετική προστασία έναντι της Δυτικής Γερμανίας λόγω της ύπαρξης νατοϊκών στρατευμάτων στη χώρα.¹⁹

¹⁷ Tony Kemp-Welch, ό.π., σ. 1272.

¹⁸ Mark Kramer, «Hungary and Poland, 1956: Khrushchev's CPSU CC Presidium Meeting on East European Crisis, 24 October 1956», στο Charles S. Maier (επιμ.), *The Cold War in Europe. Era of a Divided Continent*, Princeton (Marcus Wiener), 1996, σ. 369-370.

¹⁹ Tony Kemp-Welch, ό.π., σ. 1275-6.

Οι δηλώσεις αυτές ικανοποίησαν τη Μόσχα, η οποία είχε ήδη αρχίσει να ψάχνει λύσεις μέσω της πολιτικής οδού. Οι Σοβιετικοί αποδέχτηκαν τη νέα πολωνική ηγεσία και απέρριψαν οριστικά μία στρατιωτική εισβολή. Ο Γκομούλκα φαίνεται πως τους είχε πείσει ότι δεν επρόκειτο να θίξει το κομμουνιστικό σύστημα στην Πολωνία ούτε τη θέση της στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Παράλληλα, η σοβιετική ηγεσία γνώριζε πως σε περίπτωση στρατιωτικής επέμβασης θα συναντούσε ισχυρή ένοπλη αντίσταση από την πλευρά των Πολωνών και δύσκολα θα μπορούσε να σταματήσει μία τέτοια σύγκρουση. Πιθανότατα ρόλο σε αυτή την απόφαση έπαιξε και η αντίθεση της Κίνας, που πίστευε πως η κατάσταση βρισκόταν υπό έλεγχο. Εν τω μεταξύ τα γεγονότα στην Ουγγαρία άρχισαν να μονοπωλούν το ενδιαφέρον των Σοβιετικών και η στρατιωτική επιχείρηση εκεί έβαλε τέλος στην πιθανότητα μίας επέμβασης στην Πολωνία.²⁰

Το Κρεμλίνο προσπάθησε να βρει ένα *modus vivendi* με τον Γκομούλκα και να καθιερώσει μία σταθερή συνεργασία μαζί του ενόψει της κρίσης. Στις 14 Νοεμβρίου η πολωνική ηγεσία ταξίδεψε στη Μόσχα και υπέγραψε νέες συμφωνίες με τους Σοβιετικούς, οι οποίοι υποσχέθηκαν ότι δε θα επενέβαιναν στα εσωτερικά ζητήματα της Πολωνίας και συμφώνησαν να καθιερωθούν πιο ευνοϊκοί όροι στο εμπόριο των δυο χωρών και να ανακαλέσουν τους Σοβιετικούς συμβούλους. Η πολωνική κυριαρχία μερικώς αποκαταστάθηκε και το κράτος είχε πλέον την ελευθερία να ακολουθήσει τον δικό του δρόμο για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού βάσει των ιδιαίτερων ιστορικών συνθηκών και των εθνικών αναγκών. Ο σταλινισμός αποτελούσε παρελθόν για τους Πολωνούς.

Τα οφέλη που απέκτησε η Πολωνία το 1956 ήταν εντυπωσιακά, ωστόσο πολλά από αυτά σύντομα χάθηκαν. Ο κομματικός μηχανισμός κυριάρχησε στα εργατικά συμβούλια με αποτέλεσμα αυτά να χάσουν τη ζωτικότητα τους, οι αυξήσεις των μισθών αναιρέθηκαν, η οικονομία δεν ανέκαμψε, η ελευθερία στο πεδίο του πολιτισμού χάθηκε λίγα χρόνια αργότερα και ο ίδιος ο Γκομούλκα έγινε πιο αυταρχικός. Παρόλα αυτά, η Πολωνία άλλαξε ριζικά με δύο τρόπους. Το κράτος δεν επιτέθηκε ποτέ ξανά στην Καθολική Εκκλησία και σταμάτησε η κολεκτιβοποίηση, ενώ ξεκίνησε μια εντατική προσπάθεια αποκολεκτιβοποίησης.²¹

²⁰ Krzysztof Persak, ό.π., σ. 1306.

²¹ R. J. Crampton, ό.π., σ. 287.

3.2. Η Ουγγρική Επανάσταση

Η κατάληψη της εξουσίας από τους κομμουνιστές στην Ουγγαρία μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ακολούθησε παρόμοια πορεία με εκείνη στην Πολωνία. Το Ουγγρικό Κομμουνιστικό Κόμμα είχε αποδεκατιστεί και τεθεί εκτός νόμου το 1919 μετά την κατάρρευση της βραχύβιας Ουγγρικής Σοβιετικής Δημοκρατίας του Μπέλα Κουν, η οποία είχε αφήσει δυσάρεστες μνήμες σε όλα τα κοινωνικά στρώματα κι έτσι ο κομμουνισμός είχε μικρή απήχηση στον ουγγρικό λαό. Μετά την είσοδο των σοβιετικών στρατευμάτων στην Ουγγαρία στα τέλη του 1944, επέστρεψε από τη Μόσχα μία ομάδα Ούγγρων κομμουνιστών, πρώην μελών της κυβέρνησης του Μπέλα Κουν, προκειμένου να ανασυγκροτήσουν το κομμουνιστικό κόμμα. Η ομάδα αυτή, που απαρτιζόταν από τον Ματίας Ράκοσι, τον Έρνε Γκέρε, τον Μιχάλι Φάρκας και μερικούς άλλους, αποτέλεσε την ελίτ του νεοσύστατου κόμματος εξασφαλίζοντας όλες σχεδόν τις ανώτατες θέσεις και θέτοντας στο περιθώριο τους εγχώριους κομμουνιστές. Μετά από μία προσωρινή κυβέρνηση συνασπισμού με ισχυρή παρουσία των κομμουνιστών, διεξήχθησαν εκλογές τον Νοέμβριο του 1945 στις οποίες οι τελευταίοι ηττήθηκαν συντριπτικά, αφού κατέλαβαν μόλις την τρίτη θέση. Παρόλα αυτά, συνέχισαν να συμμετέχουν στον κυβερνητικό συνασπισμό και ανέλαβαν το υπουργείο Εσωτερικών.²² Αφού έθεσαν υπό τον έλεγχο τους τις δυνάμεις ασφαλείας και με δεδομένη τη στήριξη των σοβιετικών στρατευμάτων που στάθμευαν στη χώρα, ξεκίνησαν την εκκαθάριση της αντιπολίτευσης και της εκκλησίας πετυχαίνοντας την αποδυνάμωσή τους. Στις εκλογές του 1947 το Ουγγρικό Κομμουνιστικό Κόμμα βγήκε ενισχυμένο και με το επιχείρημα, όπως και στην Πολωνία, ότι η εργατική τάξη χρειαζόταν μονάχα ένα κόμμα για την υπεράσπιση των συμφερόντων της, ενώθηκε με τους σοσιαλιστές δημιουργώντας το Κόμμα Ούγγρων Εργαζομένων τον Ιούνιο του 1948 με γενικό γραμματέα τον Ράκοσι.²³ Η εγκαθίδρυση του μονοκομματικού κράτους οριστικοποιήθηκε μετά τη νίκη στις εκλογές του επόμενου χρόνου. Έκτοτε και μέχρι τον θάνατο του Στάλιν πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εκκαθαρίσεις στο εσωτερικό του κόμματος που είχαν ως στόχο κυρίως τους εγχώριους κομμουνιστές, οι οποίοι δεν είχαν άμεση εξάρτηση από τη Μόσχα.

Μετά τη σοβιετοποίηση της πολιτικής σειρά είχε η κοινωνία και η οικονομία. Η επιρροή των Σοβιετικών ήταν εμφανής σε όλους τους τομείς της ζωής στην Ουγγαρία, όπως

²² Ivan T. Berend, «Communist Seizure of Power, 1944-8», στο *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the Periphery to the Periphery*, Cambridge (Cambridge University Press), 1996, σ. 18-19.

²³ R. J. Crampton, «The Communist Takeovers», ό.π., σ. 224.

συνέβαινε σε όλες τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, γεγονός που προσέβαλλε τα εθνικά αισθήματα των Ούγγρων. Η επιβολή του σοβιετικού μοντέλου στην οικονομία είχε καταστροφικά αποτελέσματα. Η αναγκαστική ανάπτυξη προκάλεσε σοβαρές οικονομικές ανισορροπίες. Το μέτριο βιοτικό επίπεδο της μεταπολεμικής περιόδου επιδεινώθηκε δραματικά κατά τη διετία 1951-1952 και παρουσιάστηκε σημαντική έλλειψη καταναλωτικών αγαθών, ακόμη και τροφίμων, και μεγάλη αύξηση των τιμών. Τα φιλόδοξα σχέδια του Ράκοσι για την εκβιομηχάνιση με έμφαση στη βαριά βιομηχανία κατά τα πρότυπα της Σοβιετικής Ένωσης δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα, καθώς η χώρα δε διέθετε αρκετές πρώτες ύλες. Επιπλέον, η υποχρεωτική παράδοση της παραγωγής σε καθορισμένες τιμές και η κολεκτιβοποίηση οδήγησαν πολλούς αγρότες να εγκαταλείψουν τη γη και μεγάλα τμήματα έμειναν ακαλλιέργητα. Για όσους παρέμειναν οι συνθήκες γρήγορα επιδεινώθηκαν, καθώς αναγκάζονταν από το κόμμα να χρησιμοποιήσουν σοβιετικού τύπου μηχανήματα και καλλιέργειες που συχνά ήταν ακατάλληλες για το έδαφος της χώρας. Τέλος, οι όροι των εμπορικών συμφωνιών που είχαν υπογραφεί ανάμεσα στην Ουγγαρία και τη Σοβιετική Ένωση ευνοούσαν σαφώς την τελευταία, γεγονός που εξόργιζε τους Ούγγρους.²⁴

Τον Ιούνιο του 1953 στα πλαίσια της αποσταλινοποίησης η σοβιετική ηγεσία κάλεσε τον Ράκοσι στη Μόσχα, όπου του άσκησε δριμεία κριτική για την αποτυχία των πολιτικών που ακολουθούσε και απαίτησε την άμεση αλλαγή τους. Οι Σοβιετικοί τον κατηγόρησαν για μονοπώληση της εξουσίας, υπερβολική καταπίεση και εφαρμογή μιας οικονομικής πολιτικής που οδήγησε στη δραματική επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου, ενώ τόνισαν πως εξαιτίας όλων αυτών το καθεστώς απειλούνταν από λαϊκή εξέγερση. Ο Ράκοσι αναγκάστηκε να παραιτηθεί από μία από τις δύο ανώτατες θέσεις που είχε στα χέρια του κι επέλεξε να παραμείνει γενικός γραμματέας παραχωρώντας την πρωθυπουργία στον Ίμρε Νάγκι.²⁵ Ο Νάγκι αποτελούσε την ιδανική φιγούρα για την εφαρμογή της «νέας πορείας», καθώς είχε στενές σχέσεις με τη Μόσχα χωρίς να είναι σταλινικός, είχε αμφισβητήσει τον ρυθμό εκβιομηχάνισης και κολεκτιβοποίησης ως υπουργός Γεωργίας την περίοδο 1944-1945, ενώ δεν είχε εμπλακεί στις εκκαθαρίσεις του 1949-1953. Λίγες ημέρες αργότερα ο νέος πρωθυπουργός εξήγγειλε τη μείωση του ρυθμού εκβιομηχάνισης και κολεκτιβοποίησης και τον προσανατολισμό των επενδύσεων στην ελαφριά βιομηχανία και τη γεωργία με στόχο τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Επιπλέον, ανακοίνωσε

²⁴ R. J. Crampton, «The Retreat from Stalinism, 1953-6», ό.π., σ. 288.

²⁵ Ivan T. Berend, «Reforms, revolutions and the loosening bloc, the 1950s and the 1960s», ό.π., σ. 100.

πως θα σταματούσε η παρέμβαση του κράτους και του κόμματος στην εκκλησία και τη θρησκεία, θα αποκαθίσταντο τα κομματικά μέλη που είχαν άδικα καταδικαστεί και θα απελευθερώνονταν οι πολιτικοί κρατούμενοι. Οι σταλινικοί εναντιώθηκαν στις μεταρρυθμίσεις αυτές και προσπάθησαν να τις παρεμποδίσουν. Στη διάρκεια της ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος τον Οκτώβριο του 1954 ο Νάγκι άσκησε αυστηρή κριτική στους αντιπάλους του. Έτσι, δημιουργήθηκε μία βαθιά ρήξη στο εσωτερικό του κόμματος ανάμεσα στους σταλινικούς με πυρήνα τον Ράκοσι και την ανανεωτική πτέρυγα με πυρήνα τον Νάγκι. Στο πλευρό του τελευταίου τάχθηκαν οι διανοούμενοι του κόμματος, η νεολαία και μεγάλο μέρος του ουγγρικού λαού.²⁶

Η συντηρητική πτέρυγα ωστόσο εκμεταλλευόμενη τα προβλήματα που είχαν προκύψει από τις μεταρρυθμίσεις του Νάγκι, κυρίως στον τομέα της γεωργίας, απευθύνθηκε στη Μόσχα υποστηρίζοντας, ότι οι πολιτικές του κατέστρεφαν την οικονομία. Την ώρα εκείνη ο Χρουστσόφ είχε ήδη επικρατήσει στη μάχη για την εξουσία επί του Μαλενκόφ, προστάτη του Νάγκι, και επιχειρούσε να ανακόψει την ταχύτητα της «νέας πορείας» στο πεδίο της οικονομίας. Η σοβιετική ηγεσία κατηγόρησε τον Νάγκι για δεξιά – εθνικιστική παρέκκλιση, καθώς, όπως υποστήριξε, κατέστρεφε τη συνοχή του κόμματος λόγω των πολιτικών του και της υπερβολικής φιλελευθεροποίησης. Ο Νάγκι απομακρύνθηκε από την πρωθυπουργία και το κόμμα και στη θέση του τοποθετήθηκε ο Αντράς Χέγκεντους.²⁷ Ο Ράκοσι, αφηφώντας την αντίθεση του Κρεμλίνου, επανέφερε τις προηγούμενες πρακτικές του, έδωσε ξανά έμφαση στην εκβιομηχάνιση και την κολεκτιβοποίηση και περιόρισε τις ελευθερίες που είχαν παραχωρηθεί στους πολίτες. Η λαϊκή δυσαρέσκεια αυξήθηκε και η κρίση άρχισε να βαθαίνει. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους πενήντα εννιά μέλη της Ένωσης Συγγραφέων υπέγραψαν και απέστειλαν υπόμνημα στην Κεντρική Επιτροπή του κόμματος με το οποίο ζητούσαν την επιστροφή στη μεταρρυθμιστική πολιτική που είχε διακηρυχθεί τον Ιούνιο του 1953.²⁸

Η καταγγελία των εγκλημάτων του σταλινισμού από τον Χρουστσόφ στο 20ό Συνέδριο αποτέλεσε καταλύτη για τις μετέπειτα εξελίξεις στην Ουγγαρία και βάθυνε τη ρήξη ανάμεσα στους συντηρητικούς και τους ανανεωτικούς. Πληροφορίες για τον λόγο του Χρουστσόφ έφθασαν στους Ούγγρους μέσω μεταδόσεων από δυτικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς. Το μίσος

²⁶ ό.π., σ. 102-3.

²⁷ Mark Kramer, «The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings» ό.π., σ. 175.

²⁸ Ivan T. Berend, ό.π., σ. 119.

απέναντι στο σταλινικού τύπου καθεστώς που επέβαλλε ο Ράκοσι γιγαντώθηκε, το ίδιο και η λαϊκή υποστήριξη στον Νάγκι. Τον Μάρτιο ο Ράκοσι αποκατέστησε τον Λάσλο Ράικ, τον πρώην υπουργό Εσωτερικών της περιόδου 1946-1948, στη «στημένη» καταδίκη του οποίου είχαν στηριχθεί οι εκκαθαρίσεις στην Ουγγαρία. Η παραδοχή της αθωότητάς του κατέστρεψε τη νομιμοποίηση του Ράκοσι. Παράλληλα, οι αποκαλύψεις των πολιτικών κρατούμενων που απελευθερώθηκαν προκάλεσαν αναστάτωση στους κύκλους των διανοούμενων του κόμματος, επειδή πολλοί από αυτούς ήταν και οι ίδιοι θύματα των εκκαθαρίσεων, αλλά κυρίως επειδή πολλοί άλλοι διανοούμενοι είχαν στηρίξει το καθεστώς που τις οργάνωσε.²⁹

Τον ίδιο μήνα η οργάνωση της κομμουνιστικής νεολαίας ίδρυσε τον Κύκλο Πετέφι,³⁰ έναν χώρο ανοιχτής συζήτησης που διαπνεόταν από το πνεύμα του 20ού Συνεδρίου, του αντισταλινισμού και των αντιλήψεων του Νάγκι. Τα ζητήματα που απασχολούσαν τους συμμετέχοντες, στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν διανοούμενοι και δημοσιογράφοι, αφορούσαν κυρίως στην οικονομική πολιτική, την ιστορία, την ιδεολογία, και την εκπαίδευση. Οι συνεδριάσεις προσέλκυαν το δημόσιο ενδιαφέρον με αποκορύφωση τη συνεδρίαση του Ιουνίου με θέμα τον Τύπο, την οποία παρακολούθησαν 6.000 άνθρωποι. Μία μέρα μετά την εξέγερση στο Πόζναν η ουγγρική ηγεσία φοβούμενη μία παρόμοια «επίθεση στη δημοκρατία και την εργατική τάξη», όπως τη χαρακτήρισε, προχώρησε στη διάλυσή του Κύκλου Πετέφι και περιόρισε την ελευθερία του Τύπου. Ο Κύκλος Πετέφι χαρακτηρίστηκε από τον Μικογιάν «ένα ιδεολογικό Πόζναν χωρίς πυροβολισμούς» και θεωρείται το διανοητικό προανάκρουσμα της επανάστασης.³¹

Ο Ράκοσι πιστεύοντας ότι μετά τα γεγονότα του Πόζναν η Μόσχα θα επιχειρούσε να αποκαταστήσει την τάξη στην Ανατολική Ευρώπη, προετοίμασε το έδαφος για την εκκαθάριση του Νάγκι και των συνεργατών του. Η σοβιετική ηγεσία ωστόσο αρνήθηκε να δώσει άδεια για την εκκαθάριση και απαίτησε από τον Ράκοσι να παραιτηθεί. Γενικός γραμματέας του κόμματος ορίστηκε ο Έρνε Γκέρε, στενός συνεργάτης του Ράκοσι από το 1948 με μεγάλη εμπλοκή στις εκκαθαρίσεις και πρώην συνταγματάρχη του Κόκκινου Στρατού. Αυτό προσέβαλε το εθνικό αίσθημα των Ούγγρων και προκάλεσε την οργή τους, καθώς έδειχνε πως ο δρόμος προς τη

²⁹ R. J. Crampton, ό.π., σ. 292-293.

³⁰ Ο Κύκλος Πετέφι πήρε το όνομά του από τον εθνικό ποιητή της Ουγγαρίας, Σάντορ Πετέφι, ο οποίος διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην Ουγγρική Επανάσταση του 1848 και πέθανε τον επόμενο χρόνο πολεμώντας τους Ρώσους.

³¹ Johanna Granville, ό.π., σ. 1058.

φιλελευθεροποίηση είχε για μια ακόμη φορά ματαιωθεί, όχι όμως για πολύ.³² Στις 13 Οκτωβρίου ο Ίμρε Νάγκι έγινε ξανά δεκτός στο κόμμα.

Τις επόμενες μέρες φοιτητές από διάφορες πόλεις της Ουγγαρίας άρχισαν να εγκαταλείπουν την Κομμουνιστική Ένωση Εργατικής Νεολαίας, να συστήνουν ανεξάρτητες οργανώσεις έξω από τον κομματικό έλεγχο και να οργανώνουν ανεξάρτητες συζητήσεις, ενώ παράλληλα εξέφραζαν δημόσια την ανάγκη για πολιτική ελευθερία, οικονομικές μεταρρυθμίσεις, δικαιοσύνη και εθνική ανεξαρτησία. Στις 22 Οκτωβρίου οι φοιτητές του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου της Βουδαπέστης εμπνεόμενοι από τα γεγονότα στην Πολωνία και τη νίκη του Γκομούλκα συνέταξαν κείμενο στο οποίο μεταξύ άλλων ζητούσαν την επιστροφή του Νάγκι στην πρωθυπουργία, την απόσυρση των σοβιετικών στρατευμάτων από το έδαφος της Ουγγαρίας, την απομάκρυνση του αγάλματος του Στάλιν από τη Βουδαπέστη και την αποκατάσταση των ουγγρικών εθνικών συμβόλων. Παράλληλα, ως ένδειξη αλληλεγγύης στους Πολωνούς αποφασίστηκε η κατάθεση στεφανιού στο άγαλμα του Πολωνού στρατηγού Τζόζεφ Μπεμ στην ομώνυμη πλατεία της Βουδαπέστης, ο οποίος είχε πολεμήσει εναντίον των Ρώσων στην Πολωνία το 1830 και στην Ουγγαρία το 1849.³³

Έτσι, την επόμενη ημέρα, στις 23 Οκτωβρίου, οι φοιτητές της Βουδαπέστης πραγματοποίησαν μεγάλη πορεία με συνθήματα υπέρ των Πολωνών και εναντίον του Ράκοσι και κατέληξαν στην πλατεία Μπεμ, όπου κατέθεσαν στεφάνι και ενώθηκαν με άλλους διαδηλωτές. Στη συνέχεια το πλήθος διασπάστηκε. Ορισμένοι κατευθύνθηκαν προς το άγαλμα του Στάλιν, το οποίο γκρέμισαν, και άλλοι προς τη Βουλή, όπου απαίτησαν να ακούσουν τον Νάγκι. Ο Νάγκι προσπάθησε να ηρεμήσει την κατάσταση και ζήτησε από τους διαδηλωτές να διαλυθούν με την υπόσχεση ότι θα ξεκινούσαν διαπραγματεύσεις, ώστε να εξευρεθεί ένας συμβιβασμός εντός της κομματικής ηγεσίας. Οι διαδηλωτές συμμορφώθηκαν στο κάλεσμά του εκφράζοντας όμως έντονη δυσαρέσκεια. Εν τω μεταξύ, διαδηλωτές είχαν συγκεντρωθεί και έξω από τα κεντρικά γραφεία του κρατικού ραδιοφώνου, όπου παρά την άρνηση της κυβέρνησης ζητούσαν να μεταδοθούν τα αιτήματά τους. Οι άνδρες της μυστικής αστυνομίας που είχαν σταλεί για να προστατέψουν το κτίριο άνοιξαν πυρ εναντίον του πλήθους και η διαδήλωση μετατράπηκε σε αυθόρμητη ένοπλη εξέγερση. Η ουγγρική ηγεσία κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και ζήτησε από τα σοβιετικά στρατεύματα να καταστείλουν την

³² R. J. Crampton, ό.π., σ. 294.

³³ ό. π., σ. 296.

ανταρσία και να αποκαταστήσουν την τάξη.³⁴ Παράλληλα, η Κεντρική Επιτροπή αποφάσισε να ορίσει τον Νάγκι πρωθυπουργό και να απομακρύνει τον Γκέρε αναθέτοντας την ηγεσία του κόμματος στον Γιάνος Κάνταρ πιστεύοντας ότι ήταν ο μόνος τρόπος για να κατευνάσει τον λαό, ενώ μία σοβιετική αντιπροσωπία μετέβη στη Βουδαπέστη για να εκτιμήσει την κατάσταση και να εγκρίνει τις αλλαγές. Ο Νάγκι σε ομιλία του υποσχέθηκε έναν ουγγρικό δρόμο προς τον δημοκρατικό σοσιαλισμό και προέτρεψε τους αντάρτες να αφήσουν τα όπλα, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Η άμεση σοβιετική στρατιωτική επέμβαση στις 24 Οκτωβρίου είχε ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της κατάστασης και την κλιμάκωση της εξέγερσης. Τις επόμενες μέρες στους δρόμους της Βουδαπέστης διεξάγονταν σφοδρές μάχες ανάμεσα στη μυστική αστυνομία και τον σοβιετικό στρατό, από τη μία, και τους αντάρτες, από την άλλη, ενώ ένα μέρος του ουγγρικού στρατού και της αστυνομίας τάχθηκε στο πλευρό των εξεγερμένων.

Η επανάσταση γρήγορα εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Ουγγαρία και περιέλαβε όλο και πιο ευρεία στρώματα του πληθυσμού. Μαθητές και φοιτητές κατάρτιζαν καταλόγους με αιτήματα, πραγματοποιούνταν διαδηλώσεις και καταστρέφονταν τα σύμβολα της σοβιετικής επιρροής. Οι τοπικές κοινότητες δημιούργησαν τα δικά τους αυτοδιοικούμενα όργανα που ήταν υπεύθυνα για τις τοπικές υποθέσεις. Σε πολλά εργοστάσια και τόπους εργασίας συγκροτήθηκαν συμβούλια εργαζομένων που ανέλαβαν τη λειτουργία τους και στην ύπαιθρο δημιουργήθηκαν επαναστατικές επιτροπές που διέλυσαν τα κολχόζ και οργάνωναν προμήθειες τροφίμων για τις πόλεις.³⁵

Η κατάσταση φάνηκε να αλλάζει ριζικά, όταν στις 28 Οκτωβρίου σε ομιλία του στο ραδιόφωνο ο Νάγκι χαρακτήρισε την εξέγερση εθνικό και δημοκρατικό κίνημα που στόχευε στην ελευθερία, την ανεξαρτησία και τη δημοκρατία και ανακοίνωσε την άμεση απόσυρση των σοβιετικών δυνάμεων από τη Βουδαπέστη μετά από διαπραγματεύσεις με τους Σοβιετικούς, καθώς και την έναρξη των διαπραγματεύσεων για αποχώρηση όλων των σοβιετικών στρατευμάτων από τη χώρα. Επιπλέον, ανακοίνωσε τη διάλυση της μυστικής αστυνομίας και την αποκατάσταση των εθνικών συμβόλων. Την ίδια ημέρα η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος

³⁴ Ο Νάγκι κατηγορήθηκε αργότερα, ότι εκείνος είχε καλέσει τις σοβιετικές δυνάμεις, ωστόσο ήταν ο Γκέρε που είχε ζητήσει προφορικά την επέμβαση και ο Χέγκεντους αυτός που απλά υπέγραψε την επίσημη αίτηση, αφού η απόφαση είχε ήδη ληφθεί. [Johanna Granville, ό.π., σ. 1056.]

³⁵ Terry Cox, «1956: Discoveries, Legacies and Memory», *Europe-Asia Studies*, 8, τ.χ. 58 (Δεκέμβριος 2006), σ. vii-viii.

Ούγγρων Εργαζομένων διαλύθηκε και εκλέχθηκε νέο εξαμελές Προεδρείο στο οποίο κυριαρχούσε η ομάδα Νάγκι. Ο ουγγρικός λαός φαινόταν να έχει πετύχει μία μεγάλη νίκη.³⁶

Δύο ημέρες αργότερα, ο Νάγκι δεχόμενος πιέσεις από την εθνική επαναστατική επιτροπή, το όργανο των ανταρτών, διακήρυξε την επιστροφή στο πολυκομματικό σύστημα αναφέροντας πως «για το συμφέρον του εκδημοκρατισμού της ζωής της χώρας το Υπουργικό Συμβούλιο καταργεί το μονοκομματικό σύστημα και τοποθετεί την κυβέρνηση στη βάση της δημοκρατικής συνεργασίας μεταξύ των συνασπιζόμενων κομμάτων, όπως αυτά υπήρχαν το 1945».³⁷ Το Κόμμα Ούγγρων Εργαζομένων διαλύθηκε και διαμορφώθηκε ένα νέο κόμμα, το Ουγγρικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα. Τα πολιτικά κόμματα του 1945 επανιδρύθηκαν, όπως και ο Κύκλος Πετέφι. Στην εσωτερική της πολιτική η Ουγγαρία ήρθε σε ρήξη με τον κομμουνισμό, το σταλινικό μονοκομματικό καθεστώς καταστράφηκε και υπήρχαν πιέσεις να διακηρυχθεί η ουδετερότητα της χώρας ακολουθώντας το μοντέλο της Αυστρίας. Στις 31 Οκτωβρίου, μία ημέρα μετά την αποχώρηση των σοβιετικών στρατευμάτων από τη Βουδαπέστη, το Κρεμλίνο αποφάσισε να επέμβει για δεύτερη φορά, ακόμη πιο αποφασιστικά, προκειμένου να αποκαταστήσει τη σοσιαλιστική τάξη.

Η Μόσχα φοβόταν πως, αν επέτρεπε στην Ουγγαρία να εγκαταλείψει τον σοσιαλισμό και τον σοσιαλιστικό συνασπισμό, το παράδειγμά της θα ακολουθούσαν κι άλλα κράτη κι αυτό θα είχε ως συνέπεια να χάσει τον έλεγχο των δορυφόρων της, επομένως και την ασφάλειά της, και να βρεθεί εκτεθειμένη στον κίνδυνο μιας επίθεσης από τη Δύση, κάτι που πολλοί ηγέτες της θεωρούσαν ακόμη πιθανό. Ο Χρουστσόφ ήθελε να δείξει τόσο στους μεταρρυθμιστές όσο και στους σκληροπυρηνικούς κομμουνιστές του ανατολικού συνασπισμού ότι μπορεί να στήριζε την αποσταλινοποίηση, αλλά έθετε παράλληλα όρια στις μεταρρυθμίσεις. Με άλλα λόγια, οι μεταρρυθμίσεις ήταν θεμιτές στο βαθμό που δεν αμφισβητούσαν τη σοβιετική κυριαρχία. Επιπλέον, οι αρχηγοί του στρατού πίεζαν τη σοβιετική ηγεσία να επέμβει, καθώς πίστευαν πως η Ουγγαρία, η οποία είχε συμμαχήσει δύο φορές με τη Γερμανία, δε θα μπορούσε να παραμείνει ουδέτερη. Πίεση ασκούσαν και τα σοσιαλιστικά κράτη και κυρίως η Κίνα που υποστήριζε ότι, ενώ τα γεγονότα στην Πολωνία βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του κόμματος, στην Ουγγαρία είχε χαθεί ο έλεγχος της κατάστασης.³⁸

³⁶ Ivan T. Berend, ό.π., σ. 124.

³⁷ R. J. Crampton, ό.π., σ. 298.

³⁸ R. J. Crampton, ό.π., σ. 299.

Η απόφαση του Χρουστσόφ να επέμβει συνδέεται, όπως μαρτυρούν έγγραφα των ημερών, και με την κρίση του Σουέζ, που είχε ξεκινήσει τον Ιούλιο του 1956 μετά την εθνικοποίηση της διώρυγας από τον Αιγύπτιο πρόεδρο, Γκαμάλ Άμπτελ Νάσσερ. Τους επόμενους μήνες η Βρετανία, η Γαλλία και οι ΗΠΑ προσπάθησαν μέσω της διπλωματικής οδού να πείσουν και να πιάσουν τον Νάσσερ να αλλάξει την απόφασή του, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Έτσι, στις 29-31 Οκτωβρίου το Ισραήλ, οι Βρετανοί και οι Γάλλοι επενέβησαν στρατιωτικά στην Αίγυπτο προκειμένου να ανακτήσουν τον έλεγχο της διώρυγας. Από τη μία πλευρά, η κρίση του Σουέζ πρόσφερε ένα ισχυρό κίνητρο στους Σοβιετικούς να επιλύσουν όσο το δυνατόν πιο άμεσα και γρήγορα την ουγγρική κρίση, καθώς δημιούργησε τον φόβο ότι σε αντίθετη περίπτωση θα εμπλέκονταν σε μία μακροχρόνια διένεξη, όπως αυτή στην οποία είχαν οδηγηθεί οι Βρετανοί και οι Γάλλοι, η οποία θα δυσχέραινε δραματικά την κατάσταση. Παράλληλα, η αγγλογαλλική επίθεση εναντίον της Αιγύπτου, συμμάχου της ΕΣΣΔ, στα τέλη Οκτωβρίου ενίσχυσε την ανησυχία των Σοβιετικών, οι οποίοι φοβούνταν ότι η επικράτηση των δυτικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή σε συνδυασμό με την ενδεχόμενη απώλεια της Ουγγαρίας θα είχε δραματικό αντίκτυπο στην εξωτερική πολιτική της Μόσχας και θα δυσχέραινε ιδιαίτερα τη θέση της. Για να αποτραπεί το ενδεχόμενο αυτό θα έπρεπε, σύμφωνα με τον Χρουστσόφ, να επέμβουν άμεσα στην Ουγγαρία και να αποκαταστήσουν τη σοσιαλιστική τάξη, πράγμα που θα τους επέτρεπε να αναλάβουν στη συνέχεια έναν πιο ενεργό ρόλο στις εξελίξεις της Αιγύπτου και να ενισχύσουν τον Νάσσερ έναντι των Αγγλογάλλων. Όπως γίνεται φανερό, η ουγγρική κρίση αποτελούσε φυσικά προτεραιότητα για τη Μόσχα, παράλληλα όμως την εμπόδιζε να αναλάβει δράση στην Αίγυπτο κι έτσι έπρεπε να επιλυθεί γρήγορα. Από την άλλη, οι εξελίξεις στην Αίγυπτο απέσπασαν την προσοχή της παγκόσμιας κοινής γνώμης από την Ανατολική Ευρώπη και, σύμφωνα με τον Χρουστσόφ, δημιούργησαν «ευνοϊκές συνθήκες» για μία μεγάλης κλίμακας στρατιωτική επιχείρηση στην Ουγγαρία. Παράλληλα, η άρνηση των Αμερικανών να στηρίξουν τις ενέργειες των συμμάχων τους στη Μέση Ανατολή προκάλεσε ρήξη στο εσωτερικό του δυτικού συνασπισμού και κατέστησε δύσκολη την αντίδρασή τους στα γεγονότα της Ουγγαρίας, γεγονός που λειτούργησε προς όφελος των Σοβιετικών. Παρόλα αυτά, η επέμβαση στην Ουγγαρία θα πραγματοποιούνταν αναμφίβολα ακόμη κι αν δεν είχε προηγηθεί η αγγλογαλλική εισβολή στην Αίγυπτο, ωστόσο οι φόβοι της σοβιετικής ηγεσίας για ενδεχόμενη

επικράτηση των Δυτικών στη Μέση Ανατολή και η ρήξη στον δυτικό συνασπισμό σίγουρα διευκόλυναν την απόφαση της Μόσχας.³⁹

Την 1η Νοεμβρίου άρχισαν να φτάνουν αναφορές στη Βουδαπέστη ότι νέα σοβιετικά στρατεύματα έφθαναν στη χώρα και προέλαυναν προς την πρωτεύουσα. Ο Νάγκι ανακοίνωσε από το ραδιόφωνο ότι η Ουγγαρία θα αποσυρόταν από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας και θα γινόταν ουδέτερο κράτος, ενώ παράλληλα απηύθυνε έκκληση για βοήθεια προς τον ΟΗΕ, η οποία δεν έφτασε ποτέ. Στις 4 Νοεμβρίου οι Σοβιετικοί επιτέθηκαν στην Ουγγαρία με αφορμή τη διακήρυξη για ουδετερότητα. Ο Νάγκι βρήκε καταφύγιο στη γιουγκοσλαβική πρεσβεία, αλλά λίγες ημέρες αργότερα συνελήφθη και εκτελέστηκε δύο χρόνια μετά μαζί με τους στενούς συνεργάτες του. Ο γενικός γραμματέας Γιάνος Κάνταρ επέστρεψε από τη Μόσχα, όπου είχε καταφύγει την ημέρα που τα σοβιετικά στρατεύματα κινούνταν προς την πρωτεύουσα, ορίστηκε αρχηγός της κυβέρνησης και ανέλαβε την ανοικοδόμηση του κομμουνισμού.

Οι Ούγγροι προέβαλλαν ισχυρή αντίσταση στην επέλαση του σοβιετικού στρατού, αλλά δεν κατάφεραν να τη σταματήσουν. Στις 11 Νοεμβρίου η ένοπλη αντίσταση ηττήθηκε και η Σοβιετική Ένωση ανακοίνωσε τη νίκη της επί των επαναστατών, παρόλο που σποραδικές πράξεις παθητικής αντίστασης και απεργίες συνεχίστηκαν μέχρι και τον Ιανουάριο του 1957. Υπολογίζεται ότι περισσότεροι από 200,000 Ούγγροι δραπέτευσαν στη Δύση μέσω των αυστροουγγρικών συνόρων μετά την ήττα, ενώ ο αριθμός των νεκρών ξεπέρασε τους 2,500.⁴⁰ Επιπλέον, στην περίοδο της αυστηρής καταστολής που ακολούθησε χιλιάδες Ούγγροι επαναστάτες συνελήφθησαν, καταδικάστηκαν και εκατοντάδες εκτελέστηκαν.

Ο ουγγρικός λαός το φθινόπωρο του 1956 στο μεγαλύτερο μέρος του δεν πολέμησε ενάντια στον σοσιαλισμό, αλλά, όπως και οι Πολωνοί, ενάντια στον σταλινισμό και υπέρ ενός εθνικού σοσιαλισμού πιο δημοκρατικού, πιο ελεύθερου και πιο δίκαιου προσαρμοσμένου στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της χώρας του, που δε θα έθιγε τα συμφέροντα και την ανεξαρτησία της. Η επανάσταση έδειξε πόσο εύθραυστο ήταν το κομμουνιστικό σύστημα και δημιούργησε ιδιαίτερη ανησυχία στους κομμουνιστές ηγέτες, καθώς αυτοί που αφοσιώθηκαν περισσότερο στον αγώνα ήταν η εργατική τάξη και η νεολαία, δύο από τις πιο ευνοημένες κοινωνικές ομάδες

³⁹ Mark Kramer, *ό.π.*, σ. 191-192.

⁴⁰ Terry Cox, *ό.π.*, σ. xi.

του συστήματος, παρόλο που οι διανοούμενοι του κόμματος ήταν εκείνοι που αρχικά αποσταθεροποίησαν το καθεστώς.⁴¹

Μετά τη σύντομη περίοδο καταστολής η κυβέρνηση Κάνταρ ήρθε σε συμβιβασμό με τον λαό και προσπάθησε να φιλελευθεροποιήσει το καθεστώς στηριγμένη στο ρητό «όποιος δεν είναι εναντίον μας είναι μαζί μας». Οι πολίτες επιτρεπόταν να ζήσουν πλέον χωρίς τη συνεχή κρατική παρέμβαση που είχε επιβάλει το σταλινικό σύστημα. Η εισαγωγή περιορισμένων μεταρρυθμίσεων στον τομέα της οικονομίας μετά το 1968 αύξησε την παραγωγικότητα και βελτίωσε το βιοτικό επίπεδο προωθώντας παράλληλα την πολιτική σταθερότητα.⁴² Ο Κάνταρ πέτυχε τους στόχους του 1956 μέσα στα όρια που η Σοβιετική Ένωση θεωρούσε αποδεκτά.

Η επανάσταση του Οκτωβρίου καθόρισε τη μελλοντική στρατηγική του κομμουνιστικού κινήματος ιδιαίτερα στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Τα κράτη αυτά είχαν τη δυνατότητα πλέον να ακολουθήσουν διαφορετικούς δρόμους για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, δεδομένης της ανόδου του εθνικισμού, μόνο όμως σε ό,τι αφορούσε στην εσωτερική τους πολιτική και στο βαθμό που δε θιγόταν ο κυρίαρχος ρόλος του κόμματος. Στα σημαντικά ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής δεν υπήρχε ελευθερία επιλογής και κυρίως δεν υπήρχε η επιλογή της εγκατάλειψης του Συμφώνου της Βαρσοβίας και της ουδετερότητας. Σύμφωνα με τον Βρετανό ιστορικό Richard Crampton, «ο Πολωνικός Οκτώβρης έδειξε ότι αυτό μπορούσε να λειτουργήσει, ενώ ο Ουγγρικός Νοέμβρης τι μπορούσε να συμβεί αν αυτό δεν τηρούνταν».⁴³

3.3. Οι διεθνείς αντιδράσεις

«Σε όλη την περίοδο του κρατικού κομμουνισμού, η ιδέα και μόνο της ύπαρξης κοινωνικών αντιφάσεων στους κόλπους της σοσιαλιστικής κοινωνίας απορρίπτεται. Σε μία κοινωνία που χαρακτηρίζεται ως αταξική και χωρίς κοινωνικές συγκρούσεις, όλες οι εκδηλώσεις που αναιρούν τη θέση αυτή αποδεικνύουν ότι τα κομμουνιστικά κράτη δεν είναι άμοιρα κοινωνικών και ταξικών συγκρούσεων. Έτσι, η επίσημη ιδεολογία χαρακτηρίζει πάντοτε αυτές τις

⁴¹ R. J. Crampton, ό.π., σ. 302.

⁴² Terry Cox, ό.π., σ. xiv.

⁴³ R. J. Crampton, ό.π., σ. 302.

συγκρούσεις ως συνομοσίες υποκινούμενες από το εξωτερικό».⁴⁴ Αυτό συνέβη και στην περίπτωση του Πόζναν τον Ιούνιο και της Ουγγαρίας το φθινόπωρο του 1956. Όσον αφορά στα γεγονότα του Οκτώβρη στην Πολωνία, το Κρεμλίνο θεωρούσε πως ήταν αποτέλεσμα μιας εσωκομματικής διαμάχης ανάμεσα σε δύο διαφορετικές πολιτικές και πείσθηκαν πως η κατάσταση βρισκόταν υπό τον έλεγχο του κόμματος. Για τον λόγο αυτό και για τους λόγους που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα απορρίφθηκε μία στρατιωτική επέμβαση. Η Ουγγαρία δεν είχε την ίδια τύχη. Οι Σοβιετικοί θεώρησαν πως ο έλεγχος είχε χαθεί και το καθεστώς απειλούνταν από μία αντεπανάσταση. Μάλιστα, διέδιδαν στον εγχώριο Τύπο, αλλά και σε Δυτικούς πολιτικούς και δημοσιογράφους ότι «η σοβιετική επέμβαση στην Ουγγαρία απέτρεψε έναν νέο παγκόσμιο πόλεμο».⁴⁵ Τις ίδιες απόψεις υιοθέτησαν όλες οι χώρες του συνασπισμού και τάχθηκαν στο πλευρό της Μόσχας.

Ο Πολωνικός λαός παρακολουθούσε από κοντά την ουγγρική τραγωδία και εξέφρασε τη συμπάρασταση του προς τους Ούγγρους που προέβαλλαν τα ίδια αιτήματα και δεδομένης της στενής φιλίας μεταξύ των δύο λαών. Η Πολωνία ήταν ανάμεσα στις πρώτες χώρες που έστειλαν ανθρωπιστική βοήθεια, χρήματα, τρόφιμα, φάρμακα και αίμα.⁴⁶ Η ηγεσία, ωστόσο ήταν ιδιαίτερα προσεκτική στην αντίδρασή της. Ο Γκομούλκα, σε αντίθεση με τις άλλες χώρες του συνασπισμού, εξέφρασε τη συμπάραστασή του προς τον ουγγρικό λαό και δεν κατηγόρησε ξένα επαναστατικά στοιχεία για τις ταραχές, καθώς η κατάσταση στην Πολωνία δεν είχε πλήρως ομαλοποιηθεί και ήθελε να αποφύγει τη ρήξη με τον λαό του. Δημόσια δεν μπορούσε παρά να υποστηρίζει τις πολιτικές του Νάγκι, οι οποίες ήταν παρόμοιες με τις δικές του, στην πραγματικότητα όμως φοβόταν το ξέσπασμα μίας ανεξέλεγκτης επανάστασης εντός της Πολωνίας. Από την άλλη, απέφευγε να υποστηρίξει ανοιχτά τους Ούγγρους εξεγερμένους και να θέσει σε αμφισβήτηση την αφοσίωσή του στη Μόσχα, οι σχέσεις με την οποία είχαν μόλις αρχίσει να εξομαλύνονται. Αρχικά, αντιτάχθηκε και στη δεύτερη επέμβαση, στη συνέχεια όμως

⁴⁴ Serge Volikof και Antony Todorov, «Η ευρωπαϊκή μεταπολεμική επέκταση», στο Michel Dreyfus, Bruno Groppo, Claudio Ingerflom, κ.ά., *Ο αιώνας των κομμουνισμών*, (μτφ.: Αλέξης Εμμανουήλ, επιμ.: Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα (Πόλις) 2001 (α' γαλλ. έκδ.: Παρίσι 2000), σ. 321.

⁴⁵ Alexandr Stykalin, «The 1956 Hungarian Revolution and Soviet Public Opinion. New Sources», στο János Rainer και Katalin Somlai (επιμ.), *The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet Bloc Countries: Reactions and Repercussions*, Βουδαπέστη (Public Foundation for the 1956 Institute) 2007, σ. 16.

⁴⁶ ό.π., σ. 1062.

τάχθηκε υπέρ υποστηρίζοντας ότι αντικομμουνιστικά στοιχεία πήραν τον έλεγχο και μετέτρεψαν τη λαϊκή εξέγερση σε αντεπανástαση.⁴⁷

Οι υπόλοιπες χώρες του σοσιαλιστικού συνασπισμού υποστήριζαν θερμά την πολιτική που ακολούθησε η Σοβιετική Ένωση στην πολωνική και την ουγγρική κρίση. Σε ορισμένες περιπτώσεις άσκησαν περαιτέρω πιέσεις για αποκατάσταση της σοσιαλιστικής τάξης. Οι γενικοί γραμματείς της Ανατολικής Γερμανίας και της Τσεχοσλοβακίας θεωρούσαν πως το Κρεμλίνο έπρεπε να ακολουθήσει μία πιο αυστηρή τακτική στην περίπτωση της Πολωνίας, καθώς υποστήριζαν πως «άνοιγε την πόρτα στην αστική ιδεολογία» και πως η πολωνική ηγεσία μετά το 20ό Συνέδριο έχανε σταδιακά την εξουσία. Υπήρχαν όμως και οικονομικοί λόγοι που αφορούσαν στον όγκο των εισαγωγών πολωνικού κάρβουνου στις χώρες αυτές.⁴⁸ Όταν ο Χρουστσόφ ανακοίνωσε σε ανώτατους αξιωματούχους της Ρουμανίας, της Τσεχοσλοβακίας και της Βουλγαρίας την απόφαση του Κρεμλίνου να επέμβει για δεύτερη φορά στην Ουγγαρία, εκείνοι την επιδοκίμασαν επισημαίνοντας την ανησυχία τους για τις διαστάσεις που λάμβανε η επανάσταση. Μάλιστα ο Ζίβκοφ, ο Βούλγαρος ηγέτης, τόνισε πως ήταν «απαραίτητο να υιοθετηθεί κάθε μέτρο, ακόμα και στρατιωτική επέμβαση, όσο το δυνατόν γρηγορότερα ενάντια στις ιμπεριαλιστικές δολοπλοκίες και να διατηρηθεί το σύστημα της λαϊκής δημοκρατίας στην Ουγγαρία».⁴⁹

Ο Τίτο αρχικά αντιμετώπιζε θετικά τις εξελίξεις στις δύο χώρες, οι οποίες διεκδικούσαν την ελευθερία να χαράξουν έναν εθνικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό στο πρότυπο της Γιουγκοσλαβίας τοποθετώντας στην ηγεσία των κομμάτων δύο ανθρώπους που δεν είχαν εμπλακεί στις σταλινικές εκκαθαρίσεις στο όνομα του αντιτιτοϊσμού. Ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης ήταν επίσης ο μοναδικός που τόνισε ότι μία σημαντική πλειονότητα των εργατών που εξεγέρθηκαν στο Πόζναν είχε ως στόχο τον εκδημοκρατισμό της δημόσιας ζωής.⁵⁰ Στη συνέχεια ωστόσο βλέποντας την ουγγρική ηγεσία να ενδίδει στα αιτήματα των εξεγερμένων και να προχωράει σε ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις, με αποκορύφωμα την επαναφορά του πολύκομματικού συστήματος, απέσυρε την υποστήριξή του.⁵¹ Έτσι, στη συνάντησή του με τον Χρουστσόφ, μία ημέρα πριν τη δεύτερη επέμβαση, τάχθηκε υπέρ, καθώς θεωρούσε πως ήταν ο

⁴⁷ ό.π., σ. 1064-1065.

⁴⁸ Krzysztof Persak, ό.π., σ. 1305.

⁴⁹ Mark Kramer, ό.π., σ. 204.

⁵⁰ Tony Kemp-Welch, ό.π., σ. 1269.

⁵¹ Terry Cox, ό.π., σ. χί.

μοναδικός τρόπος για να συντριβεί η αντεπανάσταση και να αποτραπεί η αποκατάσταση του καπιταλισμού.⁵² Σε ομιλία του στις 11 Νοεμβρίου ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης καταδίκασε την πρώτη επέμβαση, αλλά δικαιολόγησε τη δεύτερη.

Η παρέμβαση της Μόσχας στις εξελίξεις στην Πολωνία και την Ουγγαρία έδωσε μία μοναδική ευκαιρία στην Κίνα να ενδυναμώσει τη θέση της στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο. Λόγω της κρισιμότητας της κατάστασης οι Σοβιετικοί δεν μπορούσαν να αγνοήσουν τη γνώμη της συμμάχου τους. Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας έβλεπε θετικά τις αλλαγές που συντελούνταν στις δύο χώρες, καθώς θεωρούσε πως στόχευαν στην ανατροπή του σοβιετικού ηγεμονισμού, και αντιτάχθηκε στην απόφαση του Κρεμλίνου να επέμβει στρατιωτικά στην Πολωνία και αρχικά και στην Ουγγαρία. Με τη στάση του δήλωνε την αντίθεσή του στον σοβιετικό ηγεμονισμό και έδινε έμφαση στις αρχές της ανεξαρτησίας και της ισότητας μεταξύ των σοσιαλιστικών κρατών. Ο Μάο υποστήριζε ότι οι Σοβιετικοί θα έπρεπε να παραχωρήσουν στην Ανατολική Ευρώπη περισσότερη πολιτική, οικονομική και στρατιωτική ελευθερία. Στη συνέχεια ωστόσο βλέποντας την επανάσταση στην Ουγγαρία να εξαπλώνεται ραγδαία και θεωρώντας πως αποτελούσε απειλή για την ενότητα και τη σταθερότητα του συνασπισμού και για το σοσιαλιστικό καθεστώς, η κινεζική ηγεσία στήριξε την απόφαση της Μόσχας για δεύτερη επέμβαση στην Ουγγαρία.⁵³ Η στάση που κράτησε η Κίνα κατά τη διάρκεια της κρίσης του φθινοπώρου ασκώντας κριτική στη σοβιετική κυριαρχία και υποστηρίζοντας την ισότητα στις σχέσεις μεταξύ των σοσιαλιστικών κρατών οδήγησε τους Σοβιετικούς ηγέτες να υπογράψουν μία διακήρυξη βάσει της οποίας οι σχέσεις ανάμεσα στις χώρες τους σοσιαλιστικού συνασπισμού θα στηρίζονταν στις αρχές των ίσων δικαιωμάτων, του σεβασμού για εδαφική ακεραιότητα, της ανεξαρτησίας και της εθνικής κυριαρχίας και τέλος, της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις του κάθε κράτους. Η εμπλοκή της Κίνας στις υποθέσεις της Ανατολικής Ευρώπης της έδωσε την ευκαιρία να αποκτήσει ένα νέο ενδυναμωμένο ρόλο στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα και έκτοτε άρχισε να αμφισβητεί την κυρίαρχη θέση της Μόσχας.⁵⁴

Τα γεγονότα στην Πολωνία και την Ουγγαρία επιδείνωσαν την κρίση στους κόλπους των δυτικών κομμουνιστικών κομμάτων, που είχε προκύψει αμέσως μετά το 20ό Συνέδριο. Οι ηγεσίες όλων των κομμάτων, ακόμη και εκείνες που μετά το συνέδριο άσκησαν κριτική στη

⁵² Mark Kramer, ό.π., σ. 204.

⁵³ Shen Zhihua, «Mao and the 1956 Soviet military intervention in Hungary», στο János Rainer και Katalin Somlai (επιμ.), ό.π., σ. 35.

⁵⁴ Krzysztof Persak, ό.π., σ. 1305.

Μόσχα και εξέφρασαν την ανάγκη να απομακρυνθούν από το σοβιετικό μοντέλο, υιοθέτησαν την ερμηνεία του Κρεμλίνου αναφορικά με τα γεγονότα του Πόζναν και του φθινοπώρου και υπερασπίστηκαν την πολιτική που ακολούθησε.⁵⁵ Παράλληλα, συνέχισαν την τακτική που εφάρμοσαν μετά το 20ό Συνέδριο διαψεύδοντας πολλά από τα γεγονότα και καταπνίγοντας σε μεγάλο βαθμό τη συζήτηση γύρω από αυτά. Ο κομμουνιστικός Τύπος έκανε λόγο για αντεπανάσταση οργανωμένη από φασίστες, που η εργατική τάξη δεν ήταν αρκετά ισχυρή να αντιπαλέψει χωρίς εξωτερική βοήθεια. Έτσι, η σοβιετική επέμβαση θεωρήθηκε δικαιολογημένη. Είναι πιθανό, ορισμένοι κομμουνιστές ηγέτες της Δύσης με την υπεράσπιση της πολιτικής της Μόσχας να επιθυμούσαν να δηλώσουν τη στήριξή τους στη σοβιετική ηγεσία με στόχο την ισχυροποίηση της θέσης της.

Πολλά από τα μέλη των δυτικών κομμουνιστικών κομμάτων, που η πίστη τους είχε κλονιστεί μετά τις αποκαλύψεις του 20ού Συνεδρίου, αλλά παρόλα αυτά αποφάσισαν να παραμείνουν στο κόμμα, εξέφρασαν την έντονη δυσαρέσκειά τους απέναντι στη σοβιετική επέμβαση, που ερμηνεύτηκε ως αθέτηση της πολιτικής της αποσταλινοποίησης, και τη στάση των ηγετών τους και το εγκατέλειψαν.⁵⁶ Η διαφωνία και η αποκήρυξη της στάσης των ηγετών ξεκίνησε από ορισμένους διανοούμενους, οι οποίοι είτε διώχθηκαν είτε έφυγαν από το κόμμα. Τις μεγαλύτερες απώλειες υπέστησαν τα κόμματα εκείνα που ακόμα και μετά το 20ό Συνέδριο παρέμεναν προσκολλημένα στη Μόσχα και το σοβιετικό μοντέλο και έμοιαζαν απρόθυμα να εφαρμόσουν την αποσταλινοποίηση απαγορεύοντας κάθε σχετική συζήτηση και κριτική, όπως το γαλλικό, το βρετανικό, το δανικό. Τα δύο πρώτα κατάφεραν να επιβιώσουν χωρίς μεγάλη δυσκολία, ενώ το δανικό οδηγήθηκε σταδιακά σε διάσπαση. Η επιρροή τους μειώθηκε δραματικά.

Εξαιτίας των σοβιετικών ενεργειών στην Ανατολική Ευρώπη, η επιρροή της Μόσχας μειώθηκε, τουλάχιστον προσωρινά, και στις χώρες του Τρίτου Κόσμου που είχαν αρχίσει να τη βλέπουν ως υπερασπιστή της ειρήνης και των δικαιωμάτων των πιο αδύναμων λαών και ένιωσαν ότι οι ελπίδες τους διαψεύδονταν. Σύμφωνα με το απόρρητο υπόμνημα του Ίγκορ Τουγκάρινοφ, στελέχους του σοβιετικού υπουργείου Εξωτερικών, αξιωματούχοι ασιατικών χωρών, όπως της Ινδίας, του Πακιστάν, της Μπούρμα, της Σεϊλόν (σημερινή Σρι Λάνκα) και της Ινδονησίας,

⁵⁵ ό.π., σ. 1302.

⁵⁶ Rachael Calkin, «"The Most Important Document of Our Generation", The Secret Speech and the Uprising in Hungary», στο *"Cracking the Stalinist Crust", The Impact of 1956 on the Communist Party of Australia*, Μελβούρνη (Victoria University) 2006, σ. 49-50.

προέβησαν σε εχθρικές δηλώσεις εναντίον της ΕΣΣΔ και παραλλήλιζαν την αγγλογαλλική εισβολή στην Αίγυπτο με τη σοβιετική επέμβαση στην Ουγγαρία. Οι Ασιάτες αξιωματούχοι καταδίκασαν την επέμβαση των Σοβιετικών ως παραβίαση των αρχών της ειρηνικής συνύπαρξης που είχαν ψηφιστεί στη διάσκεψη της Μπαντούνγκ ενάμιση χρόνο πριν, ενώ αντίθετα εκφράζονταν ιδιαίτερα θετικά για τη στάση που κράτησαν οι Ηνωμένες Πολιτείες στις δύο κρίσεις. Σύμφωνα με τον Τουγκάρινοφ το γόητρο των ΗΠΑ είχε αυξηθεί σημαντικά. Παρόλα αυτά, η κρίση στις σχέσεις της Σοβιετικής Ένωσης με τις χώρες αυτές ήταν εφήμερη και ξεπεράστηκε γρήγορα.⁵⁷

Η δυτική κοινή γνώμη εξέφρασε από την αρχή την υποστήριξή της στην εξέγερση του πολωνικού και του ουγγρικού λαού και πραγματοποιήθηκαν διαδηλώσεις διαμαρτυρίας για τις σοβιετικές επιχειρήσεις εναντίον της Ουγγαρίας. Μάλιστα σε πολλές χώρες οι διαδηλωτές προέβησαν σε επιθέσεις εναντίον των μελών και των γραφείων των κομμουνιστικών κομμάτων. Ορισμένες από τις πιο βίαιες επιθέσεις πραγματοποιήθηκαν στην Ολλανδία, τη Γαλλία και τη Δανία.

Αντίθετα, η στάση των δυτικών κυβερνήσεων υπήρξε παθητική. Εξέφρασαν τη συμπαραστάσή τους στον αγώνα των Πολωνών και των Ούγγρων και καταδίκασαν την επέμβαση της Μόσχας στην Ουγγαρία, ωστόσο διαβεβαίωσαν τους Σοβιετικούς ότι δεν προτίθονταν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στην Ανατολική Ευρώπη και να στηρίξουν στρατιωτικά τους Πολωνούς και τους Ούγγρους. Ο υπουργός Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών μάλιστα σε ομιλία του στις 27 Οκτωβρίου τόνισε ότι όσα συνέβαιναν στις δύο χώρες δε συνιστούσαν απειλή για την ασφάλεια της Σοβιετικής Ένωσης, καθώς η Ουάσινγκτον δεν τις έβλεπε ως πιθανούς συμμάχους.⁵⁸ Τα κράτη της Δύσης αντέδρασαν με ιδιαίτερη προσοχή στα γεγονότα του φθινοπώρου, καθώς το εύρος των επιλογών τους ήταν ιδιαίτερα περιορισμένο στην Ανατολική Ευρώπη δεδομένου του υφιστάμενου διεθνούς status quo και του χωρισμού του κόσμου σε σφαίρες επιρροής. Αντιλαμβάνονταν ότι μέσα σε αυτές τις συνθήκες μια δυτική επέμβαση στην Πολωνία ή την Ουγγαρία θα μπορούσε να οδηγήσει σε ανοιχτή σύγκρουση με τη Σοβιετική Ένωση και ίσως και στη χρήση πυρηνικών όπλων.⁵⁹

⁵⁷ Mark Kramer, ό.π., σ. 212.

⁵⁸ Csaba Bekes, «The 1956 Hungarian revolution and the great powers», *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2, τ.χ. 13 (1997), σ. 56.

⁵⁹ Laszlo Borhi, «Rollback, Liberation, Containment, or Inaction?: U.S. Policy and Eastern Europe in the 1950s», *Journal of Cold War Studies*, 3, τ.χ. 1 (φθινόπωρο 1999), σ. 109.

Επιπλέον, από τον θάνατο του Στάλιν και μετά η ένταση ανάμεσα στους δύο κόσμους είχε αποκλιμακωθεί και οι σχέσεις τους είχαν σε μεγάλο βαθμό εξομαλυνθεί. Η ειρηνική συνύπαρξη είχε για τους Δυτικούς πρωτεύουσα σημασία συγκριτικά με το ζήτημα της απελευθέρωσης των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών. Αυτό φυσικά δε σημαίνει πως είχαν εγκαταλείψει την ελπίδα για αποσκίρτηση των χωρών αυτών από τη σοβιετική σφαίρα επιρροής ούτε και τη συστηματική αντισοβιετική προπαγάνδα, θεωρούσαν όμως τη στιγμή εκείνη πως το γιουγκοσλαβικό πολιτικό μοντέλο, δηλαδή ο εθνικός κομμουνισμός, αποτελούσε προσωρινά την καλύτερη λύση για τα σοσιαλιστικά κράτη προκειμένου να κερδίσουν έναν βαθμό εσωτερικής και εξωτερικής αυτονομίας. Συνεπώς, δε διέθεταν κάποιο στρατηγικό σχέδιο για την υποστήριξη πιθανών λαϊκών εξεγέρσεων στο εσωτερικό του ανατολικού συνασπισμού.⁶⁰ Άλλωστε, οι ίδιοι δε θεωρούσαν πιθανή μία τέτοια εξέλιξη.

Το ενδεχόμενο της επέμβασης από τους Δυτικούς συμμάχους στην Πολωνία και την Ουγγαρία αποκλείστηκε, λοιπόν, από την αρχή. Ωστόσο, δεν μπορούσαν να φαίνονται αδρανείς στην κοινή γνώμη. Η Δύση προβαλλόταν ως ο κόσμος της δημοκρατίας και της ελευθερίας, ο αντίποδας του σοσιαλιστικού συνασπισμού, που κήρυττε την απελευθέρωση των χωρών του. Αυτό ίσχυε ιδιαίτερα για την Ουάσινγκτον που παρουσιαζόταν ως προστάτιδα των καταπιεζόμενων λαών. Αυτός είναι ο κύριος λόγος που αποφάσισε να θέσει το ζήτημα της Ουγγαρίας στον ΟΗΕ στις 28 Οκτωβρίου.⁶¹ Η Βρετανία και η Γαλλία ήταν αντίθετες δεδομένης της προγραμματισμένης επίθεσης στο Σουέζ, καθώς αυτό θα δημιουργούσε ένα κακό προηγούμενο, αλλά συμμετείχαν. Η επέμβαση στο Σουέζ απέσπασε την προσοχή των Ηνωμένων Πολιτειών, που προσπαθούσαν να επεκτείνουν την επιρροή τους στη Μέση Ανατολή, και καθυστέρησε τις αποφάσεις σχετικά με την ουγγρική υπόθεση, ενώ έκανε πιο δύσκολη την καταδίκη των σοβιετικών ενεργειών.⁶² Μόνο λίγες ώρες μετά τη δεύτερη σοβιετική επέμβαση υιοθετήθηκε σχέδιο ψηφίσματος, το οποίο καταδίκασε την επέμβαση, ζητούσε την αποχώρηση των σοβιετικών στρατευμάτων και αναγνώριζε στον ουγγρικό λαό το δικαίωμα σε μία κυβέρνηση που θα αντιπροσώπευε τα εθνικά του συμφέροντα. Ωστόσο, δε γινόταν λόγος για το ζήτημα της ουδετεροποίησης της Ουγγαρίας, που τόσο πολύ τόνιζε ο Νάγκυ, πιθανότατα διότι

⁶⁰ Csaba Bekes, *ό.π.*, σ. 52.

⁶¹ *ό.π.*, σ. 56.

⁶² Laszlo Borhi, *ό.π.*, σ. 104.

υπήρχε διαφωνία στο εσωτερικό της αμερικανικής κυβέρνησης σχετικά με το αν η ουγγρική ουδετερότητα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Ουάσινγκτον.⁶³

Κι ενώ η επέμβαση της Δύσης στην επίλυση της ουγγρικής κρίσης ήταν μηδαμινή, θεωρείται ότι έπαιξε ρόλο στην κλιμάκωσή της μέσω των διεθνώς χρηματοδοτούμενων μέσων ενημέρωσης, και κυρίως μέσα από το *Ράδιο Ελεύθερη Ευρώπη* που πολλαπλασίασε τη διάδοση της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας. Το *Ράδιο Ελεύθερη Ευρώπη* ενθάρρυνε τους Ούγγρους να συνεχίσουν την ένοπλη εξέγερση και δημιουργούσε την ελπίδα πως η βοήθεια από τη Δύση δε θα αργούσε γνωρίζοντας όμως πως κάτι τέτοιο δε θα συνέβαινε.⁶⁴

3.4. Οι αντιδράσεις στην Ελλάδα

Όταν ξέσπασε η πολωνική εξέγερση τον Οκτώβριο του 1956, ο φιλοδυτικός Τύπος της Ελλάδας αντέδρασε θετικά. Χαρακτήρισε τον Γκομούλκα ως «τιτοϊστή» και «Πολωνό Τίτο» και υποστήριξε ότι εκμεταλλευόμενος την πολιτική της αποσταλινοποίησης αντέγραψε το παράδειγμα του Γιουγκοσλάβου ηγέτη και πέτυχε την ανεξαρτητοποίηση της Πολωνίας. Επιπλέον, έκανε λόγο για προετοιμασία των σοβιετικών στρατευμάτων για μία εκστρατεία εναντίον της χώρας, η οποία όμως δεν επιχειρήθηκε υπό τον φόβο της δύναμης της πολωνικής αστυνομίας και των διεθνών συνεπειών μίας σύγκρουσης μεταξύ των δύο χωρών. Οι φιλοδυτικές εφημερίδες χαιρέτισαν την αποκατάσταση και την επαναφορά του Γκομούλκα στην εξουσία τονίζοντας πως, παρόλο που θα διατηρούσε το κομμουνιστικό καθεστώς, θα διαφύλαττε παράλληλα την ανεξαρτησία της χώρας του κι αυτό «μετά τον Τίτο, θα ήταν το δεύτερο σπουδαίον ρήγμα εις την μονολιθικότητα της σοβιετικής αυτοκρατορίας», όπως σημείωνε το *Βήμα*.⁶⁵ Προέβαλλαν την άποψη, ότι επρόκειτο για μία σημαντική ήττα της Μόσχας, καθώς θεωρούσαν πως οι άλλες χώρες του ανατολικού συνασπισμού θα ακολουθούσαν το παράδειγμα της Πολωνίας και θα διεκδικούσαν την ελευθερία τους και το τέλος της σοβιετικής επιρροής αφήνοντας εκτεθειμένα τα σύνορα της Σοβιετικής Ένωσης και δημιουργώντας ελπίδα για τη Δύση. Σύμφωνα με τον Τύπο, η Μόσχα διακηρύσσοντας την αντισταλινική εκστρατεία είχε εξαπολύσει δυνάμεις εναντίον της που δεν ήταν σε θέση να συγκρατήσει. Τέλος, οι εφημερίδες αναφέρονταν σε φήμες για κρίση στους κόλπους της σοβιετικής ηγεσίας σημειώνοντας ότι μία

⁶³ Csaba Bekes, *ό.π.*, σ. 61.

⁶⁴ Laszlo Borhi, *ό.π.*, σ. 107-108.

⁶⁵ «Σημειώματα», *Το Βήμα*, 23.10.1956.

ομάδα αποτελούμενη από τους Μόλοτοφ, Μαλενκόφ και Μικογιάν επεδίωκε να απομακρύνει τον Χρουστσόφ από την εξουσία κατηγορώντας τον ως υπαίτιο για την κρίση που είχε δημιουργηθεί στο εσωτερικό του σοσιαλιστικού συνασπισμού.

Ενδεικτικό της γραμμής του φιλοδυτικού Τύπου είναι το πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας *Ακρόπολις* στις 21 Οκτωβρίου. Η εφημερίδα εγκωμιάζε τον αγώνα των Πολωνών που, όπως ανέφερε, εκμεταλλεύτηκαν τη νέα γραμμή του Κρεμλίνου και ανόρθωσαν «την κεφαλήν εις την εξοντωτικήν και βάνανυσον δεσποτείαν της Μόσχας» αρχικά στα τέλη Ιουνίου στο Πόζναν και στη συνέχεια με την αποκατάσταση του Γκομούλκα, του «Τίτο της Πολωνίας». Χαρακτήριζε την αντίδραση της Σοβιετικής Ένωσης «άμεση», «απεγνωσμένη» και «άγρια» και υποστήριζε ότι με την απειλή της στρατιωτικής επίθεσης ανάγκασε την Πολωνία να συμβιβαστεί και να περιορίσει τις μεταβολές στην πολιτική της. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η Πολωνία δεν μπορούσε παρά να υποχωρήσει, καθώς ήταν «απαράσκευος ακόμη δι' αντίστασιν μακράς πνοής, ανοργάνωτος εισέτι δια μίαν επανάστασιν, μη έχουσα τα γεωγραφικά και πολιτικά πλεονεκτήματα της Γιουγκοσλαβίας – όπως και ο Γκομούλκα δεν έχει την αίγλην και το σθένος του Τίτο». Η *Ακρόπολις* θεωρούσε τις εξελίξεις αυτές απόδειξη ότι παρά την αποσταλινοποίηση η πολιτική της Μόσχας δεν είχε αλλάξει και ότι «αντί του ενός δικτάτορος», του Στάλιν, «υπάρχει μία ομάς δικτατόρων, η περιβόητος “συλλογική ηγεσία”», που παρά την κριτική που ασκούσε στον δυτικό ιμπεριαλισμό ακολουθούσε την ίδια επεκτατική πολιτική. Έτσι, τόνιζε πως οι χώρες που βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής της θα συνέχιζαν να αγωνίζονται για την ανεξαρτησία τους ακολουθώντας το παράδειγμα του Τίτο. Αυτό, σύμφωνα με την εφημερίδα, θα οδηγούσε είτε στην αποσύνθεση του κομμουνιστικού συνασπισμού είτε στην επιστροφή στον σταλινισμό προκειμένου η Σοβιετική Ένωση να διατηρήσει την κυριαρχία της και να καταφέρει να επιβιώσει. Τέλος, υπογράμμιζε πως οι εξελίξεις στην Πολωνία αποδείκνυαν τον κίνδυνο που θα διέτρεχε η Ελλάδα σε περίπτωση επικράτησης του κομμουνισμού και κατηγορούσε την ΕΔΑ και το ΚΚΕ για υποδούλωση στη Μόσχα και για υποκρισία, όταν έκαναν λόγο για εθνική ανεξαρτησία και ελευθερία μέσα στο κομμουνιστικό σύστημα.

Αντίθετα, για την *Αυγή* η αποκατάσταση του Γκομούλκα και η επαναφορά του στην εξουσία σηματοδοτούσε την «πλήρη αποκατάσταση της σοσιαλιστικής νομιμότητας» και τα γεγονότα της Πολωνίας τη «νίκη του νέου φιλελεύθερου πνεύματος που έπνευσε στον σοσιαλιστικό κόσμο μετά το 20ό Συνέδριο». Υποστήριζε πως οι αλλαγές στην Πολωνία πραγματοποιήθηκαν ομαλά, χωρίς συγκρούσεις και επεμβάσεις ξένων στρατευμάτων, σε

αντίθεση με ό,τι διέδιδε ο δυτικός Τύπος, και πως οι διακηρύξεις Σοβιετικών και Πολωνών για ενίσχυση της μεταξύ τους φιλίας «έθεσαν τέρμα στα όνειρα των δυτικών περί διασπάσεως του σοσιαλιστικού στρατοπέδου» και στροφής της Πολωνίας στον καπιταλισμό.⁶⁶ Τις τελευταίες ημέρες του Οκτωβρίου η εφημερίδα δημοσίευσε μία σειρά άρθρων του ανταποκριτή της στη Βαρσοβία Λ. Μωραΐτη με σκοπό να δώσει μία ερμηνεία για τα γεγονότα της Πολωνίας, που ακολουθούσε τη γραμμή του 20ού Συνεδρίου. Ο Μωραΐτης κατηγορούσε τον σταλινισμό και την απομάκρυνση από «τις αρχές της λενινιστικής δημοκρατίας και του σοσιαλιστικού ανθρωπισμού» για την άσχημη πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στην Πολωνία τα προηγούμενα χρόνια. Υποστήριζε ότι χάρη στην αποσταλινοποίηση, και ιδιαίτερα μετά το 20ό Συνέδριο, τέθηκαν σε κίνηση οι ανανεωτικές δυνάμεις της χώρας, που με όραμα τον εκδημοκρατισμό και τη διόρθωση των λαθών του παρελθόντος συγκρούστηκαν με τους συντηρητικούς και επικράτησαν τελικά με την αποκατάσταση του Γκομούλκα και την εκλογή του στη θέση του πρώτου γραμματέα του ΕΕΚΠ στην 8η Ολομέλεια του κόμματος. Ο Μωραΐτης χαρακτήριζε «επαναστατική στροφή» την αλλαγή που σημειώθηκε στην Πολωνία, η οποία «δεν αποτελεί υπαναχώρησιν από τον δρόμο του σοσιαλισμού, αλλά διόρθωσιν και επίσπευσιν του δρόμου αυτού», όπως επίσης «δεν αποτελεί απομάκρυνσιν από τη γραμμή της πολωνο-σοβιετικής φιλίας και εξασθένησιν των δεσμών με τις άλλες χώρες τους σοσιαλιστικού στρατοπέδου, αλλά στερεώτερη και υγιέστερη ανάπτυξιν των δεσμών αυτών». Ο ανταποκριτής θεωρούσε πως η νίκη των προοδευτικών δυνάμεων ήταν ιστορικής σημασίας και οδήγησε στην αποκατάσταση της ενότητας του κόμματος, αλλά και ολόκληρου του πολωνικού λαού. Με βάση τις διαπιστώσεις του αυτές κατέληγε στο συμπέρασμα, ότι ο εφιάλτης του σταλινισμού είχε τελειώσει οριστικά για την Πολωνία.⁶⁷

Οι φιλοδυτικές εφημερίδες, παράλληλα με την πολωνική κρίση, έκαναν λόγο για αναταραχές και στη Βουδαπέστη και σημείωναν την πιθανότητα ανατροπής του καθεστώτος στην Ουγγαρία, ωστόσο δε φαίνονταν να περιμένουν μία άμεση και βίαιη απάντηση από τη Μόσχα. Χαρακτήρισαν των αγώνα των Ούγγρων «εθνική και αντικομμουνιστική επανάσταση», «τιτοϊστική επανάσταση» και «επική εξέγερση». Ο Νάγκι χαρακτηρίστηκε «τιτοϊστής». Ο Τύπος ήταν επιφυλακτικός απέναντι του, καθώς από τη μία ήταν αντισταλινικός, από την άλλη όμως

⁶⁶ *Η Αυγή*, 23.10.1956.

⁶⁷ *Η Αυγή*, 26, 28 και 31.10.1956.

είχε επικρατήσει η άποψη ότι ήταν εκείνος που είχε καλέσει τα σοβιετικά στρατεύματα να επιβάλλουν την τάξη. Η *Ακρόπολις* μάλιστα χαρακτήρισε τη νίκη του «πύρρειο», καθώς, όπως σημείωνε, οφειλόταν στα όπλα των Σοβιετικών.⁶⁸ Οι φιλοδυτικές εφημερίδες εγκωμιάζαν τον αγώνα του ουγγρικού λαού και τη γενναιότητά του και τον απέδιδαν στον πόθο για ελευθερία. Μέχρι το τέλος του μήνα γίνονταν καθημερινά αναφορές για ραγδαία επέκταση της επανάστασης, η οποία κέρδιζε έδαφος, για χαώδη κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα και για χιλιάδες θύματα εξαιτίας των ασταμάτητων συγκρούσεων. Οι εφημερίδες χαιρέτισαν τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης Νάγκι, που περιέλαβε και μη κομμουνιστές υπουργούς, καθώς και τις διακηρύξεις του Ούγγρου πρωθυπουργού για διενέργεια ελεύθερων εκλογών με τη συμμετοχή όλων των κομμάτων.

Η *Καθημερινή* με αφορμή την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου αναφέρθηκε σε πρωτοσέλιδο άρθρο της στον πόθο των λαών για ελευθερία συνδέοντας τον πόλεμο του 1940-1941 με τον αγώνα των Κυπρίων, των Αλγερινών και των Ούγγρων που διεξαγόταν ταυτόχρονα τη στιγμή εκείνη.⁶⁹ Η εφημερίδα τόνιζε παράλληλα τον αντισοβιετικό χαρακτήρα της ουγγρικής εξέγερσης και την ανάγκη των Ούγγρων να αποκτήσουν την ανεξαρτησία τους. Υποστήριζε πως ο κομμουνισμός δεν είχε αποκτήσει γερές βάσεις στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης κι έτσι το Κρεμλίνο κατέφευγε στη χρήση των όπλων «προκειμένου να συγκρατήσει το ψευδοοικοδόμημα που καταρρέει μετά πατάγου».

Το *Βήμα* θεωρούσε τον Τίτο «πρόδρομον» και «ουσιαστικόν Αρχηγόν της ανταρσίας». Απέδιδε και αυτό την εξέγερση των Ούγγρων στον πόθο για την απελευθέρωση από τη Σοβιετική Ένωση, έναν πόθο που χαρακτήριζε «μεταδοτικό» και υποστήριζε ότι σύντομα και άλλοι λαοί της Ανατολικής Ευρώπης θα ακολουθούσαν το παράδειγμα της Πολωνίας και της Ουγγαρίας.⁷⁰ Η εφημερίδα θεωρούσε ότι το πρόβλημα στην Ουγγαρία προέκυψε από την αδυναμία του Νάγκι να επιβληθεί και να αποκτήσει τον έλεγχο της κατάστασης, σε αντίθεση με τον Γκομούλκα στην Πολωνία, κι έτσι στράφηκε στη βοήθεια του σοβιετικού στρατού φοβούμενος την ανατροπή του κομμουνιστικού καθεστώτος. Στις 31 Οκτωβρίου το *Βήμα* δημοσίευσε ένα άρθρο του Άγγελου Τερζάκη στο οποίο ο λογοτέχνης έστρεφε τα βέλη του εναντίον του πνευματικού κόσμου σημειώνοντας πως, ενώ πάντα κατήγγελλε την καταπίεση των

⁶⁸ *Ακρόπολις*, 25.10.1956.

⁶⁹ «Το ένστικτον», *Η Καθημερινή*, 28.10.1956.

⁷⁰ «Σημειώματα», *Το Βήμα*, 25 και 26.10.1956.

λαών από τις δυτικές δυνάμεις, έμοιαζε απρόθυμος να κάνει το ίδιο και στην περίπτωση της Ουγγαρίας. Έτσι, ο Τερζάκης αναρωτιόταν εάν οι Ούγγροι είχαν λιγότερα δικαιώματα από τους άλλους λαούς.⁷¹

Και η *Ελευθερία* με τη σειρά της θεωρούσε τον πόθο για ελευθερία ως τον κινητήριο μοχλό των εξεγέρσεων στην Ανατολική Ευρώπη και υπογράμμιζε ότι οι εξεγέρσεις αυτές αποδεικνυαν την ύπαρξη μίας βαθιάς κρίσης στον σοσιαλιστικό συνασπισμό. Παράλληλα, υποστήριζε ότι τα κομμουνιστικά καθεστάτα στις χώρες αυτές δεν είχαν αποκτήσει λαϊκή βάση, καθώς δεν είχαν καταφέρει να ικανοποιήσουν τις στοιχειώδεις ανάγκες των λαών.⁷² Στο κύριο άρθρο της στις 30 Οκτωβρίου η εφημερίδα χαρακτήριζε την ουγγρική επανάσταση «γεγονός κοσμοϊστορικής σημασίας» και «το σημαντικότερο μετά την μπολσεβικική επανάσταση του 1917 γεγονός των νεωτέρων χρόνων», διότι «απέδειξε ότι ένα έθνος και ως ανοργάνωτος μάζα ημπορεί – όταν το αποφασίσει – ν' ανατινάξει εις τον αέρα όλες τας περιτέχνους μεθόδους επιβολής και συγκρατήσεως των μειοψηφιών επί της εξουσίας». Ανέφερε πως επρόκειτο για μία «αυτοφυή» επανάσταση με χαρακτήρα εθνικό, κοινωνικό και πολιτικό, μία επανάσταση εναντίον των Σοβιετικών και του κομμουνιστικού καθεστώτος και υπέρ της ελευθερίας. Συμπλήρωνε πως το καθεστώς δεν εκπροσωπούσε τη λαϊκή βούληση και για το λόγο αυτό η ουγγρική κυβέρνηση κατέφυγε στη βοήθεια των σοβιετικών όπλων και όχι στις δικές της δυνάμεις, ενώ κατέληγε τονίζοντας πως ο κομμουνισμός δεν αποτελούσε τη λύση του κοινωνικού προβλήματος.⁷³

Η *Αυγή* φάνηκε αμήχανη μπροστά στις ουγγρικές εξελίξεις και ακολούθησε τη γραμμή της Μόσχας. Στις 25 Οκτωβρίου υποστήριζε ότι «φασιστικά αντιδραστικά στοιχεία επωφελήθησαν των διαδηλώσεων υπέρ του εκδημοκρατισμού» και προσπάθησαν «να εκμεταλλευτούν τους πόθους του ουγγρικού λαού». Την επόμενη ημέρα παρέθετε τις δηλώσεις του Σοβιετικού υπουργού Εξωτερικών Σεπίλοφ, ο οποίος τόνιζε ότι «αντεπαναστατικά στοιχεία εξεμεταλλεύθησαν τη δικαιολογημένη δυσαρέσκεια του λαού της Ουγγαρίας που οφείλεται στις οικονομικές δυσχέρειες και τις γραφειοκρατικές μεθόδους διακυβερνήσεως», ενώ δύο μέρες μετά σημείωνε πως οι αντεπαναστάτες καταγγέλθηκαν από επίσημους ουγγρικούς κύκλους ως «πράκτορες των καπιταλιστών που επιδιώκουν να ανατρέψουν το λαϊκοδημοκρατικό καθεστώς

⁷¹ Άγγελος Τερζάκης, «Ανεξήγητα...», *Το Βήμα*, 31.10.1956.

⁷² «Ελεύθερα», *Ελευθερία*, 28.10.1956.

⁷³ «Το μέγα μήνυμα», *Ελευθερία*, 30.10.1956.

της χώρας». Η εφημερίδα έσπευσε ήδη από τις 25 Οκτωβρίου να αναφέρει ότι η «αντεπανάσταση στην Ουγγαρία κατεστάλη» και μάλιστα χωρίς την εμπλοκή των σοβιετικών στρατευμάτων που είχαν κληθεί, όπως ανέφερε, από τον ίδιο τον Νάγκι για την αποκατάσταση της τάξης. Μέχρι το τέλος του μήνα επέμενε ότι η τάξη και η ομαλότητα είχαν αποκατασταθεί κατηγορώντας τη Δύση, ότι μετέδιδε ψευδείς ειδήσεις για συνέχιση της ουγγρικής κρίσης στην προσπάθειά της να εκμεταλλευτεί τα γεγονότα για προπαγανδιστικούς λόγους. Η *Αυγή* δεν προχώρησε σε περαιτέρω σχολιασμό των γεγονότων, γεγονός ενδεικτικό της αμηχανίας της.

Τις πρώτες ημέρες του Νοεμβρίου η προσοχή του Τύπου στράφηκε στην κρίση του Σουέζ, η οποία κορυφώθηκε με την επίθεση των Βρετανών, των Γάλλων και των Ισραηλινών εναντίον της Αιγύπτου. Η κρίση αυτή θεωρούνταν ότι αφορούσε περισσότερο την Ελλάδα από όσα διαδραματιζόνταν στην Ουγγαρία λόγω του ταυτόχρονου αγώνα των Κυπρίων και των Αιγυπτίων εναντίον του κοινού εχθρού, των Βρετανών. Για τον λόγο αυτό, όπως ήταν φυσικό, σύσσωμη η ελληνική κοινή γνώμη τάχθηκε στο πλευρό του βορειοαφρικανικού λαού, όπως είχε συμβεί και το καλοκαίρι μετά την εθνικοποίηση της Διώρυγας του Σουέζ από τον Νάσσερ. Η ελληνική κυβέρνηση μάλιστα είχε εκφράσει τότε την υποστήριξή της στον Αιγύπτιο πρόεδρο τονίζοντας την ανάγκη να εξευρεθεί μία ειρηνική λύση. Ήταν, λοιπόν, η σειρά του φιλοδυτικού Τύπου να βρεθεί σε αμηχανία μπροστά στα γεγονότα που εξελίσσονταν στη Αίγυπτο, καθώς δύο μεγάλες δυτικές δυνάμεις χρησιμοποιούσαν, για μία ακόμη φορά, βία εναντίον ενός λαού και καταπατούσαν τα δικαιώματά του προκειμένου να πετύχουν τους σκοπούς τους, και κυρίως γιατί η τρίτη μεγάλη δυτική δύναμη, οι Ηνωμένες Πολιτείες, έμοιαζε και πάλι να αδρανεί αναμένοντας τις αμερικανικές προεδρικές εκλογές της 6ης Νοεμβρίου. Αυτή η στάση έτρεφε τον αντιαμερικανισμό των Ελλήνων. Από την άλλη, δημιουργήθηκε η αίσθηση ότι η παύση των συγκρούσεων στην Αίγυπτο οφειλόταν στη Μόσχα και στις απειλές που εξαπέλυσε για χρήση πυρηνικών εναντίον της Βρετανίας και της Γαλλίας.⁷⁴ Ο φιλοδυτικός Τύπος αρνήθηκε να αναγνωρίσει στους Σοβιετικούς την παραμικρή συμβολή και υποστήριζε ότι οι απειλές συνιστούσαν προσπάθεια απομάκρυνσης της κοινής γνώμης από την επέμβαση στην Ουγγαρία. Αντιμέτωπος με την αυξανόμενη δυσαρέσκεια της ελληνικής κοινής γνώμης για τις ενέργειες των Βρετανών και των Γάλλων, αλλά και για την έλλειψη αντίδρασης από τις ΗΠΑ,

⁷⁴ Η κατάπαυση του πυρός στην Αίγυπτο αποδόθηκε κυρίως στις σοβιετικές απειλές, ωστόσο περισσότερο σημαντικός ήταν ο ρόλος των Ηνωμένων Πολιτειών, που έδρασαν παρασκηνακά ασκώντας διπλωματικές και οικονομικές πιέσεις στη Βρετανία και τη Γαλλία.

προσπάθησε να εξισορροπήσει τις εντυπώσεις εκφράζοντας με κάθε τρόπο τον αποτροπιασμό του για τη δεύτερη σοβιετική επιχείρηση εναντίον της χώρας και σημειώνοντας ότι αποτελούσε απόδειξη της ηθικής χρεοκοπίας της Σοβιετικής Ένωσης.

Η *Καθημερινή* θεωρούσε ότι η δεύτερη σοβιετική επέμβαση στην Ουγγαρία συνιστούσε «φοβεράν αντεκδίκησιν, την οποίαν επεδίωξεν η Μόσχα μετά τους εξευτελισμούς που υπέστη το γόητρόν της εκ της επιτυχίας της εξεγέρσεως του ουγγρικού λαού» και ότι ήταν αποτέλεσμα της αγγλογαλλικής επιχείρησης στην Αίγυπτο. Επιπλέον, υπογράμμιζε πως δεν μπορούσε να αναγνωριστεί καμία συμβολή της σοβιετικής ηγεσίας στο τέλος της κρίσης του Σουέζ, παρά τις διεκδικήσεις της, καθώς η ίδια είχε διαπράξει ένα παρόμοιο έγκλημα σε βάρος των Ούγγρων. Η εφημερίδα κατηγορούσε το Κρεμλίνο για υποκρισία σημειώνοντας πως προσπαθούσε να συγκαλύψει τα δικά του εγκλήματα στην Ανατολική Ευρώπη επικρίνοντας τις ενέργειες των Βρετανών και των Γάλλων.⁷⁵ Σε άρθρο του στις 4 Νοεμβρίου ο σχολιαστής της *Καθημερινής* Χριστόφορος Χρηστίδης προέβαλλε την αλληλεξάρτηση της σοβιετικής και της αγγλογαλλικής επέμβασης. Ο Χρηστίδης σημείωνε πως εξαιτίας της κρίσης που είχε ξεσπάσει στον ανατολικό συνασπισμό ο δυτικός ιμπεριαλισμός «έκρινε περιττόν πλέον κάθε καμουφλάρισμα δημοκρατικής ιδεολογίας και κτύπησε με όλη την ωμότητά του», ένα χτύπημα που, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, απέσπασε την προσοχή της κοινής γνώμης από το δράμα της Ουγγαρίας και διευκόλυνε μία νέα επέμβαση στη χώρα.⁷⁶

Το *Βήμα* χαρακτήρισε τη δεύτερη επιχείρηση εναντίον των Ούγγρων ως «την μεγαλυτέραν προδοσίαν των αιώνων» υπογραμμίζοντας, ότι η Σοβιετική Ένωση υποσχόταν, από τη μία, διαπραγματεύσεις για την αποχώρηση των στρατευμάτων της από τη χώρα και, από την άλλη, προετοίμαζε τις δυνάμεις της για μία νέα επέμβαση. Η εφημερίδα σε παρόμοιο τόνο με την *Καθημερινή* τόνιζε την αλληλεξάρτηση ανάμεσα στην ουγγρική και την αιγυπτιακή κρίση. Υποστήριζε πως οι εξεγέρσεις στην Πολωνία και την Ουγγαρία είχαν οδηγήσει στη διάσπαση του ανατολικού κόσμου, μια διάσπαση που εξάλειψε τον φόβο μίας σοβιετικής αντίδρασης που μέχρι τότε συγκρατούσε τον δυτικό κόσμο ενωμένο και οδήγησε και στη δική του διάσπαση.

⁷⁵ «Διπλούν έγκλημα», *Η Καθημερινή*, 3.11.1956· «Ανακούφισις», *Η Καθημερινή*, 7.11.1956· και «Η άλλη αποστολή», *Η Καθημερινή*, 8.11.1956.

⁷⁶ Χριστόφορος Χρηστίδης, «Οι απώτεροι σκοποί της επιθέσεως των Αγγλογάλλων κατά της Αιγύπτου», *Η Καθημερινή*, 4.11.1956.

Από την άλλη, σημείωνε πως η Μόσχα εκμεταλλευόταν την επίθεση της Βρετανίας και της Γαλλίας εναντίον του Σουέζ προκειμένου να συσκοτίσει το ζήτημα της Ουγγαρίας.⁷⁷

Η *Ελευθερία* στο κύριο άρθρο της στις 4 Νοεμβρίου έκανε λόγο για τη συνύπαρξη δύο ανταρσιών· «μίας ωμής ανταρσίας ωρισμένων κυβερνήσεων (της σοβιετικής, της βρετανικής και της γαλλικής) κατά του διεθνούς νόμου και της ηθικής» και «μίας απέλπιδος ανταρσίας ωρισμένων εθνών (του ουγγρικού και του αιγυπτιακού) κατά του νόμου της βίας και της υποδουλώσεως». Η αντιπολιτευόμενη εφημερίδα σημείωνε πως οι δύο αυτές ανταρσίες οδήγησαν τους δύο συνασπισμούς σε σταδιακή αποσύνθεση και τόνιζε πως η Ελλάδα θα έπρεπε να «ανοίξει τα μάτια της» και να μην παραμείνει ένας «άφωνος δορυφόρος», όπως την ήθελε η κυβέρνηση.⁷⁸ Η *Ελευθερία* εξέφρασε τον θαυμασμό της προς τον ουγγρικό λαό, χαρακτήρισε τη δεύτερη σοβιετική επέμβαση στην Ουγγαρία ως «ένα από τα μεγαλύτερα αίσχη του αιώνας» και κατηγόρησε και αυτή ως συνεργούς τις κυβερνήσεις του Λονδίνου και του Παρισιού, οι οποίες «ποδοπάτησαν χάριν των αποικιακών των συμφερόντων τας αρχάς του ελεύθερου κόσμου, παρέλυσαν την δύναμιν ηθικής αντιστάσεώς του και έλυσαν τας χείρας του σοβιετικού ιμπεριαλισμού».⁷⁹

Η *Αυγή*, από την άλλη, και πάλι βρέθηκε σε αμηχανία εξαιτίας της δεύτερης επέμβασης και προσπάθησε να εξισορροπήσει τις εντυπώσεις δίνοντας περισσότερη έμφαση στην υπόθεση του Σουέζ. Στο φύλλο της 3ης Νοεμβρίου έκανε λόγο για νέα αντεπανάσταση, η οποία ενισχυόταν συνεχώς από τη Δύση μέσω της Δυτικής Γερμανίας από όπου «μεταφέρονταν πολεμοφόδια και ομάδες φυγάδων φασιστών». Η εφημερίδα δικαιολόγησε και τη δεύτερη επιχείρηση τονίζοντας ότι επενέβη, όπως και την πρώτη φορά, μετά από κάλεσμα των ίδιων των Ούγγρων προκειμένου να εγγυηθεί τη διατήρηση του καθεστώτος που κινδύνευε από τους αντεπαναστάτες. Ο δημοσιογράφος Ευάγγελος Παντελέσκος μέσα από την κυριακάτικη στήλη του στις 4 Νοεμβρίου έρριπτε τις ευθύνες για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στη χώρα στην κυβέρνηση Νάγκι, η οποία σύμφωνα με τον ίδιο είχε απομονωθεί από τον λαό και λάμβανε καταστρεπτικά μέτρα. Ο Παντελέσκος αναφερόμενος στο ζήτημα της Αιγύπτου κατηγόρησε τις Ηνωμένες Πολιτείες ότι γνώριζαν και ενέκριναν την επίθεση εναντίον της, ενώ προέβαλε τη συμβολή του Κρεμλίνου στην κατάπαυση των εχθροπραξιών, που ήταν και η γενική γραμμή της

⁷⁷ «Σημειώματα», *Το Βήμα*, 1, 6 και 7.11.1956.

⁷⁸ «Βαθειά Κρίσις», *Ελευθερία*, 4.11.1956.

⁷⁹ «Ελεύθερα», *Ελευθερία*, 6.11.1956.

εφημερίδας.⁸⁰ Στις 6 Νοεμβρίου η *Αυγή* σημείωνε ότι η αντεπανάσταση συνεντρίβη με τη βοήθεια των σοβιετικών στρατευμάτων, τα οποία, όπως υποστήριζε, είχαν κληθεί από τη νέα κυβέρνηση του Γιάνος Κάνταρ. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η κυβέρνηση Νάγκι παραμερίσθηκε, επειδή είχε περιέλθει υπό τον έλεγχο των αντεπαναστατών και προέβαινε σε αντισοσιαλιστικές ενέργειες, όπως η καταγγελία του Συμφώνου της Βαρσοβίας και η προσφυγή στον ΟΗΕ.

Στο επόμενο δεκαπενθήμερο ο φιλοδυτικός Τύπος ασχολούνταν με τις αντισοβιετικές διαδηλώσεις στη Δυτική Ευρώπη και τις φήμες περί αποστολής Ρώσων εθελοντών στην Αίγυπτο και εκτοπισμού Ούγγρων πολιτών στη Σιβηρία. Οι διαδηλώσεις εναντίον της επέμβασης στην Ουγγαρία χαιρετίστηκαν από τις φιλοδυτικές εφημερίδες, ενώ το ζήτημα των Ρώσων εθελοντών θεωρήθηκε ότι αποτελούσε σοβιετική προπαγάνδα και προσπάθεια απομάκρυνσης της προσοχής της κοινής γνώμης από την υπόθεση της Ουγγαρίας. Στη συνέχεια, το ενδιαφέρον στράφηκε σε καινούριες φήμες για νέα ρήξη μεταξύ του Τίτο και της Μόσχας, αλλά και για διάσπαση στους κόλπους της σοβιετικής ηγεσίας. Όταν η κρίση στην Ουγγαρία έμοιαζε να φθάνει στο τέλος της με την κατάπνιξη της επανάστασης στα μέσα του Νοεμβρίου, οι εφημερίδες επιχείρησαν έναν απολογισμό των γεγονότων συνδέοντάς τα με τη θέση της Ελλάδας στον δυτικό κόσμο και το ζήτημα της Κύπρου και τονίζοντας με κάθε τρόπο πως η συμμαχία με τις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν πολύτιμη, καθώς είχε απομείνει η μόνη μεγάλη δύναμη που μπορούσε να διαφυλάξει τα συμφέροντα των δύο χωρών.

Το ζήτημα αυτό αναδείκνυε η *Ακρόπολις* σε δύο άρθρα της στις 9 και στις 11 Νοεμβρίου. Η εφημερίδα χαρακτήρισε τη Σοβιετική Ένωση ως τη «χώρα της στυγνοτέρας τρομοκρατικής δικτατορίας που ε γνώρισαν οι αιώνες» υποστηρίζοντας ότι παρά τις διακηρύξεις περί ειρηνικής συνύπαρξης ακολουθούσε την ίδια σταλινική εξωτερική πολιτική. Στη συνέχεια έστρεφε τα βέλη της κατά της ΕΔΑ, της «Πέμπτης Φάλαγγας» της Μόσχας στην Ελλάδα, όπως την αποκαλούσε, που τάχθηκε υπέρ της επέμβασης στην Ουγγαρία. Η *Ακρόπολις* υπογράμμισε ότι η ταυτόχρονη κρίση στην Ουγγαρία και την Αίγυπτο αποτελούσε απόδειξη για τον κίνδυνο που διέτρεχε η ασφάλεια της Ελλάδας τόσο από τον ανατολικό ιμπεριαλισμό των Σοβιετικών όσο και από το δυτικό των Βρετανών και συμπλήρωνε ότι ο ΟΗΕ, οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ αποτελούσαν τις «άγκυρες σωτηρίας» της χώρας «εις πάσαν μελλοντικήν τρικυμίαν» επαινώντας τον ρόλο τους στη λήξη της αιγυπτιακής κρίσης. Παράλληλα, σημείωνε πως οι δύο αυτές κρίσεις επισκίασαν

⁸⁰ Ευάγγελος Παντελέσκος, «Η επίθεση κατά της Αιγύπτου. Τα γεγονότα της Ουγγαρίας», *Η Αυγή*, 4.11.1956.

την κυπριακή υπόθεση, καθώς τράβηξαν την προσοχή των κυβερνήσεων και της κοινής γνώμης από αυτή.⁸¹

Στην ίδια γραμμή κινήθηκε και το *Βήμα* στο πρωτοσέλιδο άρθρο του στις 11 Νοεμβρίου. Η εφημερίδα συνέδεε τη σοβιετική επιχείρηση στην Ουγγαρία με την αγγλογαλλική στην Αίγυπτο υποστηρίζοντας πως είχαν «ηθικό στήριγμα» η μία την άλλη και κοινό γνώρισμα την «έλλειψη ηθικού δισταγμού». Χαρακτήρισε και τις δύο πλευρές «ενσαρκωτές του πνεύματος του κακού, εγωκεντρικούς εκμεταλλευτές των αδυνάτων, ασυνείδητους τορπιλιτές της διεθνούς τάξεως και περιφρονητές του νόμου και του δικαίου», ενώ σημείωνε πως οι εξεγέρσεις στην Ανατολική Ευρώπη έπαιρναν τη μορφή «τρομακτικής θυέλλης εις τον σοβιετικόν συνασπισμόν». Η εφημερίδα θεωρούσε ότι παρόλα αυτά η ελευθερία είχε κερδίσει, καθώς οι λαοί είχαν αφυπνιστεί και βιάζαν προς την απελευθέρωσή τους έχοντας ως προστάτη τους τις Ηνωμένες Πολιτείες. Το άρθρο εξήρε τη στάση των ΗΠΑ έναντι της διπλής κρίσης υποστηρίζοντας ότι «επανάφερε εις την τάξιν τους αποχαλινωθέντας αποικιοκράτας της Ανατολής και της Δύσως και έσωσε την ειρήνιν του κόσμου». Τέλος, υπογράμμισε ότι η Ελλάδα αντέδρασε στα γεγονότα ως «φιλελευθέρα και γνησίως δημοκρατική χώρα» τονίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη θέση της στον δυτικό κόσμο.⁸² Η άποψη της εφημερίδας σχετικά με την ανωτερότητα του δυτικού κόσμου παρουσιάστηκε και μέσα από την καθημερινή στήλη του συγγραφέα και δημοσιογράφου της Παύλου Παλαιολόγου, όπου υποστήριζε πως «η διαφορά του κόσμου με την ελεύθερη ψυχή από τον άλλον που προσδέθηκε στο κόκκινο άρμα» ήταν ότι οι πρώτοι κατήγγειλαν και τις δύο επεμβάσεις, ενώ οι δεύτεροι δεν αντέδρασαν καθόλου στην επέμβαση στην Ουγγαρία.⁸³ Στο ίδιο φύλλο ο Ευάγγελος Παπανούτσος κατήγγειλε μέσα από την εβδομαδιαία στήλη του την έλλειψη αντίδρασης από την πλευρά του πνευματικού κόσμου της χώρας, όπως είχε κάνει και ο Άγγελος Τερζάκης λίγες ημέρες νωρίτερα.⁸⁴ Στη συνέχεια, η εφημερίδα φιλοξένησε στις σελίδες της άρθρο του Ηλία Βενέζη στο οποίο ο λογοτέχνης εγκωμιάζε τη γενναιότητα με την οποία ο ουγγρικός λαός αγωνίστηκε για την ελευθερία του.⁸⁵

⁸¹ «Το Κυπριακόν και η Ελλάς ενώπιον της διεθνούς κρίσεως», *Ακρόπολις*, 9.11.1956· και «Σκληρά διδάγματα», *Ακρόπολις*, 11.11.1956.

⁸² «Η ελευθερία τελικώς κερδίζει και μαζί με αυτήν και η Ελλάς», *Το Βήμα*, 11.11.1956.

⁸³ Παύλος Παλαιολόγος, «Οι ελεύθεροι και οι άλλοι», *Το Βήμα*, 8.11.1956.

⁸⁴ Ευάγγελος Παπανούτσος, «Πάλι αίμα και ντροπή», *Το Βήμα*, 8.11.1956.

⁸⁵ Ηλίας Βενέζης, «Ρίγος τρόμου», *Το Βήμα*, 20.11.1956.

Στις 8 Νοεμβρίου και η *Ελευθερία* δημοσίευσε ένα άρθρο-απολογισμό των γεγονότων των προηγούμενων ημερών, στο οποίο και αυτή προέβαλλε την ανωτερότητα του δυτικού έναντι του ανατολικού κόσμου. Υποστήριζε ότι οι Ούγγροι εξεγέρθηκαν ζητώντας ελευθερία, δημοκρατία και απαλλαγή από τη σοβιετική κηδεμονία για να «οργανώσουν την οικονομία των κατά τρόπον ανταποκρινόμενο προς τα ιδικά των συμφέροντα» κι έτσι η σοβιετική ηγεσία φοβούμενη ανατροπή του καθεστώτος επενέβη για να καταπνίξει την εξέγερση. Η εφημερίδα υπογράμμισε ότι οι Σοβιετικοί υποκριτικά κατήγγελλαν τις ενέργειες των Βρετανών και των Γάλλων εναντίον της Αιγύπτου, ενώ οι ίδιοι επιδίδονταν σε ένα παρόμοιο έγκλημα και μάλιστα ανενόχλητοι από την κοινή γνώμη της χώρας τους, που δεν εκδηλωνόταν μπροστά στον φόβο του εκτελεστικού αποσπάσματος. Από την άλλη, τόνιζε ότι η κοινή γνώμη της Δύσης διέθετε την ελευθερία να αντιδράσει ενάντια και στις δύο επιχειρήσεις, όπως και έκανε, και επαινούσε τη συμβολή της στην κατάπαυση των συγκρούσεων στην Αίγυπτο χάρη στην πίεση που άσκησε στις κυβερνήσεις. Το άρθρο κατέληγε στο συμπέρασμα, ότι αυτή η διαφορετική στάση της κοινής γνώμης του δυτικού και του ανατολικού κόσμου αποτελούσε τη θεμελιώδη διαφορά τους και αποδείκνυε την ανωτερότητα του δεύτερου.⁸⁶ Τρεις ημέρες αργότερα η *Ελευθερία* σε πρωτοσέλιδο άρθρο της εξέφραζε τον θαυμασμό της για τον ουγγρικό λαό υπογραμμίζοντας την κοσμοϊστορική σημασία του αγώνα του για την ελευθερία και χαρακτηρίζοντας «φοβερών» και «άνανδρον» τη σοβιετική επέμβαση για την κατάπνιξή του.⁸⁷

Η *Καθημερινή*, από την άλλη, επικεντρώθηκε στις συνέπειες της ουγγρικής κρίσης στο εσωτερικό του σοσιαλιστικού συνασπισμού. Στις 14 και στις 16 Νοεμβρίου η εφημερίδα σημείωνε ότι, παρά την ήττα της επανάστασης, ο ουγγρικός λαός βρισκόταν πλέον πιο κοντά στην ελευθερία και ότι το παράδειγμά του θα ακολουθούσαν σύντομα και οι άλλοι λαοί της Ανατολικής Ευρώπης.⁸⁸ Τις επόμενες ημέρες αναφέρθηκε στις δηλώσεις του Τίτο σχετικά με τα γεγονότα στην Ουγγαρία και υποστήριξε ότι η επίκριση, από την πλευρά του Γιουγκοσλάβου ηγέτη, των μεθόδων που εφάρμοσαν οι Σοβιετικοί για την καταστολή της επανάστασης, είχε οδηγήσει σε μία νέα διάσταση μεταξύ των δύο χωρών.⁸⁹ Στο φύλλο της 23ης Νοεμβρίου έκανε λόγο για αναζωπύρωση της σύγκρουσης μεταξύ των σταλινικών και των αντισταλινικών στο Κρεμλίνο, καθώς οι δεύτεροι κατηγορούνταν ως υπαίτιοι για την κρίση που προέκυψε στο

⁸⁶ «Οι δύο κόσμοι», *Ελευθερία*, 8.11.1956.

⁸⁷ «Οι Ούγγροι», *Ελευθερία*, 11.11.1956.

⁸⁸ «Η Ουγγαρία», *Η Καθημερινή*, 14.11.1956· και «Πολύ αργά», *Η Καθημερινή*, 16.11.1956.

⁸⁹ «Τίτο - Μόσχα», *Η Καθημερινή*, 21.11.1956.

σοσιαλιστικό στρατόπεδο εξαιτίας της πολιτικής της αποσταλινοποίησης και του εκδημοκρατισμού που ακολούθησαν. Χαρακτήρισε τη σύγκρουση αυτή «σύγκρουση επιγόνων» υποστηρίζοντας ότι μπορεί να οδηγήσει στη διάλυση της «αυτοκρατορίας» και τόνιζε την πιθανότητα επιστροφής στον σταλινισμό.⁹⁰ Την επόμενη ημέρα χαιρέτησε την ψήφιση της πρότασης περί αποχώρησης των σοβιετικών δυνάμεων από το ουγγρικό έδαφος επικρίνοντας παράλληλα την αντίθεση των Ελλήνων κομμουνιστών και υπογραμμίζοντας πως «θα ήτο κωμικόν να ζητή η Ελλάς την απελευθέρωσιν του λαού της Κύπρου και να ψηφίζει υπέρ της δουλείας των Ούγγρων».⁹¹

Στον αντίποδα του φιλοδυτικού Τύπου βρισκόταν η *Αυγή*, η οποία καταδίκασε τις αντισοβιετικές διαδηλώσεις στη Δυτική Ευρώπη ως «φασιστικές». Η εφημερίδα της ΕΔΑ προέβαλλε τον ρόλο της Μόσχας στην αιγυπτιακή κρίση, καθώς θεωρούσε ότι αποτελούσε τον κύριο συντελεστή της διακοπής των εχθροπραξιών και προστάτιδα της ειρήνης. Παράλληλα, υποστήριζε ότι η Δύση είχε καταληφθεί από ένα «αντισοβιετικό παραλήρημα» και μετέδιδε μέσα από τον Τύπο της ψευδολογίες και παραποιήσεις των γεγονότων στην Ουγγαρία με σκοπό να αποσπάσει την προσοχή της κοινής γνώμης από όσα συνέβαιναν στην Αίγυπτο και να μειώσει την «ηθική ακτινοβολία της δυνάμεως [της Σοβιετικής Ένωσης], που έφραξε τον δρόμο στην εμπρηστική τους πορεία, ελπίζοντας πως θα διχάσουν έτσι τους λαούς και θα ξανανοήσουν το δρόμο σε μία καινούργια επίθεσίν των». Η εφημερίδα κατηγορούσε και τον ελληνικό φιλοδυτικό Τύπο.⁹² Επιπλέον, υπογράμμιζε την αντίθεσή της στην εγγραφή του ουγγρικού ζητήματος στην ημερήσια διάταξη του ΟΗΕ θεωρώντας ότι επρόκειτο για εσωτερική υπόθεση της χώρας. Ενδεικτικό της κύριας γραμμής της *Αυγής* είναι το άρθρο του Κώστα Βάρναλη στις 14 Νοεμβρίου. Σε αυτό ο λογοτέχνης υποστήριζε ότι οι Δυτικοί είχαν καταληφθεί από «λύσσα» και επιτίθονταν στη Μόσχα, «τη μεγάλη δύναμη, που έσωσε την ειρήνη του κόσμου και την ελευθερία της Αφρικής, της Ασίας και της Μεσογειακής Ευρώπης, και τη δική μας», κατηγορώντας την για σφαγή του ουγγρικού λαού στην προσπάθειά τους να αποσιωπήσουν τα δικά τους εγκλήματα.⁹³

Ο *Νέος Κόσμος* επιχείρησε στο τεύχος του Νοέμβρη έναν απολογισμό των γεγονότων στη Ουγγαρία ακολουθώντας τη γραμμή της *Αυγής*. Το περιοδικό του ΚΚΕ σημείωνε ότι

⁹⁰ «Οι επίγονοι», *Η Καθημερινή*, 22.11.1956.

⁹¹ «Παραισθήσεις», *Η Καθημερινή*, 23.11.1956.

⁹² «Νίκη των λαών», *Η Αυγή*, 8.11.1956· και «Αντιπερισπασμός», *Η Αυγή*, 13.11.1956.

⁹³ Κώστας Βάρναλης, «Ουγγαρολύσσα», *Η Αυγή*, 14.11.1956.

«αντιδραστικά στοιχεία» με την υποστήριξη της «διεθνούς αντίδρασης» είχαν καταφέρει «να εκμεταλλευτούν για τους δικούς σκοπούς τον αγώνα των Ούγγρων εργαζομένων», έναν αγώνα που σύμφωνα με το περιοδικό, είχε ως στόχο «το ολοκληρωτικό ξεπέραςμα των ελλείψεων του παρελθόντος στον τομέα της οικονομικής οικοδόμησης», «την καταπολέμηση της γραφειοκρατίας και το ανέβασμα του βιοτικού επιπέδου του λαού». Συμπλήρωνε πως εξαιτίας του ανασχηματισμού της ουγγρικής κυβέρνησης από τον Νάγκι εισήλθαν σε αυτή «δεξιά, αντιδραστικά στοιχεία» δημιουργώντας στη χώρα έναν «σωβινιστικό αντισοβιετικό πυρετό» και ένα «φασιστικό τρομοκρατικό όργιο». Έτσι, υποστήριζε, η εργατική τάξη εξεγέρθηκε και σχηματίστηκε μία νέα επαναστατική κυβέρνηση των εργατών και των αγροτών, η οποία κάλεσε τα σοβιετικά στρατεύματα να επέμβουν για να αποκαταστήσουν την τάξη και να διαφυλάξουν το σοσιαλιστικό καθεστώς.⁹⁴ Στο ίδιο τεύχος δημοσιεύτηκε η επιστολή της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας, η οποία χαιρέτισε στις 6 Νοεμβρίου το σχηματισμό της νέας κυβέρνησης. Στο τεύχος του Δεκεμβρίου ο *Νέος Κόσμος* δημοσίευσε άρθρο της *Πράβντα* όπου παρουσιαζόταν η επίσημη ερμηνεία της Μόσχας για τα γεγονότα της Ουγγαρίας. Το περιοδικό ανέφερε πως παρά τα εμπόδια που έθετε η Δύση η Ουγγαρία είχε αρχίσει να ανασυγκροτείται. Επιπλέον, θεωρώντας την ουγγρική υπόθεση εσωτερικό ζήτημα της χώρας αντιτιθόταν, όπως και η *Αυγή*, στην ανάμιξη του ΟΗΕ και στην αποστολή παρατηρητών, που «είχε σκοπό την συλλογή πληροφοριών ενάντια στο λαϊκοδημοκρατικό καθεστώς».⁹⁵

Η πολωνική και η ουγγρική κρίση σχολιάστηκαν από τον ελληνικό Τύπο σε συνάρτηση με την κρίση του Σουέζ, το Κυπριακό, τον αντιδυτικισμό και το ζήτημα της ουδετεροφιλίας. Οι εξελίξεις στην Αίγυπτο εξαιτίας της κυπριακής υπόθεσης και του αντιδυτικού κλίματος που προκάλεσε στην ελληνική κοινή γνώμη υπερκάλυψαν τα γεγονότα της Πολωνίας και της Ουγγαρίας. Αυτός ήταν πιθανότατα και ο λόγος που στην Ελλάδα δεν πραγματοποιήθηκαν διαδηλώσεις εναντίον της σοβιετικής επέμβασης στην Ουγγαρία, σε αντίθεση με άλλες χώρες της Δύσης. Από την άλλη όμως, ο φιλοδυτικός Τύπος εκμεταλλεύτηκε τα γεγονότα αυτά στην προσπάθειά του να αντιστρέψει τον αντιδυτικισμό και την ουδετεροφιλία των Ελλήνων και προέβαλλε την ανωτερότητα του δυτικού κόσμου. Έδινε έμφαση στη συμβολή των Ηνωμένων Πολιτειών στην επίλυση της διπλής κρίσης και επισήμαινε ότι εκείνες ήταν ο πραγματικός ηγέτης της Δύσης, και όχι η Βρετανία και η Γαλλία. Έτσι, υποστήριζε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε

⁹⁴ «Εξωτερική Ανασκόπηση», *Νέος Κόσμος*, Νοέμβριος 1956, σ. 75.

⁹⁵ «Εξωτερική Ανασκόπηση», *Νέος Κόσμος*, Δεκέμβριος 1956, σ. 91-92.

να παραμείνει πιστή στη δυτική συμμαχία, καθώς μόνο εκείνη μπορούσε να την καθοδηγήσει και να διαφυλάξει την ασφάλεια της και παράλληλα να στηρίξει τη θέση της για το Κυπριακό. Για την ΕΔΑ και την *Αυγή* τα πράγματα ήταν πιο δύσκολα, καθώς οι διακηρύξεις τους, ότι η Σοβιετική Ένωση, ο ηγέτης της Ανατολής, αποτελούσε την προστάτιδα της ειρήνης και των καταπιεζόμενων λαών, καθώς και ότι η Ελλάδα μπορούσε να στηριχθεί σε εκείνη, διαψεύδονταν από τις εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη. Από την άλλη όμως, ήταν ιδιαίτερα προσεκτικές στον χειρισμό των γεγονότων αυτών και προσπάθησαν να δικαιολογήσουν τις ενέργειες της Μόσχας προκειμένου να στηρίξουν τη φιλοσοβιετική τοποθέτηση τους.

Ο φιλοδυτικός κόσμος της Ελλάδας θεώρησε την απάντηση της Μόσχας στην κρίση που ξέσπασε στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες απόδειξη, ότι παρά τις διακηρύξεις της μετά τον θάνατο του Στάλιν και στο 20ό Συνέδριο συνέχιζε να ακολουθεί την ίδια σταλινική πολιτική τόσο στο εσωτερικό του ανατολικού συνασπισμού όσο και στις σχέσεις της με τη Δύση. Θεωρούσε πως είχαν αλλάξει οι τακτικές της, όχι όμως και οι στόχοι της, και προέβαλλε την άποψη, ότι η «επίθεση φιλίας» και η ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με την Ελλάδα είχε ως στόχο να την καταστήσει εξαρτημένη από τον σοσιαλιστικό συνασπισμό. Από το φθινόπωρο του 1956 και στη διάρκεια του επόμενου χρόνου η ελληνική κυβέρνηση ανέκοψε τα ανοίγματά της προς την χώρας της Ανατολής και έδωσε έμφαση στην ενίσχυση των σχέσεων με την Γιουγκοσλαβία και τις αραβικές χώρες προκειμένου να στηρίξει το Κυπριακό.⁹⁶

⁹⁶ Σωτήρης Βαλντέν, «Η ελληνική “ανατολική” και βαλκανική πολιτική», στο *Ελλάδα και ανατολικές χώρες, 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, τ1, Αθήνα (Οδυσσέας), 1991, σ. 122.

Συμπεράσματα

Το 20ό Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και η κρίση στην Πολωνία και την Ουγγαρία το 1956 ήταν καθοριστικές τόσο για τον σοβιετικό συνασπισμό και το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα όσο και για τις σχέσεις του με τη Δύση. Καταρχάς, εγκαινιάστηκε μία μακρά περίοδος ύφεσης στις σχέσεις των δύο συνασπισμών, η οποία θεωρούνταν απαραίτητη την εποχή εκείνη. Κατά καιρούς συνέχιζαν να δημιουργούνται εντάσεις, τις οποίες όμως οι δύο πλευρές κατάφερναν να ξεπερνούν. Παράλληλα, παρά το γεγονός, ότι η σοβιετική ηγεσία διατήρησε τις βασικές δομές του σταλινικού συστήματος, κατάφερε να εξαλείψει σε μεγάλο βαθμό τις πιο ακραίες πρακτικές του – την προσωπολατρία και τη μαζική τρομοκρατία – και επέτρεψε έστω και με πολλούς περιορισμούς την ελεύθερη έκφραση και τη διαμαρτυρία ή ίσως πιο σωστά έθεσε σε κίνηση μηχανισμούς που την καθιστούσαν ανήμπορη να τις καταπνίξει. Επιπλέον, δόθηκε η δυνατότητα στα ανατολικοευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα να χαράξουν έναν εθνικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό με βάση τις ιδιαίτερες συνθήκες και ανάγκες του καθενός μέσα στα όρια που η Μόσχα θεωρούσε αποδεκτά, ενώ πολλά δυτικά κομμουνιστικά κόμματα επεξεργάστηκαν νέες θεωρίες και πολιτικές. Τέλος, τα γεγονότα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ρωγμών στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα με επίκεντρο τη Μόσχα, καθώς πολλά κομμουνιστικά κόμματα άρχισαν να αμφισβητούν την ηγεμονία της και να απομακρύνονται από αυτή, ενώ οδήγησαν στη ρήξη με την άλλη μεγάλη δύναμη του συνασπισμού, την Κίνα, η οποία διεκδίκησε για τον εαυτό της μία κυρίαρχη θέση στο κομμουνιστικό κίνημα, όμως χωρίς μεγάλη επιτυχία.

Οι εξελίξεις στον ανατολικό συνασπισμό, όπως έγινε φανερό μέσα από τη μελέτη του Τύπου της εποχής, σχολιάστηκαν στην Ελλάδα σε συνάρτηση με την εσωτερική και εξωτερική πολιτική επικαιρότητα – τις εκλογές του Φεβρουαρίου, το Κυπριακό, τον αυξανόμενο αντιδυτικισμό, τη σοβιετική «επίθεση ειρήνης» και την κορύφωση της κρίσης στο Σουέζ. Αυτά ήταν και τα κύρια ζητήματα που προκαλούσαν συγκρούσεις ανάμεσα στις πολιτικές παρατάξεις.

Ο φιλοδυτικός Τύπος, όπως ολόκληρος σχεδόν ο δυτικός κόσμος, αντιμετώπισε με δυσπιστία και επιφυλακτικότητα τη διακήρυξη της νέα σοβιετικής πολιτικής και τα κίνητρα της και υπογράμμισε την ανάγκη να προχωρήσει η Σοβιετική Ένωση σε πράξεις προκειμένου να πείσει για τις προθέσεις τις. Παρατηρείται όμως μία σημαντική διαφοροποίηση. Οι

φιλοκυβερνητικές εφημερίδες επεδείκνυαν περισσότερη καχυποψία σε σχέση με τις κεντρώες, ο λόγος των οποίων ήταν σαφώς πιο μετριοπαθής. Αυτό πιθανώς σχετίζεται με τις εκλογές και το ζήτημα της Κύπρου, τα δύο βασικά σημεία αντιπαράθεσης ανάμεσα στη Δεξιά και το Κέντρο. Η διαφοροποίηση αυτή γίνεται εμφανής αρχικά στην προεκλογική περίοδο, όταν η Δεξιά εκμεταλλευόμενη τις διακηρύξεις περί λαϊκών μετώπων κατηγόρησε ως τέτοιο τη Δημοκρατική Ένωση, στην οποία συνασπίζονταν το Κέντρο και η ΕΔΑ. Η θεωρία των λαϊκών μετώπων έφερε σε αμηχανία το Κέντρο, που έσπευσε να απαντήσει στις κατηγορίες υπογραμμίζοντας ότι η συνεργασία με την Αριστερά ήταν μονάχα προεκλογική. Το δεύτερο σημείο διαφοροποίησης αφορούσε στο Κυπριακό. Το Κέντρο παρέμενε φιλοδυτικό, αλλά ταυτόχρονα ασκούσε δριμυία κριτική στην κυβέρνηση για τους χειρισμούς της στο ζήτημα της Κύπρου. Έτσι, εκμεταλλευόμενο τη σοβιετική προσέγγιση στα μέσα του 1956 έκανε λόγο για μία μεγάλη ευκαιρία για άνοιγμα προς τον ανατολικό συνασπισμό που θα μπορούσε να στηρίξει την κυπριακή υπόθεση, όπως είχε κάνει στο παρελθόν, αλλά και για ανάπτυξη οικονομικών σχέσεων που θα ωφελούσαν την ελληνική οικονομία. Για να ενισχύσει τη θέση του τόνιζε ότι η μεταβολή της σοβιετικής πολιτικής ήταν πραγματική, καθώς υπαγορευόταν από τις υπάρχουσες συνθήκες. Σε αυτό το σημείο παρατηρείται σύγκλιση με την Αριστερά. Η στάση των δύο παρατάξεων απέναντι στο Κυπριακό ήταν άλλωστε παρόμοια, όπως γινόταν εμφανές και από τις προγραμματικές θέσεις της Δημοκρατικής Ένωσης. Στην πραγματικότητα, το Κέντρο προσπάθησε να διατηρήσει μία μετριοπαθή στάση κατηγορώντας από τη μία την κυβέρνηση για υπερβολική διστακτικότητα και από την άλλη την Αριστερά για υπερβολική ενδοτικότητα στους Σοβιετικούς. Οι κατηγορίες εναντίον της Αριστεράς προέκυπταν σαφώς από τον φιλοδυτικό προσανατολισμό του Κέντρου, είναι όμως επίσης πιθανόν με αυτόν τον τρόπο να προσπαθούσε να διαχωρίσει τη θέση του από εκείνη, ώστε να μην κατηγορηθεί για σύγκλιση, όπως είχε συμβεί προεκλογικά. Από την άλλη, οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες στην προσπάθειά τους να πνίξουν τις φωνές περί ίσης φιλίας και να δικαιολογήσουν τους χειρισμούς της κυβέρνησης υποστήριζαν ότι δεν αναμενόταν σημαντική στήριξη στην κυπριακή υπόθεση από την πλευρά του Κρεμλίνου, καθώς δε θα διακινδύνευε να επιδεινώσει τις σχέσεις του με τις μεγάλες δυτικές δυνάμεις τη στιγμή που μόλις είχαν αρχίσει να εξομαλύνονται.

Η επέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης στην Ουγγαρία συνιστούσε για τον φιλοκυβερνητικό Τύπο απόδειξη ότι η πολιτική της Μόσχας δεν είχε μεταβληθεί, ενώ ο αγώνας των Ούγγρων εναντίον των Σοβιετικών ταυτίστηκε με εκείνους στην Κύπρο και την Αίγυπτο

εναντίον των Βρετανών και των Γάλλων. Προκειμένου να αντιστρέψουν το αντιδυτικό κλίμα οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες έκαναν λόγο για ανωτερότητα του δυτικού κόσμου έναντι του ανατολικού προβάλλοντας τη συμβολή της Ουάσινγκτον στην επίλυση της κρίσης, ενώ από την άλλη τόνιζαν ότι εκείνη ήταν η πραγματική ηγέτιδα της Δύσης και όχι η Βρετανία και η Γαλλία. Προσπαθούσαν με αυτόν τον τρόπο να πείσουν ότι η συμμαχία της Ελλάδας με τις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η μοναδική που μπορούσε να προασπίσει τα ελληνικά συμφέροντα και να εγγυηθεί την ασφάλεια της χώρας. Την ίδια άποψη εξέφραζε και ο κεντρώος Τύπος. Τα γεγονότα στην Ουγγαρία δημιούργησαν στο Κέντρο την ανάγκη να προβάλει πιο έντονα τον φιλοδυτικό προσανατολισμό του και έπαψαν οι φωνές για άνοιγμα προς την Ανατολή. Παρόλα αυτά, τόνιζε ότι η Ελλάδα δε θα έπρεπε να είναι δορυφόρος των Ηνωμένων Πολιτειών, αλλά να ακολουθήσει μία πιο αυτόνομη πολιτική που θα εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντά της.

Οι αποφάσεις του 20ού Συνεδρίου προκάλεσαν διττές αντιδράσεις στον αριστερό Τύπο. Από τη μία, οι διακηρύξεις της σοβιετικής ηγεσίας συνιστούσαν, σύμφωνα με την Αριστερά, την καλύτερη απόδειξη ότι η Σοβιετική Ένωση αποτελούσε τη μοναδική εγγυήτρια δύναμη της αυτοτέλειας των λαών και της ειρήνης και ότι η Ελλάδα μπορούσε να υπολογίζει σε αυτή. Από την άλλη όμως, η καταδίκη της προσωπολατρίας προκάλεσε έντονη αμηχανία. Έτσι, τα αριστερά έντυπα περιορίστηκαν στην άποψη, ότι αποτελούσε μία θαρραλέα κριτική των λαθών του παρελθόντος αποφεύγοντας να τη σχολιάσουν περισσότερο. Η αμηχανία φαίνεται πιο έντονα από το γεγονός, ότι ακόμη κι όταν έγινε γνωστή η «μυστική έκθεση» ο αριστερός Τύπος απέφυγε να τη σχολιάσει εκτενώς και να ασκήσει περαιτέρω κριτική και αρκέστηκε στις συμπληρωματικές δηλώσεις της Μόσχας για την ανάλυση του φαινομένου της προσωπολατρίας και των αιτιών που επέτρεψαν τη δημιουργία της. Ακόμη και τότε δεν έκανε λόγο για εγκλήματα, αλλά για λάθη, ελλείψεις και αδυναμίες του πρώην ηγέτη, ενώ απέρριψε τις απόψεις άλλων κομμουνιστών ηγετών, όπως του Τολιάττι, που άσκησαν κριτική και άρχισαν να απομακρύνονται από τη Μόσχα.

Από την άλλη, τα γεγονότα στην Ουγγαρία έφεραν για μία ακόμη φορά σε αμηχανία την Αριστερά, καθώς οι διακηρύξεις της, ότι η Ελλάδα μπορούσε να στηριχτεί στη Σοβιετική Ένωση που προβαλλόταν ως προστάτιδα της ειρήνης και των καταπιεζόμενων λαών έμοιαζαν να διαψεύδονται. Ο αριστερός Τύπος ακολούθησε τη γραμμή της Μόσχας και προσπάθησε να δικαιολογήσει τις ενέργειές της κάνοντας λόγο για φασιστικά και αντιδραστικά στοιχεία που επιχειρούσαν να εκμεταλλευτούν τον αγώνα των διαδηλωτών για εκδημοκρατισμό, ενώ

παράλληλα προσπάθησε να εξισορροπήσει τις εντυπώσεις δίνοντας περισσότερη έμφαση στην αιγυπτιακή κρίση και υπογραμμίζοντας τη συμβολή του Κρεμλίνου στην κατάπαυση των εχθροπραξιών.

Παρά τους κλυδωνισμούς που προκάλεσαν τα γεγονότα του 1956, η ελληνική Αριστερά παρέμεινε αφοσιωμένη στη Μόσχα και συνέχισε να ακολουθεί πιστά τις υποδείξεις της. Μετά την καθαίρεση του Ζαχαριάδη η νέα ηγεσία του ΚΚΕ υιοθέτησε τις αποφάσεις του 20ού Συνεδρίου και προχώρησε στην επεξεργασία του προγράμματος της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής», που θεμελιωνόταν πάνω στην αρχή της ειρηνικής συνύπαρξης και του ειρηνικού περάσματος στον σοσιαλισμό, το οποίο υιοθετήθηκε και από την ΕΔΑ. Χάρη στη νέα πολιτική και τις υποδείξεις των Σοβιετικών ο ρόλος της επαναπροσδιορίστηκε και έγινε πιο ενεργός. Η σημασία αυτής της αλλαγής αντανακλάται στα αποτελέσματα των εκλογών του 1958, στις οποίες η ΕΔΑ κατάφερε να αναδειχθεί σε αξιωματική αντιπολίτευση, λίγα μόλις χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου και παρά τον ανελέητο κατασταλτικό μηχανισμό. Ωστόσο, οι αλλαγές αυτές είχαν επιβληθεί από την ΕΣΣΔ, ήταν δηλαδή αποτέλεσμα των μεταβολών που συντελούνταν εκεί, και γι αυτό δεν ήταν βαθιές. Όταν η σοβιετική ηγεσία άλλαξε και στράφηκε σε πολιτικές του παρελθόντος, το ίδιο συνέβη και στο ΚΚΕ, το οποίο προσπάθησε εκ νέου να θέσει υπό τον έλεγχό του την ΕΔΑ.

Τα γεγονότα του 1956 επηρέασαν άμεσα και τις επαφές ανάμεσα στην Ελλάδα και τον σοσιαλιστικό συνασπισμό. Η ελληνική κυβέρνηση ακολούθησε τη γραμμή των περισσότερων δυτικών. Από τη μία, εξέφραζε έντονο σκεπτικισμό για τις προθέσεις των Σοβιετικών, από την άλλη όμως, το θετικό κλίμα που είχε αρχίσει να δημιουργείται την έκανε να αναζητήσει περισσότερες επαφές με την Ανατολή. Οι επαφές είχαν ξεκινήσει ήδη από το 1953, ωστόσο το 1956 έλαβαν νέες διαστάσεις. Μέσα στο 1956 η Ελλάδα υπέγραψε εμπορικές συμφωνίες με όλες τις ανατολικές χώρες, εκτός της Αλβανίας, και μέχρι το καλοκαίρι είχε αποκαταστήσει διπλωματικές σχέσεις με τις περισσότερες από αυτές. Η προσέγγιση αυτή υπαγορευόταν από την ανάγκη να ενισχύσει την οικονομία και την ασφάλειά της και, παράλληλα, να αποσπάσει και να διατηρήσει τη στήριξη των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών στο Κυπριακό. Επρόκειτο, επιπλέον, για εκδηλώσεις αυτονομίας έναντι των συμμάχων λόγω της στάσης τους στο Κυπριακό σε μία στιγμή που αυτό βρισκόταν σε όξυνση. Ωστόσο, οι εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη και την Αίγυπτο επιδείνωσαν το διεθνές κλίμα. Η επικράτηση της άποψης, ότι η πολιτική της Μόσχας δεν είχε αλλάξει και ότι η προσέγγιση και ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με την Ελλάδα είχε ως

στόχο να την καταστήσει εξαρτημένη, οδήγησε στη σημαντική μείωση των επαφών ανάμεσα στις δύο πλευρές από το φθινόπωρο του 1956 και στη διάρκεια του επόμενου χρόνου.

Βιβλιογραφία

Βιβλία

- Βαλντέν, Σωτήρης, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες, 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, τ1, Αθήνα (Οδυσσέας) 1991.
- Βερναρδάκης, Χριστόφορος και Μαυρή, Γιάννης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα: οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, Αθήνα (Εξάντας) 1991.
- Βουρνάς, Τάσος, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας: από τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια ως την ημέρα του στρατιωτικού πραξικοπήματος των συνταγματαρχών (21 Απριλίου 1967)*, Αθήνα (Αφοί Τολίδη) [χ.χ.].
- _____, *Η διάσπαση του ΚΚΕ: ένα πρώτο ιστορικό σχέδιασμα με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 15ετίας (1968-1983)*, Αθήνα (Αφοί Τολίδη) 1983.
- Λιναρδάτος, Σπύρος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ3: 1955-1961, Αθήνα (Παπαζήση) 1978.
- Μαυροειδής, Λευτέρης, *Από τον Σταλινισμό στην Περεστρόικα: η προσωπική μου μαρτυρία από κόσμο του υπαρκτού σοσιαλισμού (1947-1987)*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1988.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Αθήνα (Πατάκη), 2008.
- Χρυστσόφ, Νικίτα, *Η «μυστική έκθεση» στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ: η προσωπολατρία και οι επιζήμιες συνέπειές της*, (μτφ.: Λευτέρης Μαυροειδής), Αθήνα (Θεμέλιο) 1989.
- Berend, Ivan T., *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the Periphery to the Periphery*, Cambridge (Cambridge University Press) 1996.
- Bracke, Maud και Jørgensen, Thomas Ekman, *West European Communism after Stalinism, Comparative Approaches*, Φλωρεντία (Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο) 2002.
- Calkin, Rachael, *“Cracking the Stalinist Crust”, The Impact of 1956 on the Communist Party of Australia*, Μελβούρνη (Victoria University) 2006.
- Crampton, R. J., *Eastern Europe in the Twentieth Century and after*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη (Routledge) 1997.
- Dreyfus, Michel, Groppo, Bruno, Ingerflom, Claudio, κ.ά., *Ο αιώνας των κομμουνισμών*, (μτφ.: Αλέξης Εμμανουήλ, επιμ.: Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα (Πόλις) 2001 (α' γαλλ. έκδ.: Παρίσι 2000).

Gaddis, John Lewis, *The Cold War*, Νέα Υόρκη (Penguin Press) 2007.

— Hobsbawm, Eric, *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, (μτφ.: Βασίλης Καπετανγιάννης), Αθήνα (Θεμέλιο) 2006 (α' αγγλ. έκδ.: Λονδίνο 1994).

———, *Συναρπαστικά χρόνια: μια ζωή στον 20ό αιώνα*, (μτφ.: Σταματίνα Μανδηλαρά), Αθήνα (Θεμέλιο) 2003 (α' αγγλ. έκδ.: Λονδίνο 2002).

Kenez, Peter, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, Cambridge (Cambridge University Press) 1999.

Lightbody, Bradley, *The Cold War*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη (Routledge), 1999.

Maier, Charles S., *The Cold War in Europe. Era of a Divided Continent*, Princeton (Marcus Wiener), 1996.

Rainer, János και Somlai, Katalin (επιμ.), *The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet Bloc Countries: Reactions and Repercussions*, Βουδαπέστη (Public Foundation for the 1956 Institute) 2007.

Volkogonov, Dmitri, *The Rise and Fall of the Soviet Empire*, (μτφ.: Harold Shukman), Λονδίνο (Harper Collins) 1998.

Wood, Alan, *Stalin and Stalinism*, Λονδίνο (Routledge) 1990.

Άρθρα

Bekes, Csaba, «The 1956 Hungarian revolution and the great powers», *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2, τ.χ. 13 (1997), σ. 51-66.

Bociurkiw, R. Bohdan, «The Problem of Succession in the Soviet Political System: The Case of Khrushchev», *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 4, τ.χ. 26 (Νοέμβριος 1960), σ. 575-591.

Borhi, Laszlo, «Rollback, Liberation, Containment, or Inaction?: U.S. Policy and Eastern Europe in the 1950s», *Journal of Cold War Studies*, 3, τ.χ. 1 (φθινόπωρο 1999), σ. 67-110.

Burin, Frederic S., «The Communist Doctrine of the Inevitability of War», *The American Political Science Review*, 2, τ.χ. 57 (Ιούνιος 1963), σ. 334-354.

Cox, Terry, «1956: Discoveries, Legacies and Memory», *Europe-Asia Studies*, 8, τ.χ. 58 (Δεκέμβριος 2006), σ. iii-xvi.

- Deery, Phillip και Calkin, Rachael, «"We All Make Mistakes": the Communist Party of Australia and Khrushchev's Secret Speech, 1956», *Australian Journal of Politics and History*, 1, τ.χ. 54 (2008), σ. 69-84.
- Etty, John, «Khrushchev's "Secret Speech"», *History Review*, (Δεκέμβριος 2006), σ. 10-15.
- Granville, Johanna, ««Hungarian and Polish Reactions to the Events of 1956: New Archival Evidence», *Europe-Asia Studies*, 7, τ.χ. 53 (Νοέμβριος 2001), σ. 1051-1076.
- Kemp-Welch, Tony, «Dethroning Stalin: Poland 1956 and its Legacy», *Europe-Asia Studies*, 8, τ.χ. 58 (Δεκέμβριος 2006), σ. 1261-1284.
- Kenney, Charles D., «The Twentieth CPSU Congress and the "New" Soviet Union», *The Western Political Quarterly*, 3, τ.χ. 9 (Σεπτέμβριος 1956), σ. 570-606.
- _____, «The Twentieth C.P.S.U. Congress: A Study in Calculated Moderation», *The American Political Science Review*, 3, τ.χ. 50 (Σεπτέμβριος 1956), σ. 764-786.
- Kramer, Mark, «The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings», *Journal of Contemporary History*, 2, τ.χ. 33 (Απρίλιος 1998), σ. 163-214.
- Lerner, Warren, «The Historical Origins of the Soviet Doctrine of Peaceful Coexistence», *Law and Contemporary Problems*, 4, τ.χ. 29 (Φθινόπωρο 1964), σ. 865-870.
- Marantz, Paul, «Prelude to Detente: Doctrinal Change under Khrushchev», *International Studies Quarterly*, 4 τ.χ. 19 (Δεκέμβριος 1975), σ. 501-528.
- Persak, Krzysztof, «The Polish-Soviet Confrontation in 1956 and the Attempted Soviet Military Intervention in Poland», *Europe-Asia Studies*, 8, τ.χ. 58 (Δεκέμβριος 2006), σ. 1285-1310.
- Service, R. J., «The Road to the Twentieth Party Congress: An Analysis of the Events Surrounding the Central Committee Plenum of July 1953», *Soviet Studies*, 2, τ.χ. 33 (Απρίλιος 1981), σ. 232-245.

Πηγές

Το ΚΚΕ: επίσημα κείμενα, τ8: 1956-1961, Αθήνα (Σύγχρονη εποχή) 1997.

Τύπος

Ακρόπολις

Η Αυγή

Το Βήμα

Ελευθερία

Η Καθημερινή

Νέος Κόσμος

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

004000121549